کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد

کوردستان یا ئەرمەنستان

ملهوڕەکان یا شەهیدەکان

وەرگێڕانی لە فرەنسییەوە، پێشەکی و
پەراوێزنووسیی

د. نەجاتی عەبدوڵڵا

بنکەی ژین
سلێمانی ٢٠٠٩

٣٦٤,١٥١
ن ٩٥٢ نەجاتی عەبدوڵڵا
کوردستان یان ئەرمەنستان / وەگێڕانی نەجاتی عەبدوڵڵا٠–
سلێمانی: بنکەی ژین، ٢٠٠٩.
١٣٦ل: ١٤,٥×٢١ سم، وێنە، بەڵگەنامە، زنجیرە؛ ١٠٦
١– کوردستان، ئەرمەنستان،– ٢– کێشەی ئەرمەن– کورد
٣– ناونیشان ٤– زنجیرە؛ ١٠٥
کتێبخانەی گشتیی سلێمانی زانیاریی سەرەتاییی پۆلێن و پێڕستی ئامادە کردووە

سەرپەرشتی لەچاپدراوەکانی بنکە: سدیق ساڵح

زنجیرە: ١٠٦
کتێب: کوردستان یا ئەرمەنستان: ملهوڕەکان یا شەهیدەکان
نووسینی: کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد
بابەت: بڵاوکراوەی مێژوویی، قاهیرە، ١٩١٩
لە فرانسییەوە وەرگێڕانی: د.نەجاتی عەبدوڵڵا
پیتچنین و مۆنتاژ و هەڵەچنی: وەرگێڕ
خەتی بەرگ: ئەحمەد سەعید
تیراژ: ٧٠٠
نرخ: ٢٥٠٠ دینار
ژمارەی سپاردن: ٢٤١٨ی ساڵی ٢٠٠٩
شوێنی چاپ: سلێمانی، چاپخانەی شڤان

لەم سەرچاوەیەوە کراوە بە کوردی: Le Comité de l'indépendance kurde : *tyrans ou martyrs.* Le Caire : Barbey, ١٩١٩.*Kurdistan ou Arménie*

هەموو مافێك پارێزراوە. بەبێ مۆڵەتێکی پێشوەخت، بە هیچ شێوەیەك ڕێ نادرێ ئەم کتێبە یا بەشێکی دەر بکرێتەوە، یان لە چوارچێوەی زانیاری بەدەستهێناندا هەڵبگیرێ یا بگوێزرێتەوە.

لە بڵاوکراوەکانی
بنکەی ژین
بۆ بووژاندنەوەی کەلەپووری بەڵگەنامەیی و ڕۆژنامەوانیی کوردی
هەرێمی کوردستان: سلێمانی، ئەندازیاران، گەڕەکی ١٠٥، کۆڵانی ٥، خانووی ٢٣
نۆرماڵ: ٣١٢٩١٠٢ ئاسیا: ٠٧٧٠١٥٦٥٨٦٤ یا ٠٧٧٠١٤٦٤٨٣٣ سانا: ١١٢٨٣٠٩
E-mail: bnkaizhin@yahoo.com

چۆن ئەم کتێبەم دۆزییەوە؟

دەمێك بوو لە ڕێگەی چەند سەرچاوەیەکەوە دەمزانی کەوا نامیلکەیەکی کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد* بەناوی (کوردستان یا ئەرمەنستان) لە قاهیرە ساڵی ١٩١٩ بە فرەنسی بڵاوکراوەتەوە. بەڵام بەداخەوە زۆر گەڕام بەڵام بێهوودە هەمووجار بێهیوا دەمامەوە و تەنها تاکە هیوام ئەوەبوو و دڵی خۆم بەوە دەدایەوە کە (ڕەنگە) لە قاهیرە هەر دەست بکەوێ. پێم وابێ ئەگەر یادەوریم بەهەڵەی نەبردبم لە یەکێك لە سەفەرەکانی ساڵی ٢٠٠٢-م بۆ لەندەن کاتێك لە کتێبخانەی بریتانیا (بریتش لایبرەری) خەریکی بەسەرکردنەوەی کاتالۆگی کتێبخانەکەبووم لەسەر کورد چاوم بە ناوی ئەم کتێبە کەوت، خۆشیەکی گەورە دایگرتم و ئومێدێکم بۆ بوژایەوە، گەرچی کتێبەکە هیچ دانەیەکی لە کتێبخانەی بریتش لایبرەری دا نەبوو بەڵام ئاماژە بەوە کرابوو کە لە کتێبخانەی مانچستەر دا دانەك هەیە و کۆدی کتێبەکەش نووسرابوو. ئەمە هیچ گومانی لەوەدا نەهێشتمەوە کە ئەگەر دوژمنەکانمان دەستیان نەگەیشتبێتە ئەم نامیلکەیە ئەوا سەد لەسەد ئەو دانەیە ماوە و دەکرێ بەردەستی بخەین. هەر دوای هاتنەوەم بۆ پاریس من دەمودەست لە ڕێگەی زانکۆی سۆربۆنەوە داوای کۆپییەکی ئەم کتێبەمان لە کتێبخانەی مانشستەر کرد، هێندەی نەبرد لەماوەی دە ڕۆژێکدا کە ڕەنگە کەمتریش بووبێ بە تەلەفۆن ئاگادار کرامەوە کە کۆپی کتێبەکەت هاتووە و وەرە هەقی

---

* کرد استقلال قومیتسی Le Comité de l'indépendence kurde

پۆستە و کۆپیەکە بدە و وەریبگرە. هەر زوو خۆم کرد بەنا و زانکۆی سۆربۆن و بینیم لەنا و زەرفەکە کۆپیەکی خاوێنی کتێبەکەیان بۆ ناردووم، ماوەیەکی زۆر تاس بردمییەوە ئایا ئەمە ڕاستە یان خەونە؟ هەرچۆنێك بوو و خواکردی و خەون بوو بەڕاستی و کۆپیەکەم بە سینگی خۆمەو نووساند وەك ئەوەی کەسێك ۸۹ ساڵ بێت جگەرگۆشەیەکی خۆی لیٚ ون بووبێت، ئەوجا ئێوە خەیاڵ بکەن داخۆ ئەمە چ خۆشیەکی لەگەڵ دایە.

ئەم نامیلکەیە کە ئێستە وا لەبەردەستان دایە، پێم وانییە لەم تاقە دانەیەی زیاتر مابێتەوە کە ئێستە لە کتێبخانەی مانشستەر پارێزراوە، بۆیە ئەمە بەڕاستی وەك دەسنووس وایە گەرچی دەسنووسی وا هەیە بە دەیان نوسخەی دیکەی هەیە. دوای وەرگێڕانی ئەم نامیلکەیە زۆرم بەلاوە مەبەست بوو کە کارێك بکەین لەگەڵ وەرگێڕانە کوردییەکە دەقی ئەسڵی کتێبەکەش وەکووو خۆی دوبارە بلاوبکەوینەوە بۆ ئەوەی هەم مەترسی لەناوچوونی نامیلکەکە بە تەواوی بڕەوێنینەوە و هەم کتێبەکەش بهێنینەوە ناو کتێبخانەی کوردی بۆ لای خاوەنی ئەسڵیی خۆی. دیارە جێگەی خۆیەتی لە بلاوکردنەوەی ئەم کتێبە سوپاسی زۆری مامۆستا ڕەفیق ساڵح و سدیق ساڵح بکەم کە پەرۆشیان بۆ لەچاپدانی ئەم کتێبە سنووری نەبوو بەو هیوایەی بنکەی ژین هەر پڕبەرهەم و خەرمان بەرەکەت بێت.

نەجاتی عەبدوڵڵا

پاریس، ٢٤ی ئەیلوولی ٢٠٠٩

پۆرتریتی ڕۆژنامەوان، مێژوونووس و دیپلۆماتی کورد:

سورەییا بەدرخان بەگ

(١٨٨٣- ١٩٣٨)

ناوی تەواوی ئەحمەد سورەییا بەدرخان بەگ و کوڕی گەورەی ئەمین عالی بەدرخان بەگی میری بۆتانە و دایکی چەرکەسی بووە، ساڵی ١٨٨٣ لە (مەکتەلە)ی سووریا لەدایك بووە. سورەییا لە دەستپێکی سەدەی بیستەمدا دیپلۆمی ئەندازەی کشتوکاڵی لە زانکۆی کۆنستانتینۆپل تەواو کردووە. ساڵی ١٩٠٤ بە تۆمەتی تێکدانی ئاسایشی ئیمپراتۆریای عوسمانی تاوانبار کراوە و دوو ساڵ و نیوی ژیانی لە زیندان و ئاوارەییدا بەسەر بردووە. دوای کۆدێتای گەنجە- تورکەکان ساڵی ١٩٠٨ گەڕاوەتەوە بۆ کۆنستانتینۆپل و وەکوو ڕۆژنامەنووس دەستی کردووە بە بڵاوکردنەوەی خولی دووەمی ڕۆژنامەی "کوردستان"، کە کۆتایی نیوەی دووەمی ١٩٠٨ تا بەهاری ساڵی ١٩٠٩ی خایاندووە. بەداخەوە تائێستا هیچ ژمارەیەکی ئەم ڕۆژنامەیە نەکەوتووەتە بەردەست، کە وا دیارە هەفتەنامە بووە، بەگوێرەی ئەو زانیاریانەی وا لەڕێی گۆواری "دونیای ئیسلام"ەوە بۆمان ماوەنەتەوەو لیستێکی چاپکراوەکانی عوسمانیی تێدا جێ کراوەتەوە تا ٢٩ی تەمووزی ١٩٠٨ دەگرێتەوە. لیستەکە ناوی هەفتەنامەی "کوردستان"- خولی

دووەمیشی تێدایە، کە وەك "کوردستان"- خولی یەکەم نیوەی تورکی و نیوەی کوردی بووە[١]. من هەر بیرم بۆ ئەوە دەچێ کە ئەم ڕۆژنامەیە لە کۆتاییی ساڵی ١٩٠٨دا بڵاو بووبێتەوە. ڕۆژی ١٣ی نیسانی ١٩٠٩ سورەییا جارێکی بە تۆمەتی ((کۆنەپەرستی)) و ئامادەکاری بۆ یاخیبوونی عەسکەری خراوەتە ناو زیندانی (بەکر ئاغا) لە ئەستەمووڵ تا ساڵی ١٩١٠. وا دیارە لەگەڵ گۆڕانکارییە سیاسیەکانی وڵاتدا بەخشراوە و ساڵی ١٩١٢ گەراوەتەوە بۆ کۆنستانتینۆپل و کۆمیتەی نهێنیی شۆڕشگێڕانی کوردی پێك هێناوە، کە زۆری نەبردووە دیسان بۆ جاری سێیەم خراوەتە کونجی زیندان و ئەمجارە سزای لەسێدارەدانی بۆ دەر کراوە، بەڵام سورەییا لە زیندان هەڵاتووە و ئیدی بۆ دواین جار ئیمپراتۆریای عوسمانیی بەجێهێشتووەو ڕووی کردووەتە قاهیرە.

قۆناغی دووەمی ژیانی سیاسی و کولتووریی سورەییا لە قاهیرە، بریتییە لە دەرکردنی ڕۆژنامەی "کوردستان" خولی سێیەم کە وەك "کوردستان"- خولی یەکەم ڕۆژنامەیەکی پازدە ڕۆژیی چوار لاپەڕەیی (کوردی و تورکی) بووە؛ ژمارەی یەکەمی لە ١٥ی ذي القعدة ١٣٣٥/١٢ی ئەیلوولی ١٩١٧ و دواین ژمارەی کە یازەهەمیەتی لە ١٥ی ربیع الثاني ١٣٣٦/٢٨ی کانوونی دووەمی ١٩١٨دا دەرچووە[٢]. بە قسەی کۆلۆنێل ئەلفینستۆن کە لە زاری میر بەدرخانەوە نووسیویە گوایە سورەییا: ((کاتێك جەنگی یەکەمی

---

[١] "La presse musulmane", In: *Revue du Monde Musulmane*, Tom VIII, ١٩٠٩, p.١٣٠.

[٢] بۆ سەرجەمی هەر یانزە ژمارەی ڕۆژنامەکە بڕوانە: د.کەمال فوئاد، ***کوردستان یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی (دەورەی سێیەم ١٩١٧-١٩١٨)***، سلێمانی، ١٩٩٨.

جیهانی هەڵگیرساوە لە قاهیرە بووە و توانیویە ڕەزامەندی و کۆمەگی حکوومەتی ئینگلیز دابین بکات بۆ بەردەوامیی بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەکەی))[٣].

دوادواییەکانی جەنگی یەکەمی جیهانی، سورەییا لە قاهیرە یەکەم کۆمەڵەی سیاسیی کوردیی بەناوی (کۆمیتەی سەربەخۆییی کورد) دامەزراندووە، بەگوێرەی ئەو بەڵگەنامانەی کە تائێستا لەبەر دەستدان، (کۆمیتەی ئیستیقلالی کورد)* کە، وا پێدەچێ ڕاستەوخۆ دوای ئاگربەس لە قاهیرە دامەزرابێ، ڕەنگە زۆر زووتریش بووبێ. سکرتێری گشتیی سورەییا بەدرخان بووە. بەگوێرەی ئەو بەڵگەنامانەی کە لە ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا دەست ئێمە کەوتوون، دەبێ ئەم کۆمەڵەیە بەر لە ٧ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨ دامەزرابێ. بازیل نیکیتین لای وایە، سورەییا هەر ڕاستەوخۆ دوای ئاگربەس ئەم ڕێکخراوەی دروست کردووە[٤]، بۆیە شیمانەی بەهێز ئەوەیە کە ئەم کۆمەڵەیە لە تشرینی دووەمی ١٩١٨دا دامەزرابێ. شایانی گوتنە، ئەم کۆمەڵەیە لە هەموو کۆمەڵەکانی دیکە چالاکتر بووە، بەوەی وا یادداشتنامە و نامەی داوەتە هێزە هاوپەیمانەکان و کەسایەتییە سیاسییەکان، بەڵام بە هەموو پێوانەیەك پێناچێ ئەم کۆمەڵەیە لە ڕووی ئەندام و بنکەی ڕێکخراوەییەوە هیچ خەڵکی بەدەورەوە بووبێ.

---

٣ *Cf.*W.G. Elphinston, « Azizan or the prince of Bohtan », In : *Journal of the Royal Central Asian Society*, Vol XXXVI, PT, ٣-٤, ١٩٤٩, p. ٢٥٠.

* کرد استقلال قومیتەسی.

٤ Basil Nikitine, *Les Kurdes, étude sociologique et historique,* ١ème édition Klinchsieck, Paris, ١٩٥٦, ٢ème éditions D'aujourd'hui, Paris, ١٩٧٥, p.١٩٦.

سورەییا یەکێك لەو تێکۆشەرە کوردانە بوو کە هیوایەکی زۆری لەسەر ئینگلیز هەڵچنیبوو و توانیبووی لە ساڵانی جەنگدا ((پشتگیری))ی ئینگلیز بۆ خۆی دابین بکات و سورەییا یەکەمین کەس بوو کە ڕاست و ڕەوان داوای سەربەخۆییی کوردستانی کردووە. هیچ کەس لەناو کورد بەقەد سورەییا پرسی کورد و مێژووی کوردی بە ئەوروپاییەکان نەناساندووە، ئەفسەرانی سیاسیی ئینگلیز وەك: وللی و نۆیل لە کتێبی (کوردستان و کورد) ددان بەوەدا دەنێن کە ((**سورەییا ئەوەندە کاری بە نرخی بۆ کورد کردووە و ئەوە سورەییا بوو کە لە هەموو کەسێك زیاتر پرسی کوردی بە جیهانی دەرەوە ناساند بە تایبەتیش بیروڕای سەربەخۆیی کوردستانی بە گەلی ئینگلیز گەیاند**))[٥]. زیاد لەوە سورەییا یەکێك لەو کەسانە بوو کە ناوی لەناو ئەو ناوانەدا بوو کە ببن بە سەرۆکی کوردستان لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانی، بەڵام ئەفسەرانی سیاسیی ئینگلیز پێیان وابوو سورەییا، وێڕای ئەوەی وا ماوەیەکی زۆرە لە کوردستان دابڕاوە، ناتوانێ ((ئەم هەموو توخم و ڕەگەزە جیاوازانە لە قەوارەی داهاتووی کوردستاندا)) بەیەکەوە کۆ بکاتەوە[٦].

دوای ئەوەی ٥ی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩٢٧ کۆمەڵەی خۆیبوون لە لە لوبنان دامەزرا، سورەییا وەکوو کۆمیتەی سەربەخۆییی کورد

---

[٥] War Office, *Kurdistan and the Kurds*, [based on the reports of military and political officers C.F., Woolley, E. Noel, and on a paper written by Sir Mark Sykes], [London] : [Royal Anthropological Insitute], [١٩١٩?], p.١٠١.

[٦] هەمان سەرچاوە، ل١٠١.

چووه ناو ئەم ڕێکخراوە و وەك ئەندامی دەستەی دامەزرێن بەشداریی کرد و بووە نوێنەری خۆیبوون لە (دیترۆیت) لە ویلایەتی (مەشینگان). بە ڕێگەوە بۆ ئەمریکا، کۆتاییی مانگی ئەیلوول و سەرەتای مانگی تشرینی یەکەمی ١٩٢٨، ماوەی پازدە ڕۆژ لە ڕۆما میوانی مۆسۆلینی بوو و چاوی بە مۆسۆلینی کەوت و دواتر –بە شیمانەی زۆر– ناوەڕاستی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٨ تا ناوەڕاستی نیسانی ١٩٢٩– بۆ ڕێکخستنی کاروباری کوردانی ئەمریکا و یارمەتی و پرۆپاگەندە بۆ خۆیبوون، هەر لە ئەمریکا مایەوە. ڕۆژی ١٩ی نیسانی ١٩٢٩ لە ئەمریکاوە بەرەو ئەوروپا بەڕێ کەوت و کۆتاییی مانگی حوزەیران یا سەرەتای مانگی تەمووز گەیشتە بەیرووت. وا دیارە هێندە لە بەیرووت نەماوەتەوە و چووەتە شام، دواتریش هەر پاش ئەوە ڕووی لە فرانسا کردووە و لە پاریس بووەتە ((پەنابەری سیاسی))، وەکوو نوێنەری خۆیبوون لە پاریس دەستی بە چالاکی سیاسیی خۆی کردووە. پییێر ڕۆندۆ کە ئەو سەروبەندانە لە پاریس سورەییای بینییوە دەڵێ: ((کە چاوم بە سورەییا کەوت، هیچ شوێنەوارێکی وای لا جێنەهێشتم دەری بخات پیاوێکی سیاسی بێ))... ((ئەوەندەی تێگەیشتم زیاتر بایەخی بە پرسەکانی ئەدەبی دەدا و ئەوەی لە هەموان زیاتر وروژاندمی ئەوەبوو کە ئەو کەسێکی نووسەرە)) [٧].

سورەییا تا ساڵی ١٩٣٨ هەر لە فرانسا مایەوە و دواجار لە دوورەوڵاتی گۆڕغەریب بوو و ئێستەش کەس نازانێ ئاخۆ

---

[٧] مالمیسانژ، *بدرخانیو جزیرة البوتان*، ترجمة شکور مصطفي، ١٩٩٨، ص:٩٤.

گۆڕەکەی کەوتووەتە کوێ. یادی سورەییا بەدرخان بەگ بەرز و گۆڕی پڕ بێ لە نوور.

بەرهەمەکانی:

١-Le Comité de L'Indépendence Kurde, *Kurdistan ou Arménie : tyrans ou martyrs.* Le Caire : Barbey, ١٩١٩, (٢٣ p).

٢-*The case of Kurdistan against Turkey, by authority of Hoyboon, Supreme Council of the Kurdish Government,* Philadelphia: Kurdish Independence League, ١٩٢٨, (٧٦ p).

٣- *La question kurde : ses origines et ses causes,* Ed. Publication de la Ligue Nationale Kurde Hoyboun, n° ٦, Le Caire, ١٩٣١, (٥٦ p).

٤-"Mem-o-Zine, poème kurde", In : *L'Ethnographie,* N° Spécial, t ٢٤, ١٩٣١, p. ٤-٦.

٥- *Appel des kurdes du sud à la Société des Nations,* Publication de la Ligue de défense des droits de l'homme, Paris, ١٩٣١, (٦٨ p).

٦-« Cité et compagnes du Kurdistan», In : *XVIème congrès International d'Anthropologie,* Bruxelles, ١٩٣٥, p. ٧١٤-٧١٩.

٧-« La Femme kurde et son rôle social », In :*XVIème congrès International d'Anthropologie,* Bruxelles, ١٩٣٥, p. ٧١٩-٧٢٥.

٨-« La littérature populaire et classique kurde», In : *XVIème congrès International d'Anthropologie,* Bruxelles, ١٩٣٥, p. ٧٢٥–٧٣١.

KURDISTAN ou ARMENIE

TYRANS ou MARTYRS

PAR

Le COMITE de L'INDÉPENDANCE KURDE

LE CAIRE
IMPRIMERIE PAUL BARBEY
1919

بەرگی چاپی فەرەنسی کتێبەکە،
قاهیرە-١٩١٩

پێشەکی

کۆنگرەی ڤیەننا- پەیمانی پیرۆز

مەسەلەی ئەرمەن کە ئەوەندە بە توندی بیروڕای گشتیی ئەورووپیی بەخۆوە سەرقاڵ کردووە، ئەنجامی دەسیسە سیاسیەکانی کۆنە دیپلۆماتە ئیمپریالیستیەکانە کە سەرچاوەکانی لە بڕیارنامەکانی کۆنگرەی ڤیەنناى ساڵی ١٨١٥–ەوە سەرچاوە دەگرن.

ئەوکات کە ئەورووپا قەناعەتی بەوە هێنابوو ناتوانێ هەر تەنها بە زەبری چەك ئیمپرتۆریای عوسمانی پارچەپارچە بکات، پەیماننامەیەکی بە ناوی پەیمانی پیرۆزەوە مۆر کرد، بۆ ئەوەی هەرچی زووتر بە مەرامی پارچەپارچەکردنی ئەم ئیمپراتۆریایە بگات و ببێتە میراتگری هەرێمە دەوڵەمەندو بەفەڕەکانی.

هەردوو هۆی سەرەکی کە لەلایەن پەیمانی پیرۆزەوە پەیڕەو کران، بریتی بوون لە: یەکەم– دنەدان بۆ یاخیبوونی دانیشتوانە غەیرە موسڵمانەکانی ئیمپراتۆریا، بۆ ئەوەی بیانووی پێویستیان ببێ بۆ دەستێوەردان لە کاروباری ناوخۆی ئیمپراتۆریادا، بێ ئەوەی خۆیان ڕاستەخۆ بێنە ناوەوە، هەروەها دەست بەسەرداگرتنی چەند ناوچەیەك بۆ ئەوەی لە ڕووی ستراتیجییەوە ئیمپراتۆریا لاواز بکەن.

دووەم– بە بیانووی ڕیفۆرمەوە، پاڵ پێوەنانی ئیمپراتۆریای عوسمانی بۆ دووپاتکردنەوەی یاسای خەوشداری ناوەندگریی

ڕۆژئاوایی، بە ئامانجی لاوازکردنی ڕێکخراوە عەسکەری و مەدەنیەکانی.

ئەنجامە داواکراوەکان هێندە درێژەیان نەکێشا و شۆڕشی هەرێمەکانی مۆریَ، بۆسنیا، دانووب و مۆڵداڤیا بوون بە سۆنگەی لەدایکبوونی شانشینەکانی یۆنان، سربیا، بوڵگاریا و ڕۆمانیا.

تەنها ئەرمەنەکان لەناو دانیشتوانە غەیرە موسڵمانەکانی ئیمپراتۆریادا مانەوە، کە هەموو ئەو ماوەیە هێمنییەکی نیسبییان پاراستبوو. بەڵام ئەرمەنەکان لە هیچ لایەك زۆرینەیان پێك نەدەهێنا و لە هەموو لایەکەوە بە گرۆی هاوڕەگەزی موسڵمان تەنرابوون، نە هۆگەل، نە ئەو توانایەی گەلانی باڵقانیان نەبوو و هاندانیان بۆ شۆڕش کەمێك سەخت بوو و پێویستی بە خۆئامادەکردنی زیاتر هەبوو و تەنها دەیتوانی بە زیانی خۆیان تەواو ببیَ.

ڕووسیا وێڕای ئەوەی هۆشیار بوو بەرامبەر بەم ڕەوشە تایبەتمەندەی ئەرمەنەکان، کەچی پێی وابوو پێویستە خۆی وەکوو پارێزەری ئەرمەنەکان نیشان بدات، بۆ ئەوەی بە چاوتێبڕینە ئیمپریالیستی و ئامانجە سیاسی و ئابوورییەکانی خۆی بگات. ئیمپراتۆر ئەلیکساندەری دووەم، دوای چاوپێکەوتنی لەگەڵ پاتریارشی ئەرمەنەکان، نەرسیس ئەفەندی، لە سان ستێفانۆ، لە ماددەی ١٦ی پەیماننامەی سان ستیفانۆدا نووسیی: ((تورکیا پەیمان دەدات ڕێفۆرمی پێویست لەو هەرێمانەی کە ئەرمەنەکانی تێدا دەژین، بکات، بۆ پاراستنیان لەدژی کورد و چەرکەسەکان و ئەم مەرجنامەیە -لەسەر داوای شێلگیرانەی ڕووسیا- لە پەیماننامەی بەرلیندا هەر وەکوو ماددەی ٦١ مایەوە)).

www.zheen.org

ئەمە لە ڕۆژگارێکدا بوو کە نەتەوەی ئەرمەن، دوور بوو لەوەی وا لەلایەن تورکیاوە بە خراپی مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ و کەموزۆر ڕەگەزێکی لە هەموان لەپێشتری ئیمپراتۆریا بوو، کە چەندین وەزیر و فەرماندار بەرزی لەناو دەوڵەتدا هەبوو.

ئەرمەن سێزدە سەدە بوو لەنێوان تورك، کورد، عەرەب و چەرکەسدا وەك هاونیشتمانیی تەواو دەژیان، کڵێسە، قوتابخانە، دەستووری نەتەوەیی و ئازادییەکی ڕەهایان لە جێبەجێکردنی ئاینی خۆیاندا هەبوو، لەکاتێکدا لە زۆر دەوڵەتی ئەوروپیدا لە ژمارەیەکی زۆری ئەم مافانە بێبەش بون.

ئەو ڕووسیایەی کە خۆی وەکوو پارێزەری ئەرمەنەکان دادەنا دەرگەی قوتابخانەکانی داخست و زمانی لێ قەدەغە کردن و دەستی بەسەر مولك و کڵێسەکانیاندا گرت.

دوای پەیماننامەی بەرلین، کۆمیتە شۆڕشگێڕە ئەرمەنیەکانی وەکوو هنجاك و داشناك لەدایك بوون و هەموو ئەو شۆڕش و قەتلوعامانەی کە لە ١٨٩٢ تا ١٩١٨ ئەم دەرو ناوچە بەدبەختانەیان خەڵتانی خوێن کرد، ئەنجامی ئاسەفباری دەسیسەی ئیمپریالیستانەی ڕووس و پووچگەرایی ئەرمەنەکان بوون.

ئێمە بە هیچ کلۆجێ ئەو نیازەمان نییە نکووڵی لە باوەڕی خراپ و کەمتەرخەمیی بەڕێوەبەرایەتیی تورك بکەین، کە دەستی زۆری هەبوو لە لەدایکبوون و فراوانخوازیی ئەم دەسیسە سیاسی و ڕوانگە ئیمپریالیستیانەدا، بەڵام دەبێ ددان بەوەشدا بنرێ کە ئەگەر بەڵێندەرەکانی ڕیفۆرمەکان لە قسەکانی خۆیاندا ڕاستگۆ بوونایە، ئەگەر لەجیاتی ئەوەی داوای ئەم ڕیفۆرمانە بکەن بۆ کەمینە

نەتەوەیەکی مەسیحیی شەش ویلایەت، بۆ سەرلەبەری دانیشتوانیان داوا بکردایە کە لە ژێر نیری هەمان بەڕێوەبەرایەتیدا پلیشابوونەوە، دەکرا ڕێ بە زۆر کارەسات بگیرێ.

ئەمەیان پوختەیەکی کورتکراوەی ئەو هۆکارانەن کە بوون بە سۆنگەی لەدایکبوونی پرسی ئەرمەن، ئێمە لە نامیلەکەکەماندا بە دووروودرێژی باسی دەکەین.

ئەورووپا کە بەم جەنگی جیهانییە خوێناوییە نیگەران بوو و بە ڕاوێژی سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، پێشنیاری کرد کۆمەڵەیەکی گەلان دروست بکات بۆ ئەوەی ڕێ لە گەڕانەوەی کارەساتی ئاوها بگرێت کەچی وا پێدەچوو جەنگێکی نوێ خەریکی ئامادەکردن بێت بەوەی بە شوێن هەمان ئەو ڕێچکەیەوە بچن کە لە لایەن ئیمپریالیزمی ڕووس لە کۆنگرەی بەرلین دا کێشرابوو.

ئێمە هیچ ناڕەزاییەکمان نییە بەرامبەر بە دروستکردنی دەوڵەتێکی ئەرمەنیی سەربەخۆ -بە مانای تەواوی وشەکە- لە چوارچێوەی ئەرمەنستاندا، بەڵام سەرنجی ئەورووپییەکان ڕادەکێشین بۆ ئەو دەرئەنجامانەی وا دەیانبیننەوە، ئەگەر ئەورووپا پێداگریی لەسەر مافی دانیشتوانە موسڵمانەکانی ئەو هەرێمانە بکات کە تا ساڵی ١٩١٧ لەلایەن ڕووسەکان و ئەمڕۆش ئەرمەنەکانەوە چاویان تێبڕدراوە.

بۆیە ئێمە لەم نامیلکەیەدا پێشنیاری ئەوە دەکەین لێکۆڵینەوەیەکی بێلایەنانە و خێرا بکەین بۆ سەلماندنی ئەستۆپاکیی کوردەکان لە هەموو ئەو تۆمەتە چەواشەکارانەدا کە لەو ڕێگەیەوە مەبەست بەستنەوە و ئەو مافە پیرۆزەیە کە چەندین

سەدەی بێئەژمارە بەسەر ئەم شەش هەرێمە تورکییەی ئاسیای بچووکدا هەیانە.

بەکۆیلەکردنی ملیۆنێك مرۆڤ بۆ کەمینەیەکی پێنج لەسەد بە ناوی ئازادیی گەلانەوە لە بڕیاردانی چارەنووسی خۆیاندا بۆ داهاتوو، نەوایەکی ئەوەندە پڕکێشە و یاخیبونی خوێناویی لێ دەکەوێتەوە کە ئاشتیی جیهانی بەرەوڕووی مەترسییەکی بەردەوام دەکاتەوە و بۆ هەمیشەش دەیخاتە ژێر ڕەحمەتی یەکەمین ڕوداوگەلی کەمێك گرنگ.

کەوایە، ئەوە تەنها بۆ هەستی عەدالەت و دادپەروەریی ئەوروپی نییە ئێمە بانگەوازی بۆ دەکەین، بەڵکوو زیاتر بۆ هەستی جیهانگەرای ئالیکاریی مرۆیییە.

ئێمە لە هاوپەیمانە زلهێزەکان کە چارەنووسی سەرلەبەری جیهانیان لەبەر دەستە دەپاڕێینەوە، ئەم ناوچە بەدبەختە کە بە ناڕەوا ناوی نراوە ئەرمەنستان و جگە لە کوردستانی سەردەمی ئاشتی و پێشکەوتن هیچ شتێکی دیکە نییە، بیگێڕێنەوە بۆ کوڕوکاڵەکانی خۆی کە سێ سەدە زیاترە هەتیو کەوتوون.

کۆمیتەی سەربەخۆییی کورد

بنكەی ژین
www.zheen.org

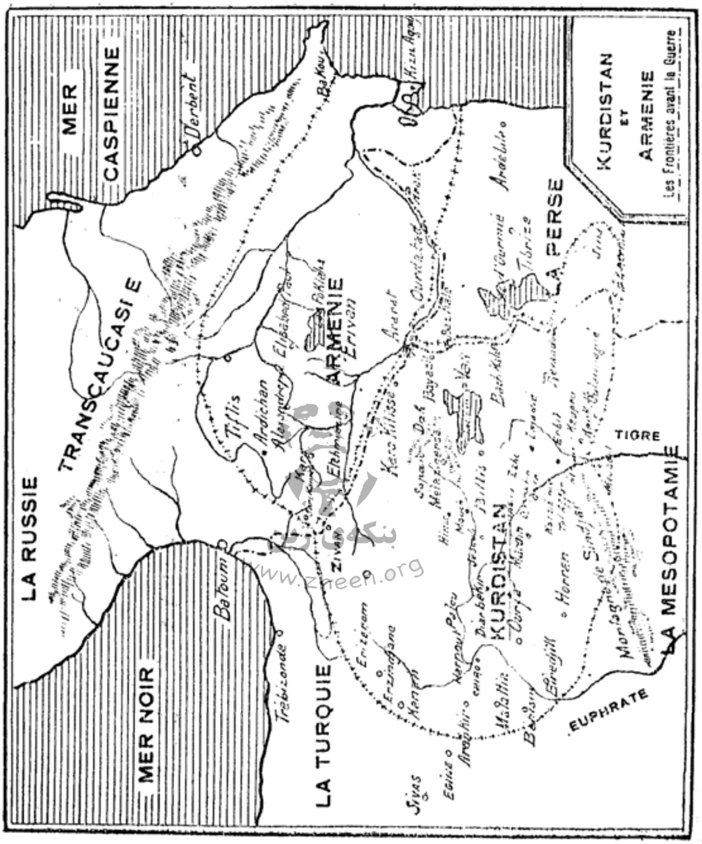

نەخشەی کوردستان و ئەرمەنستان لە ڕوانگەی کوردەوە

www.zheen.org

کوردستان یا ئەرمەنستان

ملهوڕەکان یا شەهیدەکان

گوزارشـتی دوایـن کـۆنگرەی ئەرمەنـەکانمان لـە ڕۆژنامەکانـدا خوێنـدەوە، کـە بۆغـۆس پاشـا نۆبـار داوای شـەش ویلایەتـەکانی: سیواس، خارپووت، دیاربەکر، وان، ئەرزەرۆم و بدلیسی تێدا دەکات، وەك ئەوەی بەشێك بن لە ئەرمەنستانی نوێ.

ئێمە بە ناوی نەتەوەی کوردەوە، ناڕەزایی دژی ئەم بانگەشە نابەجێیانە دەر دەبڕین، چونکە ئەو هەرێمانەی کە لە سەرەوە ناویان هـاتووە، بەشـێك بـوون لـە خـاکی کـوردەواری، تـا ئـەو ڕۆژەی کـە بەرژەوەندی هەمەچەشنەی سیاسییان تێدا قووت بووەتەوە، ئەوەی کـە بـە نـاوی پرسـی ئەرمەنـەوە لەسـەری ڕێـك کـەوتوون، بـەڕەسمی لەلایەن ئەوروپاوە بەناوی کوردستانەوە ناسراوە.

ئەمڕۆژانە کە دادپەروەری بڕیار لەسەر چارەنووسی نەتەوەکان دەدات بـەوجۆرەی کـە لـە کۆنفرانسی ئاشتیدا هـاتووە، هـەموو ئـەو پرسانەی کە بە هەڵواسراوی ماونەتەوە، بەگوێرەی یاساکانی ماف و عەدالـەت چارەسـەر دەکـرێن. ئێمـە بڕیارمـان دا پرسـەکەمان ببەینـە بەردەم دادگەی گەلان و لـێ بگـەڕێین مشووری ئەوە بخۆن داخۆ ئەو مافانەی وا ئێمە لەسەر کوردستان داوایان دەکەین، بە هـیچ شێوەیەك

شـايانى ئـەوە نـين لێيـان بكۆلرێتـەوە، بـەر لـەوەى بڕيـار لەسـەر چارەنووسى ئەم وڵاتە بەدبەختە بدرێ.

بەگوێرەى مافە نێودەوڵەتيەكان، وڵاتێك هى ئەوە نەتەوەيەيە كـە دەتـوانێ بيـسەلمێنێ خـۆى يەكـەم نەتـەوەى سـوودوەرگر يـا بالادەستى يەكەمينە. با ئێستاكە لەوە بكۆڵێنەوە داخۆ ئەرمەنەكان يـا كوردەكـان كاميـان دەتـوانن بەڵگـەى زيـاتر بـۆ پـشتگيريى داخوازينامەكانيان بەدەستەوە بدەن.

ئينسيكلۆپيدياى گەورەى فرەنسى* دەنووسێ: ((كوردەكان.– گەلێكى چيانشينى ئاسياى بچووك–ن، بەتايبەتى لە ڕۆژئاواى ئێران، لە ناوچە چياييەكانى زەرياچەى ناوەڕاستى دەچلە و فورات جيگير بوون. كوردستان لە هەرێمى لوڕستانى ئێرانەوە درێژ دەبێتەوە تا خارپووت، جێگەى بەيەك گەيشتنى هەردوو چڵى فورات–ن لەسەر درێژاييەكى ٩٠٠ كيلۆمەترى لە باكوورى ڕۆژئاواوە بۆ باشوورى ڕۆژئاوا و پانييەكى ١٠٠ تا ٢٠٠ كيلۆمەترى لەسەر هێڵەكانى ٣٤° و ٣٩° پانى و ٣٧° و ٤٦°ى درێژى لە ڕۆژهەلات. شيوە سەرەكيەكانى كوردسـتان بـريتين لـە بامانـچاى ڕووبـارى بـدليس، هـەردوو زێـى ئەدهەم** و شيروان. زنجيرە بەرزاييـەكانى زاگرا*** و گۆلى وان وەك قەلاى ئەم دانيشتوانە مێژوويى و جەنگاوەرن.

ئەو كوردانەى كە لە دەورانى كۆنى كۆنەوە بە ناوى كاردۆ لەو دەورو ناوچـانەدا ژيـاون، دوژمـنى ئاشـووريەكان بـوون، بـە نـاوى

---

* *La Grand Encyclopédie Française*
** Les deux Zabes de l’Edhem
*** Zagra

بنكەی ژین www.zheen.org

کودراها[*]وە لەناو بەڵگەنامە ئێرانیەکاندا و بە ناوی کاردۆك و گاردێیەن[**]ەوە، یۆنانیەکان ناسیویانن و لە دوژمنە هەرە ترسناکەکانی کاتی کشانەوەی سوپا دەهەزاری گەزنەفۆنن)).

هەروەها لە **ئینسیکلۆپیدیای بریتانیکادا** ئەوە دەخوێنینەوە کە: ((کوردەکان پێشتر ئەوەندە بەس بوو وەك نەوەی کاردۆخیەکانی لەناو چیایەکاندا ڕێگەیان لە کشانەوەی سوپا دە هەزارییەکە گرت، وەسپ بکرێن، بەڵام لێکۆڵینەوە نوێیەکان ڕابوردوویان تا دەورانێکی تەواو پێش هاتنی گریکەکان خستووەتە بەرچاو. چیایەکان کە دەیانڕوانییە سووریا، لە یەکەمین ڕۆژەکانی مێژوودا گەلێکیان تێدا ژیاوە بەناوی گۆتۆوە،- ناونیشانێك کە واتەی (جەنگاوەر)ی دەگەیاند و لە ئاسووریدا بە ومانا هاوواتای گاردۆ یا کاردۆ تەرجەمە کراوە. زاراوەی بەکارهاتووی سترابۆن بە شێوەیەکی ورد بۆ لێکدانەوەی کاردۆکەکان بەکار هاتووە. ئەم گۆتۆیانە ڕەگەزێکی ئەوەندە بەهێز بوون، شایستەی ئەوەن بە هەمان پلەی هیتییەکان، سوستان، ئەلەمیت و ئەسدێکیانسی بابل، لەناو یەکەمین هەڵکۆڵینە بزماریەکاندا دابنرێن-)).

وا دیارە ماوەی تەواوی دەورانی ئیمپراتۆریای ئاشوری، کوردەکان زۆر بە ئەستەم سەربەخۆیی خۆیان پاراستووە. دوای ڕووخانی نەینەوا، لەگەڵ میدیەکاندا هاوپەیمانییان بەست و بە هەمان شێوە هەموو ئەو نەتەوانەی وا لە بانە بەرزەکانی ئاسیای بچووك، ئەرمەنستان و ئێران دەژیان، بەرەبەرە بوون بە ئاریایی. بێگومان ئەمە لە سۆنگەی کۆچی ژمارەیەك هۆزگەلەوە بووە لەم

---

[*] Koudrahas
[**] Gardéen

قۆناغه مێژووییەدا كه هەرچەندە نازانرێ لەكوێوە هاتوون، بەڵام بە دڵنیاییەوە سەر بە خێزانی ئاریایی بوون.

كاردۆ ناچار بوو دەسەڵاتی سیروش قەبووڵ بكات، ئەمیان وەختێكیش چوو بۆ داگیركردنەكانی بابل و یەكەیەكی پیاوی چەكداری بۆ جێگرەوەكانی هێنا، ئەمانە پێیان دەوترا ساسپیرەكان یا ئەلاردییەكان، لەناو لیستی سوپای ئێكسریس[٨]دا هەن كە هیردۆت پاراستبووی.

گۆتۆیەكان لە سەردەمانێكی زووتردا یەك لەدوای یەك خرانە ژێر دەسەڵاتی مەقدۆنیەكان، پارت و ساسانیەكان. ئەگەر بتوانین پشت بەستوو بە ترادسیۆن و بەو شوێنەوارانە حوكم بدەین كە هێشتا لەناو وڵاتدا ماون، ئەوا گۆتۆیەكان بەتایبەتی لەلایەن پاشایەتیی ئاسانیەكانەوە پەسند كراون كە ڕێی تێ دەچێ هەر لە هەمان ڕەگەز بووبن. ئەم ترادسیۆنەی وا پێی‌دەڵێن گۆتانزا[*] و ناوەكەی لەوانەیە وەك هاوتای سەرۆكی گۆتۆ وەربگێردرێ، دامەزرێنی هۆزی گۆرانەكان، هۆزی سەرەكیی كوردستانی خواروەوە و ناوەكەی‌و هەروەها نازناوەكانی هێشتا لەناو ئەو نووسینە یۆنانیانەدا پارێزراون كە لە بێستوون، نزیك بە پایتەختی كوردیی كرماشان، دۆزراونەتەوە.

كوردەكان لەژێر دەسەڵاتی خەلافەتی بەغدادا، زۆر سەرگەردان بوون و ساڵی ٨٨٨ی پاش زاین و هەروەها ساڵی ٩٠٥ چەندین یاخیبوونی چەكداریی شكۆمەند لە باكووری كوردستان تەقینەوە.

---

[٨] Xersès : ئێكسریس بە فارسی واتە (خەشیارشا) .

[*] Gotanza

ئەمیرولدەولە ناچار بوو هێزەکانی خەلیفە دژ بە کوردەکانی باکوور بجووڵێنێ و قەڵای بەناوبانگی سەرماگ* داگیر بکات، کە هێشتا هەر ماوە.

دەورانی هەرە شکۆمەندیی کورد لە ماوەی سەدەی دوازدەهەمدا بوو، وەختێك سەلاحەددینی گەورە کە، سەر بە تیرەی ڕەوەندی هۆزی هەزبانییە، میرنشینی ئەیوبییەی لە شام دروست کرد و سەرۆکە کوردەکان، نەك تەنها دەسەڵاتی خۆیان لە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای چیایەکانی کوردستان سەقامگیر کرد، بەڵکوو تەنانەت دەسەڵاتی خۆیان ئەوەندە دوور برد تا گەیشتە خوراسان لەلایەك و میسر و سووریا لەولای دیکە.

ماوەی دەورانی دەسەڵاتی تەتەرەکان و مەگۆلەکان، کوردە چیاییەکان بە هێمنی مانەوە، وێڕای خواستی خۆیان، کەچی کەوتنە ژێر ڕکێفی حاکمانی پێدەشتەکان. وەختێك سوڵتان سەلیمی یەکەم دوای ئەوەی شا سمایلی لە ساڵی ١٥١٤ تێك شکاند، ئەرمەنستان و کوردستانی بەخۆیەوە گرێ دا و بەڕێوەبردنی ئەم دەرو ناوچانەی بەرەو ڕووی ئیدریس، کە مێژوونووسێکی کوردی بدلیس بوو، کردەوە.

ئیدریس، بینیی وڵات پڕیە لە قەڵا کە هی پشتاوپشتی سەرانی هۆزە کورد، عەرەب و ئەرمەنیەکان بوو. ئەمانەی دوایی کەموزۆر سەربەخۆ بوون و کاتی خۆیان بە شەڕی ناوخۆ و بەتاڵانبردنی کشتوکاڵ بەسەر دەبرد. ئیدریس ناوچەکەی بۆ چەند سنجاق یا

* Sermag

بنکەی ژین
www.zheen.org

هەرێمێك دابەش كرد و بنەوانی پشتاوپشتیی قەبووڵ كرد و سەرۆكەكانی وەكوو حاكمانی ناوخۆ دامەزراند.

دەرو ناوچەكانی نێوان ئەرزەرۆم و یەریڤان كە لەلایەن تەیمووری لەنگەوە تالاَن كرابوون، ئەو كوردانی هەكاری و بۆهتانی تێدا نیشتەجیَ كردن.

سیستمی بەڕێوبەرایەتی كە لەلایەن ئیدریسەوە داوا كرابوو، تا كۆتایی جەنگی ڕووسی – توركی (١٨٢٨–١٨٢٩) درێژەی كێشا.

ئەم كورتە باسەمان بۆیە دەقاودەق بەدەستەوە دا، چونكە ئەمە پوختەیەكی مێژووی كورد لە دەورانی هەرە كۆنەوە بە دیار دەخات و ئەوە دووپات دەكاتەوە كە ئەرمەنەكان نەك هەرگیز سەرداری كوردستان نەبوون، بەڵكوو زیاد لەوەش كە نەتەوەی كورد ماوەیەكی زۆر بەر لە كشانەوە دەهەزار كەسیەكەی ئێكزینیفۆن هەر هەبوون، شانشینی ئەرمەن تەنها دوای ئەم كشانەوە دە هەزار كەسییە دروست بووە و مافی پێشقەرەوڵی –بێگومان– دەگەڕێتەوە بۆ كوردەكان. زیاد لەوە، ئێمە دووبارەی دەكەینەوە كە ئەرمەنەكان هەرگیز كوردستانیان لەبن دەست دا نەبوە و داگیركردنەكانی تیگران تەنها ماوەیەكی كورت بوون و فەوج گەلی ڕۆمانەكان هەر زوو ئەرمەنەكانیان تا سنووری كۆنی خۆیان ڕاو نا و ئەمە هەر لەوكاتەدا بوو كە تیگران خۆی لە ژیاندا بووە.

ئەمەیان ئەوەیە كە مۆمسین لەمبارەیەوە لە كتێبەكەی خۆیدا (مێژووی ڕۆم)، لە لاپەڕە ٥٣، لە كتێبی (٥)دا نووسیویە:

((پۆمپیێ بەم سەركەوتنە ئاسانە بەسەر تیگران دا شادمان بوو، حورمەتی بۆ گێڕدرایەوە و مەجەكانی ئاشتیی خۆی بەسەر تیگراندا

سەپاند. سەرباری دانی ۳٥,٥۰۰,۰۰۰ فرەنك و بەخششێك بۆ ئەفسەرەکان کە دەبێ هەریەکەیان ٥۲ فرەنك و ٥۰ وەربگرن، پاشا دەستبەرداری هەموو داگیرکردنەکانی بوو، نەك هەر تەنها ئەوانەی فێنیسی، سووریا، سیلیس، کاپادۆس، بەڵکوو لە ساپێن و کاردیۆم لەسەر کەناری ڕاستی فورات. جارێکی دیکە ئەرمەنستان بە مانای تەواوی وشەکە بەرتەسك کرایەوە)).

بەو پێیەی پێمان وایە ئەم بەڵگانە بەس بن و ئێستە لە مەسەلەی یەکەمایەتیی نەتەوەیی دەکۆڵینەوە و تەنها کۆپییەکی ئاماری ڕەسمی بەدەستەوە دەدەین کە لەلایەن حکوومەتی فەرەنسییەوە کراوە و ساڵی ۱۸۹۲لە کتێبی زەردی حکوومەتی فرانسیدا بڵاوکراوەتەوە.

ئەرمەنەکان	موسڵمانەکان	دانیشتوانی هەرێمی
۸۰,۰۰۰	٤۳۰,۰۰۰	وان
۱۳٤,۰۰۰	٦٤٥,۰۲۲	ئەرزەرۆم
۱۲۰,۰۰۰	۳۸۸,٦۲٥	بدلیس
۹٥,۰۰۰	٤۷۱,٤٦۲	دیاربەکر
٦۰,۰۰۰	٥۷٥,۳۱٤	خارپووت
۱۷۰,۰۰۰	۱,۰۸٦,۰۱۷	سیواس
۹۷,۰۰۰	٤۰۳,٤۳۹	ئەدەنە
۷٥٦,٤۳۳	٤,۰۱۲,۸۷۹	سەرجەم

بنکەی ژین
www.zheen.org

ئەو سەرژمێرییەی کە لەلایەن حکوومەتی فرەنسییەوە لە ئاسیای بچووک کراوە، ئەم ئامارانە بۆ ژمارەی دانیشتوان بەدەستەوە دەدات:

موسڵمانەکان	١٤,٨٥٦,١٤٣
مەسیحیەکان	٣,٠٥٤,٦٣٣
لەوانە ئەرمەنەکان	١,٤٧٥,٠١١

بەگوێرەی ژێنێرال زەلنژی کە لەلایەن ئینسیکلۆپیدیای بریتانیکا وەر گیراوە، دانیشتوانی نۆ ویلایەتە تورکیەکانی ئەرزەرۆم، وان، بدلیس، خارپووت، مەعموورەت ئەلعەزیز، دیاربەکر، سیواس، ئەدەنە و تەرابزۆن بریتی بووە لە ٦,٠٠٠,٠٠٠ کەس بەم شێوەیە:

ئەرمەنەکان	٩١٣,٨٧٥	یان	٪١٥
مەسیحیەکان	٦٣٢,٨٧٥	یان	٪١١
موسڵمانەکان	٤,٤٥٣,٢٥٠	یان	٪٧٤

نووسەری ئەم وتارە درێژەی پێدەدا:

لە پێنج ویلایەتە یەکەمینەکان کە زۆرترین ژمارەی دانیشتوانە ئەرمەنەکانی تێدایە بریتییە لە ٢,٦١٢,٠٠٠ کەس بەمشێوەیە:

ئەرمەنەکان	٦٣٢,٢٥٠	یان	٪٢٤
مەسیحیەکانی دیکە	١٧٩,٨٧٥	یان	٪٧
موسڵمانەکان	١,٨٢٥,٨٧٥	یان	٪٦٩

تەنها لە حەوت قەزادا کە ئەرمەنەکانی تێدا زۆرینەی دانیشتوان پێك دەهێنن، ژمارەی دانیشتوانەکەی بریتییە لە ٢٨٧,٣٧٥ کەس بەم شێوەیە:

ئەرمەنەکان	١٨٤,٨٧٥	یان	٦٥٪
مەسیحیەکانی دیکە	١,٠٠٠	یان	٣٪
موسڵمانەکان	٨٨٦,٥٠٠	یان	٣١,٥٪

با ئێستە هەوڵ بدەین شوێنی کوردستان و ئەرمەنستان دیاری بکەین. ئینسیکلۆپیدیای نیوتالس* نووسیوویە: ((کوردستان درێژبوویەکی پێدەشتایی و چیاییە و کەوتۆتە ناو خاکی ئەو دیوو قەفقاز و ئێستە لە بندەستی تورك، فارس و ڕووسەکان دایە. لە پێدەشت گەلی سەوز و ڕیزێك چیای سەرکەش پێك دێت کە ڕووباری زێی گەورە، باتمانسوو و فورات بەناویادا تێپەر دەبن)).

دیاربەکر گەورەترین شاری کوردستانە و کەوتۆتە ١٩٤ میلی حەلەبەوە، وان، ئەویش شارێکی کوردستانییە و کەوتۆتە سەر گۆڵی وان لە ١٤٥ میلی ئەرزەرۆمەوە. دەجلە ڕوبارێکی گرینگی تورکیای ئاسیاییە کە لە چیایەکانی کوردستانەوە هەڵدەقوولێ و باشوور-ڕۆژهەلات دا دەرژێ تاوەکوو دیاربەکر و لەوێشەوە لە ڕۆژهەلاتەوە تاوەکوو لە بدلیس بەیەك دەگاتەوە.

پێویستمان بەوە نییە داکۆکی لە هەکاری، حەڕان**ی کۆن یا وڵاتی کاردۆخیەکان بکەین، بە هەمان شێوە نە خارپووت یا کارداند

---

* *L’Encyclopédie de Nuttals*
** Carrhes

و بەرزاییەکانی شەنگال بکەین کە، کوردە ئێزیدیەکانی تێدا دەژین و ئەو ناوچەیە سنووری سروشتیی کوردەکانی باشوورە.

ئێمە لە ئەرمەنەکان کەمتر چاوچنۆك، نە داوای کرماشان، کۆنە پایتەختی کوردی و نە بەهیستان، نە هەتا ئەردەڵانیش دەکەین، ئێمە تەنها ئەو هەرێمانەی تورکیا داوا دەکەین کە باڵادەستیی ژمارەیی کوردەکان ئەوە دەسەلمێنێ کە نیشتیمانی نەتەوەیی کوردەکانە.

ئێمە بە هیچ کلۆجێ وەك ئەرمەنەکانیش ناکەین و نکوولی لە بوونی دەوڵەتێکی ئەرمەنی ناکەین و هەوڵ دەدەین ئەم هەڵوێستەمان دیاری بکەین.

بە گەڕانەوە بۆ سەر نەخشەکەی سترابۆن کە ٦٠ ساڵ پێش زاین کێشاویەتی، ئەم زانیاریانە هەڵدەکرێنین: ((ئەرمەنستان دەکەوێتە نێوان زەریای خەزەر و چیایەکانی کوردستان و سنوورەکانی بریتین لە باکوور ئەلبانیا یا ئەللانی و لە ڕۆژهەڵات ئەمیزە)).

نیوتالس نووسیویە: ((ئەرمەنستان.- وڵاتێکە لە ئاسیای ڕۆژئاوایی، دەکەوێتە ڕۆژئاوای زەریای قەزوین و باکووری چیایەکانی کوردستان. ماوەیەك سەربەخۆ بووە و ئێستە لەنێوان تورکیا و ڕووسیا و ئێراندا دابەش کراوە. بانێك دەگرێتەوە کە شیوە بەپیت و فەڕەکانی دووکەرتی دەکات، لەسەر چیای ئارارات دەگاتە ئەوپەڕەکەی و لەوێ دەچڵە و فورات سەرچاوە دەگرن)).

لە مێژووی ڕۆمانیای مۆمسیندا ئەوە دەخوێنینەوە: ((پۆمپێ ئامادەکاریی ئەوەی کرد بوو کە پاشای ئیبەرەکان بە نهێنی لە دۆڵی قەوقاز پەلاماری ڕۆمانەکان بدات و لە دەستپێکی ساڵی ٦٨٩ (١٦٥ی دوای زاین) گەڕایەوە، بەر لەوەی دەست بکات بە بەردەوامیی ڕاوەدوونانی میتریدات، بەرەو ئەو قەڵایانەی کە بە حاستەم نیو

هەزار ئەڵمانیی هارمێزیکا و تسومار لە یەك جیا دەکاتەوەو کەمێك لە سەرووی تفلیسی ئێستەکەدان و شێوەکانی کور* و ڕێژگەی ئەرانگە** لە یەك جیا دەکەنەوە و کۆنترۆلی گوزەری نێوان ئەرمەنستان و ئیبەرسەکان دەکەن.

لە سەرووتر، هەمان نووسەر نووسیویە: تیگران ئەرمەنستانی بە مانای تەواوی وشەکە بەرتەسك کردەوە، ئێمە پێمان وایە نووسەر هەقی بووە ئەوەی دووپات کردووەتەوە کە ئەرمەنستان کەوتووەتە ناو ئەو دەرو ناوچەیەی کە ئەمڕۆ پێی دەڵێن ئەلیسابتیۆڵو شارەکانی (ئاراس، یەریڤان و ئیچمیادزین) دەگرێتەوەو تا ئەم ڕۆژانەش شاری کاتۆلیکۆسی ئەرمەنی بووە و ئەمرۆ هێشتا هەر لەوێ دەبینرێن.

بەو پێیەی ئەوەی پێویست بوو گوترا، هیوادارین بەلای کەمەوە بۆ پاساوهێنانەوە بۆ مافەکانی خۆمان ئەو هۆکارانە لێك بدەینەوە کە داخوازینامەکانی ئەرمەنەکانی لەسەر هەڵچنراون.

یەکەم: ئەرمەنەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن کە تیگران دیاربەکری دروست کردووە و ناوەکەی تیگرانیستا بووە، ناوەکەی بە چەندین گۆکردنی جیاجیا ئەم گۆڕانەی بەخۆیەوە بینیوە. ئەمەیان پێچەوانەی ڕاستیەکانە، چونکە دیاربەکر کە دەقاودەق واتەی وڵاتی بەکر دەگەیەنێ، لە لایەن بەکری کوڕی وێلی هۆزی رابی ئەلمودار دروست کراوە.

ئەرمەنەکان دەڵێن سەردەمانێك چەند شانشینێکیان لە سیواس، سیلیس و وان دامەزراندووە. ئێمە نیازی ئەوەمان نییە نکوولی لەوە بکەین کە کاگیك، حاکمێکی ئەرمەنی بوو لە وان، بە ئارەزووی

---

* Cur
** Aranga

خەلیفە موتەقید تاجی پاشایەتیی نرایە سەر، بەڵام دەورانی شانشینیەکەی ئەوەندە کورت بووە، دەبینین دوای هێرشی بازیلی دووەم، ئیمپراتۆریای بیزەنتین، شانشینی وانی بە شانشینی سیواس گۆڕیوەتەوە و لەگەڵ ئەرمەنەکاندا پەڕیوەی ئەوێ بووە. بەردەوام بێزەنتینەکان بەشوێنییەوە بوون، تا ناچار بوو سیواس-یش بەجێ بهێڵێ و بکشێتەوە بۆ کاپادۆس. بە قەبووڵکردنی ئەم ڕاستیانە، ئێمە بە هیچ شێوەیەك دان بەوە دا نانێین کە ئەمە بەسە بۆ ئەوەی ئەرمەنەکان مافێك لەم ناوچانە بۆ خۆیان دروست بکەن. هەموو ئەو دەرو ناوچانە بە هیچ کلۆجێ ئەرمەنی نەبوون. هەرگیز بەشێك نەبوون لە ئەرمەنستان بە مانای تەواوی وشەکە. ئەرمەنەکان لەوێ تەنها پەریوە بوون، جا ئەگەر هەلیان لە پشێویەکانی سەردەم وەرگرتبێ و بۆ ماوەیەکی کورت سەرداری ناوچەکە بووبن، ئەرمەنەکان خۆیان دەزانن زۆر بە کەمی خاوەنداری زەوی بوون و هەر کاتێك خۆیان لەبەردەم مەترسیی لەچنگدەرهێنانی موڵکداریێتیدا ببینەوە، لەگەڵ شوێنگەلی دیکەی کۆچباری دەیانگۆڕییەوە.

ئەوروپا بێدادییەکی گەورە دەکات، ئەگەر وڵاتێك بە ئەرمەنەکان ببەخشێ کە ئەوان تەنها ماوەیەکی کورت لەو وڵاتە ماونەتەوە، دانیشتوانەکەی هەمەچەشنەن و بە دووبارە گەڕانەوەی بۆ بندەستی کوردەکان، تەنها دەگەڕێتەوە بۆ خاوەنەکەی پێشووی خۆی. ئێمە لامان وایە ئەمە بە هەمان شێوە سیاسەتێکی خراپە، چونکە هیچ نەتەوەیەك ناتوانێ لەناو خاکێکی دوژمندا ڕەگاژۆ بێ و بۆ ئەوەی بەری ببێ، دەبێ لەناو خاکی خۆیدا پێی چەقاندبێ.

ئیمپراتۆریای تورك بەڵگەیەکی زیندووی ئەوەیە کە ئێمە باسمان کرد، پێکهاتوو لە ڕەگەزی دژ بەیەك، کەوتووەتە سەر خاکێك

www.zheen.org

کە بە هیچ کلۆجیێ سەر بەو خاکە نییە، بۆیە هەرگیز نەیتوانیوە سەقامگیر بیێ و هەمیشە لەژێر ڕەحمەتی پێکدادانیدا بووە.

ئەرمەنەکان نەتەوەیەکی لاواز، نەدارن و هەتا یەکگرتووش نین، بە هیچ شێوەیەك هیوای ئەوە ناخوازریێ سەرکەوتوو بن لەو شوێنەی وا تورکەکان تێیدا سەر نەکەوتن. لەکاتێکدا ئێمە بەو شێوەیە قسە دەکەین، هەستێکی برایانەمان بەرامبەر بە ئەرمەنەکان هەیە. ئێمە، دەمانەویێ ئەگەر پێویست بیێ دەستی ئالیکاری بۆ کۆنەپارێزانی ئەرمەنەکان درێژ بکەین. ئێمە بەوپێیەی سنوورەکانمان هاوسیێ و بەرژەوەندەکانمان هاوشێوەن، پێیمان باشە پێکەوە لە پێوەندییەکی باشی کۆمەڵایەتیدا بین.

هەڵبەتە ئەمە نایەتە دی، تەنها ئەگەر ئەمانەی دوایی [ئەرمەنەکان، و] بەوەندە دەستبەردار بن و داوای ئەوەندە بکەن کە هی خۆیانە و نەیانەویێ دەستدرێژی بکەنە سەر مافی هاوسێکانیان. ئێمە بە ڕاشکاوی ئەوروپا ئاگادار دەکەینەوە کە کوردەکان هەرگیز ڕێگە نادەن یەك بست لە خاکی نیشتمانەکەیان بچێتە سە بەشی نەتەوەیەکی دەستدرێژکار. کوردەکان کە داکۆکییان لە ئازادیی سەدان ساڵەیان کردووە دژ بە هەموو نەتەوەکانی ئاسیایی، لیێ ناگەڕێن بەبیێ بەرگری خاکەکەیان لەلایەن ئەرمەنەکانەوە دەستی بەسەردا بگیریێ.

لە سەرێکی دیکەوە، بەدبەختیی ئەرمەنەکان لەوڕاستییەوە سەرچاوە دەگریێ کە ئەوان هەمیشە گوێیان بۆ ڕاوێژی چەوتی ئەوانەی بیری خۆبەگەورەزانییان وا بۆ بەرژەوەندی سیاسیی خۆیان تێدا چاندوون، شل کردووە. ڕووسیا یەکەم وڵاتی مایەی بەدبەختیی ئەرمەنەکان بووە، بەوەی وا فریوی دەدان کە ئەوان چەوساوەن،

لەوساتانەدا کە ئەرمەنەکان نەتەوەی هەرە پارێزراوی بندەستی تورکیا بوون.

لەکاتێکدا کورد و عەرەب ناچار دەبوون کە لە خێزانەکانیان جیا دەبوونەوە یا کچەکانیان لەبەردەم موفتییەکی تورکدا مارە بکەن، کە هەر لە زمانیشی نەدەگەیشتن، کەچی ئەرمەنەکان بە زمانی ئەرمەنی لەبەردەم قەشەیەکی نەتەوەی خۆیاندا ئەو کارەیان دەکرد. لەکاتێدا کورد و عەرەب منداڵەکانیان دەنارده قوتابخانەیەکی تورکی و زمانی تورکی فێر دەکران، ئەرمەنەکان، ئەوان بۆ خۆیان قوتابخانەی تایبەتی خۆیان هەبوو و فێری ئەوە دەکران ڕقیان لە بێگانەی ستەمکار ببێتەوە. لەویٚ لەبەر چاوی حکوومەتی تورك، عەرەب و کورد وەکوو ئەندامگەلی خوارەوەی نەتەوەی تورك چاویان لیٚ دەکرا، کەچی ئەرمەنەکان نەتەوایەتیی تەواوی خۆیان پاراستبوو و هەتا ئەنجومەنی نیشتیمانیی خۆشیان هەبوو.

ئینسیکلۆپیدیای بریتانیکا لەمبارەیەوە ئەم وەسپەی خوارەوە لەبارەی ڕەوشی ئەرمەنەکان دەکات لەژێر نیری تورکدا: ((دوای داگیرکردنی کۆنستانتینۆپل لە ساڵی ١٤٥٣دا، محەمەدی دووەم ڕەعیەتە مەسیحیەکانی لەناو کۆمیونیتە یا میللەتدا لەژێر سەرکردایەتیی سەرۆکێکی قەشەدا ڕێك خست کە دەسەڵاتی ڕەهای کاروباری مەدەنی و ئاینیی لەبن دەستدا بوو. لە سایەی ئەم سیستمەدا، مەترانی ئەرمەنەکانی بۆرسە لەلایەن سوڵتانەوە کرا بە پاتریارشی کۆنستانتینۆپل و بوو بە سەرۆکی مەدەنی و ئاینیی کۆمیونیتەکەی و خۆی وەك ئەندامێکی ڕەسمیی حکوومەتی ئیمپراتۆری بە پلەوپایەی وەزیر ناسرا؛ بەشداریی ئەنجومەنێکی دەکرد کە پێك هاتبوو لە ئەسقوفێك و کاهینێکی دیکە و لە هەر

هەرێمێکیشدا ئەسقوفێك نوێنەری بوو. ئەم *ئەمپراتۆریایە لەناو ئیمپراتۆریادا*[*]، لە ڕووی یاساییەوە شوێنێکی تەواو ناسراوی گرتبوو... . دوای ڕاگەیاندنی خەتی هومایۆنیی گوڵخانە لەساڵی ١٨٣٩ دا. بازرگان و پیشەوەرانی پایتەخت لە ڕێگەی ڕێکخراوێکەوە کە ساڵی ١٨٦٢ لەلایەن سولتانەوە پەسند کرا، لە کۆنترۆڵی ڕۆحانییە ئەرمەنەکان ڕزگاریان بوو. پاتریارشی ئەرمەنەکان کە هەروەکوو نوماینەدەی ڕەسمیی کۆمیونیتەی ئەرمەنەکان مایەوە، هەموو دەسەڵاتێکی خۆی لەدەست دا و دەسەڵات گواسترایەوە بۆ دەستی ئەنجومەنێکی تێکەڵ کە لە کەسە ڕۆحییەکان (قەشە) و خەڵکانی لاییک (عەلمانی) پێك هاتبوو، ١٤٠ ئەندام لەلایەن ئەنجومەنێکی نوێنەرایەتیکردنەوە هەڵدەبژێردران. کۆمیونیتە کە کاتۆلیك و پرۆتسانتەکانی لێ بێبەش بوون، هەر زوو ناوی بوو بە نەتەوە، پرسی ناوخۆیی بوو بە پرسی نەتەوەیی و ئەنجومەنی نوێنەرایەتی ناوی ئەنجومەنی نەتەوەییی هەڵگرت. وەختێك عەبدولحەمید چووە سەر تەخت، ڕەوشی ئەرمەنەکان لە باشترین حاڵدا بوو، هەرگیز لەژێر دەسەڵاتی عوسمانیدا وەزعیان وا باش نەبووبوو، بەڵام بە کۆتایی هاتنی جەنگی ١٨٧٧-١٨٧٨، ئیدی پرسی ئەرمەن لەدایك بوو. تورکیا لە پەیماننامەی سان ستێفانۆ[٩]دا ((پەیمان دەدات چاکسازی لەو هەرێمانەدا بکات کە ئەرمەنەکانی تێدا دەژین)).

---

[*] *Impérium in Impéria*

[٩] ڕێککەوتننامەی سان ستیفانۆ San Stefano لە ٣ی ئاداری ١٨٧٨ دوای سەرکەوتنی گەورەی ڕووسیا بەسەر ئیمپراتۆریای عوسمانی لە دوای جەنگی ڕووسی- تورکی ١٨٧٧-١٨٧٨ مۆرکرا. بەگوێرەی ئەم پەیماننامەیە نەخشەی سیاسیی بالقان گۆڕانی زۆری بەسەرداهات: دان بەسەربەخۆیی بولگارستان، سێربیا، مۆنتینیگرۆ و ڕۆمانیا نرا و سەرباری ئەوە ڕووسیا دەست بەسەر

ئێمە لێرەدا داوای مۆڵەت دەکەین تا وەسپێکی ڕەوشی کوردەکان لەوکاتەوە بکرێ کە ڕووسیا داوای کرد ڕیفۆرم لەو یاساکانی حوکمڕانی ئەرمەنەکاندا ئەنجام بدرێ. حکوومەت کە وەك بەشێکی توخمگەلی ئیمپراتۆریا چاوی لە جووتیارانی کورد دەکرد و ئەوروپا بە هیچ شێوەیەك بەلای جووتیاری کورددا نەدەچوو و تەنها سەر بە هەوای فەرمانداریی تورك بوون ە ئەوانیش بۆ خۆیان گوێڕایەلی حاکمێکی گشتیی بە تەواوی سەربەخۆی تورك بوون. کاتێك کۆکردنەوەی باجی دەیەك خرایە مەزاد، ئەمە پەیوەست بوو بەوەی وا دانیشتوانە ئەسڵییەکان، یا بە شێوەیەکی زیاتر هەژارەکان، یان لە حاڵەتی سەرۆکهۆزەکاندا کە زۆر شانازییان بەوەوە دەکرد بە جۆرێکی ئاسایی دەتوانن بندەستی بخەن، بۆ ئەوەی بتوانن چاودێریی هاوئاینەکانیان بکەین و جووتیارە کوردەکان ببەستنەوە، خەرجییەکە بە شێوەیەکی ئاسایی لەلایەن مەسیحییە ئەرمەنەکان یا ئاسووریەکانەوە کرایەوە. ئەرمەنەکان، ئەوانەی وا چەردەیەك پارەیان دەداو لە خزمەتی سەربازی دەبەخشران، بەڵام توخمی موسڵمانی ئیمپراتۆریای عوسمانی تەنها بە ٥٠ لیرەی تورکی دەیتوانی ئەم کڕینەوەیە بکات و هێشتاش ئەمە لەکاتی ئاشتی ناوخۆ و دەرەوەدا دەبوو، چونکە لە حاڵەتی جاڕدانی جەنگ یا یەکەم پشێویدا، ئەو پیاوەی وا بەر لە سێ ڕۆژ خزمەتی

بەشێکی زۆری زەوی و زاری عوسمانی دا دەگرێ و سولتان گەرەنتی دەست و پێوەندە مەسیحییەکان دەدات. ئەنگلستان و ئۆتریش-هەنگاریا بە توندی دژی ئەم پەیمانامەیە وەستان و ڕووسیایان ناچارکرد چوار مانگ دواتر لە ١٣ ی تەمموزی ١٨٧٨ لە پەیماننامەی بەرلین ئەم ڕێککەوتننامەیە بەتەواوی دەستکاری بکەن، وەرگێر.

سەربازییەکەی کڕیبووەوە، ناچار دەبوو پێوەندی بە سوپاکەیەوە بکات لە بەرەکانی جەنگ.

ئینسیکلۆپیدیای فرەنسی بەمشێوەیە وەسپی داب و نەریتی کوردەکان دەکات: ((ژنەکانیان بەکارەوە شەتەك دراون)). ئەمە نەك هەر تەنها بۆ جووتیارانی کورد، بەڵکوو هەروەها بۆ جووتیارە تورکەکانیش ڕاستە. هەموو ئەو ئەوروپییانەی کە سەریان لە ئاسیای بچووك داوە، بینیویانە ژنانی موسڵمانی کارگەر، جووتکارن و قورساییی زەبەلاح دەخەنە سەر شانیان، ئەمە هەستێکی یاخیبوویان دژ بەو داب و نەریتە لا دروست بووە کە ڕێگە دەدات ژنان وەکوو چارەویی بارهەڵگر مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێ و بە شێوەیەکی دڵگیر بە ژنانی مەسیحی، ئەرمەنی یان یۆنانی یان لەگەڵ ژنانی موسڵماندا بەراوردیان کردوون. هەڵبەتە ئەمە وەك ئەوەی ئەوان بیریان لێ کردووەتەوە کاریگەریی شوێنکاری ئاینی ئیسلام نییە، بەڵکوو کاریگەریی شوێنکاری ئەو سەربازگیرییەیە لە ئاسیای بچووکدا بەوەی وا پیاوان لە برێك جاردا بۆ ماوەی ١٤ ساڵ[١٠] لە کارەکانیان دوور دەخەنەوە و ژنان ناچار دەبن شوێنیان بگرنەوە.

ئێمە لیرەدا تەنها چاوپێداخشانێکی خێرا بەو ستەمکارییەدا دەکەین کە کوردەکان دەیچێژن و ئەرمەنەکان لێی بەخشراون، بەڵام ئەم کەمە چاوپێداخشانە بەسە کە ئێمە پێمان وایە ئەرمەنەکان بەلای کەمەوە سیستمێکی نەتەوەییی تایبەت بە خۆیان هەبوو، گەواهی لەسەر ئەم شێوازە دەدات کە موسڵمانەکان مامەڵەیان لەگەڵدا کراوە،

[١٠] ئەو سەربازانەی بۆ هەرێمە دوورەدەستەکان دەنێردران، هەمیشە لەبیر دەکریان و وا هەبوو هەردوو قۆناغی سەربازیی نیزامی و ڕەدیف (یەدەك)یان لەناو سوپا دا بەسەر یەکەوە تەواو دەکرد، نووسەر.

بنکەی ژین
www.zheen.org

هەتا هەقی ئەوەشیان نەبوە سکالاّ لە دەست چارەنووسی خۆیان بکەن. بەم شێوەیە ئەرمەنەکان هەر تەنها بە هاندانی ڕووسیا ئەوەیان دەکرد و ڕووسیا ئاواتەخواز بوو دەست بەسەر کوردستان‌دا بگریّ، کە پێی وابوو هەلی لەبار هاتووەتە پێشەوە بۆ ئەوەی تۆوی دووبەرەکیی تێدا بچێنیّ.

ڕووسیا بەو پێیەی کە دەیزانی هیوای ئەوەی نەبوو کار لە کوردەکان بکات، بە جۆرێك کە کوردەکان هەر تەنها لە ترسی ڕووس حوکمی تورکییان قەبوولّ بوو، خۆی وەك پارێزەری ئەرمەنەکان بۆ بەرژەوەندەکانیان نیشان دا. ئەرمەن توانیی بەوە هەڵیان بخەلەتێنیّ کە ڕووسیا بە ڕاستی سەربەخۆیی‌یان پیّ دەبەخشیّ.

ڕووسیا -لەگەلّ ئەوەشدا- چاك دەیزانی ئەمە مەحاڵە، دەبیّ کونسولەکانی ئاگاداریان کردبێتەوە کە ئەرمەنەکان بەناو تەواوی ئیمپراتۆریادا پەرتەوازەن و لە هیچ شوێنێك زۆرینە نین، هەتا دابەش بوون بۆ نەتەوەی ئۆرتۆدۆکس، پاریا پرۆتستانت و کاتۆلیکەکان ناتوانن بەیەکەوە هەلّ بکەن. ئەم نەتەوەیە تا ئەو ڕۆژە لە پێوەندییەکی باشدا بووە لەگەلّ موسڵمانەکاندا و لەلایەن حکوومەتی عوسمانییەوە پەسن دراوە، بۆیە ئەگەر ڕابپەڕن، ئەوا زۆر دلّڕەقانە سەرکوت دەکرێن. بەلاّم هەرچۆنێك بوو، ڕووسیا پێویستی بە بڕو بیانوویەك بوو بۆ دەستوەردان لە ئاسیای بچووك. ئەرمەنەکان تەنها ئامرازێك بوون بۆ ڕووسیا کە چارەنووسەکەی بە هیچ شێوەیەك بەلایەوە گرنگ نەبوو، هەر کاتێك ڕووسیا بەو ئامانجە گەیشت کە خۆی پێشنیاری کردووە.

ئینسیكلۆپیدیای بریتانیكا نوسیوویە: ((ئەگەر جەنگی ١٨٧٧-١٨٧٨ كونسوڵە ڕووسەكان لە توركیا دنەی دروستكردنی كۆمیتەی نیشتیمانیی ئەرمەنیی دەدا و پرۆژەیەك داڕێژرا بۆ دروستكردنی دەوڵەتێكی ئەرمەنی جیاواز لە ئەرمەنستانی ڕووسیا و ئەم پرۆژەیە لەلایەن لۆریش میكیدۆفەوە پشتگیریی لێ كرا، بەڵام ساڵی ١٨٨١، ئەلیكساندەری دووەم كوژرا)). ئەمەیان بەگوێرەی نووسەری ئامارەبۆكراو، بووەتە سۆنگەی گۆڕینی سیاسەتی ڕووس، كەچی ئێمە پێمان وایە پێویستە بۆ ئەم هۆكارە لە هەڵوێستی ئینگلستان‌دا بەدوایدا بگەڕێین كە بە شێوەیەكی شێلگیرانە دژی دروستكردنی ئەم دەوڵەتە بوو.

ڕووسیا بە هەڵگیرسانی ئاگری شۆڕشی ئەرمەنەكان لە توركیا. بەبێ ئەوەی بیەوێ لێ گەڕا پریشكێكی لای ڕووسیا بەجێ بهێڵێ و ئەرمەنەكانی ڕووسیا دەیانبینی بەداخەوە خەونەكانیان بە هەوادا دەچن. سكاڵا و شكاتیان بە دەنگی بەرز حكوومەتی ڕووسیای ترساندبوو، بۆیە تاكتیكی خۆی گۆڕی و سیاسەتێكی دژە ئەرمەنی جێبەجێ كرد. قوتابخانەكان داخران، بەكارهێنانی زمانی ئەرمەنی پێشی پێ‌گیرا، موڵك و ماڵی كڵێسەكان دەستیان بەسەردا گیرا و هەوڵی دا ئەرمەنەكان بخاتە ناو باوەشی كڵێسەی ڕووسییەوە ((ئەرمەنەكان كە هەموو هیوایەكی سەربەخۆیی‌یان لە سایەی پاراستنی ڕووسیادا لەدەست دابوو. بە لەبەرچاوگرتنی ئەو سەركەوتنانەی كە كۆمیتە سلاڤەكان بەدەستیان هێنا، بەوەی وا پشێویان لە ناوچەكانی بالقان نایەوە، ویستیان پشێویی هاوشێوە لە ناوچەكانی ئاسیای بچووك بنێنەوە))[١١].

[١١] *Encyclopedia Britaniqua*

نووسەری بابەتەکە دەنووسێ: ڕووسیا هیچ هەوڵێکی ڕاستگۆیانەی نەدا بۆ ڕێگرتن لە ئەکسیۆنی ڕەعیەتە ئەرمەنەکانی، بەگوێرەی ئێمە، ئەوە ڕووسیا بوو پاڵی پێوە دەنان. هەروەها درێژەی پێدەدا کە سەرباری ئەوە ساڵی ١٨٨٤ ڕووسیا شێلگیرانە ڕێگریی لە دەستێوەردانی ئینگلستان دەکرد بە قازانجی ئەرمەنە تورکەکان. ئێمە پێشتر ئەوەمان بەدیار خستبوو کە بەلای کەمەوە بە قەبووڵکردنی پرۆژەکەی ڕووس و دەوڵەتێکی جیا دروست بکرابایە، ئەوا بە هیچ شێوەیەك داواکردنی ڕیفۆرمی ئەرمەنەکان پێویست نەدەبوو و ڕووسیا بە هیچ شێوەیەك حەزی نەدەکرد ئینگلستان بەوە بزانێ.

وەختایەك ئیچمیازین چووە پاڵ ڕووسیا ساڵی ١٨٢٨، کاتۆلیکەکان داوایان کرد دەسەڵاتی قەزایی ئاینییان بەسەر تەواوی کڵێسە ئەرمەنیەکاندا هەبێ، دواتر ڕووسیا ملکەچبوونی کاتۆلیکە سەربەخۆکانی سیس*ی دەستەبەر کرد و بەم شێوەیە دەسەڵاتی دەستێوەردانی لە کاروباری ئەرمەنەکانی تەواوی جیهاندا پەیدا کرد. ساڵی ١٩٠٠ ڕووسیا بەرژەوەندی نوێی لە ئەرمەنستان نیشان دا و مافی دامەزراندنی هێڵی ئاسنەڕێی وەچنگ خست و گوشاری خستە سەر بابی عالی کرد تا ریفۆرمە داواکراوەکان جێبەجێ بکات.

پەیماننامەی بەرلین ئەرمەنەکانی جۆرجیای نائومێد کرد کە هیواخواز بوون ئەرمەنستان و سیلیس لە یەك هەرێمی سەربەخۆدا پێکەوە کۆ بکرێنەوەو لەلایەن مەسیحیەکان ئیدارە بکرێ. بەڵام دروستکردنی ئەم هەرێمە مەحاڵ بوو، چونکە جۆرجیەکان لە تەواوی ئیمپراتۆریا و بەدەر لە چەند هەرێمێکی چکۆلانە لە هیچ لایەك

* Siss

زۆرینەی دانیشتوان نەبوون. هەتا لەناو خۆشیاندا یەکگرتوو نەبوون، کۆمیونیتەیەکی بیروباوەڕ یان هاوهەستیان نەبوو، ئەرمەنەکانی خوارووو کە بە دڵخوازی خۆیان بە زمانی تورکی قسەیان دەکرد، زۆر بە زەحمەت لەگەڵ ئەرمەنەکانی باکووردا کە تەنها زمانی نەتەوەیی‌یان دەزانی، لێك دەگەیشتن و ئەرمەنە چیاییە نەزانەکانی ڕۆژهەڵات هیچ شتێکی هاوبەشیان لەگەڵ بۆرژواکانی کۆنستانتینۆپل و سیمیرنادا نەبوو. دوای گۆڕینی تاکتیکی ڕووسیا و دوای ئەوەی هێزە گەورەکان هیچیان لە ڕیفۆرمەکان بەردەست نەکەوت، بەشێکی ئەرمەنەکان لەوانە ژمارەیەکیان کە لە ئەورووپا پەروەردە و بە باوەڕی پووچگەرایی گۆش بووبوون، بڕیاریان دا پشێوی لە تورکیا بنێنەوە، بە هەمان شێوەی وا بوو بەهۆی لەدایکبوونی بولگاریا. چەندین کۆمەڵە و ڕێکخراو لە تفلیس و ئەورووپا و چەند کۆمەڵەیەکی نهێنیی تاشناقەکان... هتد دروست کران بۆ لەبەرچاوگرتنی هەلومەرجی زیاتر شۆڕشگێرانە ((بەم شێوەیە پرۆپاگەندەیەکی چالاك لە تورکیا دەستی پێکرد، لەلایەن کاربەدەستە نهێنییەکانەوە ڕێبەرایەتی دەکرا، کە وەك هەوڵیان دەدا چەك و تەقەمەنی بگەیەننەوە ناو وڵات، لە هەمان کاتدا ڕووداوی ئاسایی و خراپی ئیدارەی حکوومەتی تورکیان بە زوڵم و ستەمکاری لێك دەدایەوە))[١٢].

ئێمە بە شێوەیەکی دەستپاکانە ئەم وتارەمان تەرجەمە کرد. تا ئێرە –ڕاستیەکەی– بۆ ئێمە نەدەشیا لەوەی وا لەپێشدا وتمان، چاکتری بسەلمێنین، تەنها بەم چەند دێرە نەبێ کە دەتوانین پێ‌بەپێ

[١٢] *Encyclopedia Britaniqua*

بکەوینە شوێنی دەسیسەکانی ڕووس و ئەو شێوازە کە ئەوانە لەگەڵ زیهنیەتی ئەرمەندا ڕەفتاریان پێدەکرد. ئێستە با لێرەدا بچینە سەر گەواهینامەیەکی دیکە.

ئێدگار گرانڤیل لە وتارێکدا بە ناوی (تساریزم لە ئاسیای بچووکدا) کە ساڵی ١٩١٧ لە ژمارەی ٢٦ی گۆواری "سیاسەتی نێودەوڵەتی"دا نووسیویە: ((زۆر بە دەگمەن ویستراوە لەوە تێبگەین کە کارەساتەکانی (پرسی) ڕۆژهەڵاتی مایەی گۆتکردنی هەموو هەوڵدانەکان بۆ بووژاندنەوەی ئیسلامی و ڕوو لە چاککردنی پێوەندیەکانی تورکی– مەسیحی، هەر هەمان ئەو بەڵایە بوو کە تساریزمی بەناو ڕووسیادا بڵاو کردەوە، بەوەی کە لەڕووی مەعنەوییەوە لە ئەوروپای ڕۆژئاوای جیا کردووەتەوە. لەسەر ڕاوێژی کۆنت ڤاراتسۆف داشکۆڤ، هاوڕێی نزیکی تسار لە قەوقاز، هاوڕێی نزیکی نیکۆلای دووەم، حکوومەتی ڕووس گەڕایەوە دواوە، موڵکە دەستبەسەرداگیراوەکانی بۆ کڵێسەی ئەرمەنەکان گێڕایەوە، قوتابخانەکانی کردەوە و کۆتایی بە پرۆسە سیاسیەکان و ناڕەحەتیە هەمەچەشنەکان هێنا، بەو ئامانجەی وا ئەرمەنەکان بلاوێنێتەوە و بە قازانجی سیاسەتی تسار لە ئاسیای بچووکدا ڕایان بکێشێ. مەبەست لەوە کۆتاییهێنان بوو بەو پشێوییە جوداخوازییەی کە لەنێو ئەرمەنەکانی قەوقازدا هەبوو، ئەویش بە فریودانیان، تا کۆنە پرۆگرامی شانشینێکی ئارارات لەبەر چاویاندا بەوجۆرە بەرفراوان ببێ بۆ شانشینی ئەرمەنی، بە لکاندنی بەشێکی گەورەی ئاسیای بچووک کە داوای مافی نازناوی تساری دەکرد بۆ سەر وڵاتی ئەرمەنستان، بە قەڵەمڕەوی تسارەوە، نازناوێک کە لەناو

www.zheen.org

نازناوە بێئەژمارەکانی ئیمپراتۆرەکانی تەواوی ڕووسیادا دیار بوو. وارتسۆف داشکۆڤی یارمەتیدراو لەلایەن راوێژکارە ئەرمەنەکانەوە، زۆر بە شایستەیی‌یەوە توانیی لە ماوەی چەند ساڵێکی کەمدا بناغەی کارێکی نهێنی لە ئاسیای بچووکدا دابنێ. جاران موسڵمانەکانی قەوقازیان دژ بە ئەرمەنەکان دنە دەدا، بەڵام ئێستە ئەمانە بەڕاستی بوونەتە ئامرازێکی خەبات دژ بە تورکیا، بەدبەختیی ئەرمەنەکان لەوەوە دێت کە لێ گەڕان تێکەڵی ئەمە بن. لەو ڕۆژەوەی هاوپەیمانیی ئەنگلۆ-ڕووسی ساڵی ١٩٠٧ بواری بۆ چاوتێبڕینەکانی ڕووسیا ئازاد هێشتووەتەوە، کاربەدەستانی ڕووس لە ئاسیا چالاکیی خۆیان بە دوو ڕوودا چڕ کردووەتەوە: لەلایەک دەبێ بیانوو دروست بکرێ بۆ دەستێوەردانی داهاتووی تسار، لەلایەکی دیکەوە وا لە ڕای گشتیی نێودەوڵەتی بگەیەنرێ کە بڕوا بکات ڕووسیا نیازی پاراستنی ئەرمەنەکانە و ئەوانیش پاراستنی ڕووسیا دەخوازن. بۆ بەردەستخستنی بیانوو، ئەوەندە بەس بوو بڵێسەی ئاگری دوژمنایەتی کوردی- ئەرمەنی خۆش بکەن.

کونسوڵە ڕووسەکان لەو شەش ویلایەتەی کە پێیان دەڵێن ویلایەتە ئەرمەنەکان، چەک و ئازووقەیان پێ‌دەدان و بەسەر شۆڕشگێرە ئەرمەنەکاندا دابەشیان دەکرد، بەبێ ئەوەی کوردەکانیش لەبیر بکەن)).

ئێمە ئەم چەند دێرەی خوارەوە لە نامیلکەیەک ڕادەگوێزینەوە کە ساڵی ١٩١٥ بە ناوی (جۆرجیا و جەنگی ئێستا*)وە بڵاو

* *La Géorgue et la guerre actuelle*

کراوەتەوەو ئاشکرا هاوپشتیی نێوان ڕووسیا و کۆمیتە ئەرمەنەکان بە درۆ دەخاتەوە:

((هەرچەندە کەمێك سەختە چوارەم توخمی سەرەکیی قەوقاز، کە ئەرمەنەکانە، تەواو بە ڕاشکاوی باسیان بکرێ، چونکە ڕاستییەك کە ڕێگە بەوە بدات بێپەردە باسی ئەوان بکرێ، ئەوا لە چاپەمەنی و بیروڕای گشتیی خۆیاندا هەمیشە وەکوو خۆنیشاندانێکی دژە ئەرمەنی باسی دەکەن. ئەوە ڕاستە کە ئەرمەنەکان بە درێژاییی هەموو مێژووی خۆیان ئەوەتی سەربەخۆییی سیاسیی خۆیان لەدەست داوە، تالاوی زۆری بندەستەیی بێگانەیان چەشتووە. ئەوە ڕاستە کە ڕژێمی عەبدولحەمید بەلایەکی خوا بوو بۆ ئەم نەتەوە بەدبەختە. ئەوە ڕاستە کە ئەرمەنەکان ناچار کراون برێك جار یاری لەگەڵ سیاسەتی دوانەی ڕووسیخواز و تورکیخوازدا بکەن، بەو جۆرەوا لە ڕووسیا و تورکیا هەن. دواجار ئەوەش ڕاستە کە گەلی ئەرمەن گەلێکی کارگەر، بازرگانن و لە زۆر بارانەوە وریا و زیرەکن، هاوسۆزی و ڕێزگرتنی ئێمە بۆ ئەو گەلە لەوەوە سەرچاوە دەگرێ، -بەڵام ئەمە تەنها دیوێکی ڕاستییەکەیە و ئەوەندەی هەمووی نییە، وەختێك مەبەست لەوە بریتی بێ لە ڕەچاوکردنی ئەو ڕۆڵەی کە گەلێك لە ژیانی وڵاتێکی گەورەی وەك قەوقازدا دەیگێڕێ ، لە بڕیاردانی چارەنووسیدا، لە بڕیاردانی دواڕۆژی خۆیدا، لەم حاڵەتەدا دەبێ هەموو ڕاستییەکە بگوترێ، ئەوەیان دیوە خراپەکەیە. ئەرمەنەکانی قەوقاز کە ژمارەیان بە حاستەم دەگاتە نزیکەی ملیۆنێك کەس، دانیشتوانێکی یەکگرتوو لەسەر خاکێکی تەواو پێناسەکراو پێك ناهێنن ، بەڵکوو بەناو تەواوی قەوقازدا پەرت و بڵاو بوونەتەوە.

زۆرینەی دانیشتوانی جووتیار لە سایەی حکوومەتی ڕووسدا لە هەرێمێکی جەڤاختیی جۆرجیدا ئەرمەنەکانن، کە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەم ئەو کۆلۆنییە ئەرمەنیانەی لە جۆرجیا چاندووە بەرامبەر بەو خزمەتانەی وا ئەرمەنەکان لەکاتی جەنگەکانی دژی تورکیادا کردوویانە. پاشماوەی ئەرمەنەکان لەگەڵ دانیشتوانی تەتەردا تێکەڵن و لە هیچ شوێنێك، هەتا لە کۆنە هەرێمی نیشتمانەکەشیاندا، زۆرینەی ڕەها پێك ناهێنن، بە نموونە وەکوو لە حکوومەتی یەریڤاندا، زۆر کەم لە دانیشتوانە موسڵمانەکان زیاتر دەبن. لە هەموو لایەکی قەوقاز، ئەرمەنەکان بە بەراورد لەگەڵ هاوسێکانیاندا کەمینەیەك پێك دەهێنن.

ئەوە ڕاستە کە ئەرمەنەکان لەناو چەند شار و هەتا لە تفلیسیش گەلێك زۆرن، بەڵام ڕۆڵیان – بە نموونە– لەوەی جوولەکەکانی پۆڵۆنیا، وارشۆ دەچێ. ڕەوشی ژیانیان لە قەوقاز کە بە گشتی حەز ناکەن قسەی لەوبارەیەوە بکرێ، ڕێگەیان پێنادات هیوای ئەوە بخوازرێ نەك قەوارەیەکی سیاسیی سەربەخۆ، هەتا ئۆتۆنۆمییەکی هەرێمایەتیشی لێوە دروست ببێ. ئەمەش وایان لێ دەکات ئیرەیی بە گەلانی قەوقاز ببەن، بە تایبەت جۆرجیەکان، کە لە ڕەوشێکدان دەوڵەتێکی سەربەخۆ دروست بکەن. سەرباری ئەوەی ئەرمەنەکان سەرمایەی بازرگانی و سووخۆرییان لەبن دەستە، کە بەو هۆیەوە لە هەر کوێیەك بن، چ لە ئاوایی و چ لە شار، بە شێوەیەکی دڵڕەقانە دانیشتوانە قەوقازیەکان دەچەوسێننەوە. سەرمایەی گەورە پیشەسازیەکانی قەوقاز هەر تەنها هی ئەرمەنەکان نین، بەڵکوو زۆرینەی زۆری بەشی ئەم سەرمایانە موڵکی ئەوروپاییەکانە.

ئەرمەنی شارەکانی قەوقاز، جۆری بازرگان یا سووخۆرن، ئەمە واتەی وایە بەلایەکی خودان، بە تایبەت بۆ جووتیارەکان کە بە شێوەیەکی سیستماتیک بەدەستیانەوە چەوساوە و وێران بوون. ئەمە هۆی سەرەکیی ڕق لێ بوونەوەی ئەرمەنەکانە لە قەوقاز. ئەو هاوسۆزییەی کە ئەرمەنەکان بۆ هەمیشە بەرامبەر بە حکوومەتی ڕووسیا هەیانە، هێشتا زیاتر بێئیعتیباری کردوون.

لەبەر کەمیی خاکێك کە دانیشتوانە نیشتمانیەکەی یەکگرتوو بن، ئەرمەنەکان ناتوانن هیوای سەربەخۆیی‌یەکی هەرێمی بخوازن و هەر تەنها بەوەندە دەستبەردار دەبن لەلایەکەوە بەو ئیمتیازە بچووکانە قایل بن کە ڕووسەکان پێیان بەخشیون (بەمشێوەیە –بە نموونە– وەختێك ڕووسەکان ساڵی ١٩٠٤ بەزۆر دەستیان بەسەر موڵك و سامانی کڵێسەی ئەرمەنەکاندا گرت، دوای ناڕەزاییی گەل و قەشە ئەرمەنەکان، حکوومەتی ڕووسیا بۆی گەڕاندنەوە)، لەولای دیکەشەوە ئەرمەنەکان هەمیشە لە دژی خواستەکانی سەربەخۆییی گەلانی دیکە بوون، بە تایبەت جۆرجیەکان، ڕژێمی ڕووسیایان بەلاوە پەسندتر بووە کە ڕێگەی پێ‌دەدان بە شێوەیەکی چاوچنۆکانە دانیشتوان بچەوسێننەوە لەناو ئەوانەدا کە وەکوو سووخۆر و بازرگان دەچوونە ناویانەوە، وەك لە ڕژێمی ئازادی قەوقازێکی سەربەخۆ کە کۆتاییی بە کاری شوومیان دەهێنێ، چونکە هەر کۆمەڵگەیەك پێی تێ‌دەنێن، بە تەواوی لەبەر یەکی هەڵدەوەشێننەوە. ئەرمەنەکان هات و هاواریانە لە تەواوی ئەورووپادا کە ئەوان توخمی شارستانیخوازی قەوقازن، ئەمە تەنها داهێنانێکە بۆ خۆی. بازرگان و سووخۆری بێگانە هەرگیز ناتوانن لە ناو هیچ گەلێکدا ڕۆڵی

شارستانیخواز بگێڕن کە، فەرهەنگەکەی بێسنوور لەوەی ئەرمەنەکان لە سەرووترە).

گەلانی قەوقاز ئەوانیش بازرگان و سووخۆری خۆیان هەیە، بەڵام ئەوانەی یەکەم زیاتر ئەوروپین و ژمارەی ئەوانەی دوایی زۆر کەمە. هەرچی سەبارەت بە کرێکارە ئەرمەنەکانی ناو شار و دێهاتەکانە، باری ئابووری و فەرهەنگییان بێسنوور لەخوارترە، بۆ نموونە، وەك لەوەی جۆرجیەکان. هەرچی تایبەتە بە فەرهەنگی نەتەوەییی گشتی، بڵێی هەرگیز بکرێ -بۆ نموونە- ئەدەبیاتی نوێی ئەرمەنی کە لە سەدەی نۆزدەهەمدا بە دیالێکتێکی قەوقازی نووسراوەتەوە، بەراود بکەین بە ئەدەبیاتی نوێی جۆرجی کە بەرهەمی پەرەئەستاندنی ئۆرگانیی ئەدەبیاتی کۆنە؟ ناتوانین باسی ڕۆڵی شارستانیخوازی ئەرمەنەکان بکەین لە قەوقاز، وەك چۆن ناتوانین باسی ڕۆڵی شارستانیخوازی جوولەکەکان بکەین لە پۆڵۆنیا. سەرباری ئەوە، ئەرمەن هێزێك بووە ڕووسەکان بەکاریان دەهێنا بۆ شەل و گۆت کردنی بزووتنەوەی نیشتیمانیی قەوقاز، هاوپشتیی ئەرمەنەکان لەگەڵ ڕووسەکان مێژووەکەی درێژە. ڕووسەکان هەمیشە ئەرمەنەکانیان دژ بە تورکەکان بەکار هێناوە، بە هەمان شێوە، ئێستە دژ بە جۆرجیەکان و دژ بە قەوقازیەکان بەکاریان دەهێنن.

لەکاتی شۆڕشی ١٩٠٤-١٩٠٥دا، ئەرمەنەکان بەشداریان لە جووڵانەوەکەدا نەکرد، کەچی بە تەواوی جیهانی ڕادەگەیەنن کە ئەوان ڕابەری سەرلەبەری شۆڕشەکە بوون. لە هەمان کاتدا دەیانەوێ هاوپشت بن لەگەڵ جۆرجیەکان و ئالیکارییەکانیان بە پەلاماری شکۆمەندی چەتە چەکدارەکانیان لە شەقامەکانی تفلیس و باکۆ

دەستبەردار بکەن. ڕووسەکان ئاگری قەتڵوعامێکی ئەرمەنی- تەتەرییان لە باکۆدا خۆش کرد، لە ئەلیسابیسپۆل، لە تفلیس، ئەوە ڕاستە کە ئەرمەنەکان لەم شەری براکوژیەدا بەرچاو بوون، کەچی عادەتیان وایە ئەوەی لەم قەتڵوعامەدا تێدا بچێ پێی بڵێن شۆڕش، بەڵام ئەم شتانە فڕیان بەسەر شۆڕشەوە نییە و قەتڵوعامەکە لە تفلیس، لە سایەی دەخالەتی شۆڕشگێڕە جۆرجیەکاندا ڕاگیرا. دواتریش وەختێك تەواوی پارتە شۆڕشگێڕە جۆرجیەکان بڕیاریان دا کە دەبێ کاری شۆڕشگێڕی دژی حکوومەت بەردەوام ببێ، پارتی ئەرمەنی خیانەتی لەو پارتانە کرد کە کۆ بووبوونەوە و ڕایگەیاند ئەوان لە ڕووسیا بواری ڕەفتارکردنیان نەبوە. کەچی ئەمیان پارتێکە لە هەموو لایەك بە خۆی دەڵێ سۆسیالیست- لە جۆرجیا، لە ڕووسیا هەتا لە ئەوروپاش- کە لەسەر بنەماکان مامەڵە لەگەڵ پارتی سۆسیالیستی ڕووسی و هی دیکە لەسەر داڕشتنی پرۆگرامی هاوبەش دەکات.

خۆشبەختانە هەموو ئەم پارتانە دواجار تێگەیشتن کە هەموو سۆسیالیزمی ئەرمەنی هەر تەنها یارییەکە و زۆر دڵگیر نییە، ئیدی ئێستە هیچ کەسێك ددان بەم پارتی ئەرمەنیە (داشناك)دا نانێ وەکوو سۆسیالیست، ئەوان تەنانەت خۆشیان وازیان لەوە هێناوە بەم شێوەیە ناو بنرێن. بەکورتی، لەبەر ڕەوشی تایبەتی ئابوورییان لە قەوقاز و خۆپەرستیی نەتەوەییش هەرگیز ڕێیان پێنادات ددان بە مافی سیاسیی دیکەدا بنێن. ئەرمەنەکان لەبەر هاوپەیمانییان لەگەڵ ئیمپریالیزمی ڕووسدا لە قەوقاز لای قەوقازەکان ناپەسند بوون. لەم شەڕەدا جارێکی دیکە خیانەتیان لێ کردن، کەچی دوای ئازادکردنی

قەوقاز، وێڕای خیانەتیان، هەر لێرە مانەوە بۆ ئەوەی ڕۆڵی خۆیان لە بەڕێوەبردنی سیاسیی وڵاتدا بگێڕن)).

ڕووسیا لە واقیعدا هێندە دڵنیا بوو لەوەی کە بیانووی ویستراوی بەدەست دەکەوێ، تا جورئەتی ئەوەی کرد سەرنجی ئەوروپاییەکان بۆ ئەو پشێوییە ڕابکێشێ کە -وەك ڕووسیا دەڵێ- لەسەر تەقینەوە بووە لە کوردستان. حکوومەتی ڕووس لە ٢٥ی حوزەیرانی ١٩١٣دا یادداشتنامەیەکی پێشکەش بە حکوومەتەکانی ئەڵمانیا، نەمسا- هەنگاریا و ئیتالیا کرد، کە تێیدا هاتووە: ((دواین هەواڵەکان تەنها ئەو تێبینییە دووپات دەکەنەوە کە دەتوانرێ بەم زوانە کردەی مەینەتباری زۆر لەلایەن کوردەکانەوە ببیستین.

ڕاستیەکەی ئەو کردە مەینەتبارە زۆرانەی کە ڕووسیا بەم شێوەیە ڕایان دەگەیاند، هەرگیز ڕوویان نەدا، بەڵام ئەمە لە سایەی کۆششی ڕووسیاوە نەبوو.

بنکەی ژین
www.zheen.org

ساڵی ١٨٩٥ حکوومەتی سوڵتان عەبدولحەمید کە تا ئەوکاتە ڕێگەی لە ئەرمەنەکان گرتبوو وڵات بەجێ بهێڵن، ڕێگەی پێدان کۆچ بکەن، بە ئاواتی ئەوەوە کە دواجار دەتوانن بە هاونیشتمانە ڕووسیەکانیان شاد ببنەوە، بەم شێوەیە لە دەست نیری عوسمانی ڕزگاریان دەبێ و دواجار تامی بەخشندەییی ڕووس دەکەن، بە کۆمەڵ ڕەویان کرد و لە باکۆ، تفلیس و شارەکانی دیکە کە بە بەشێکی ئەرمەنستانی کۆنیان دادەنا، جێگیر بوون، بەڵام ڕووسیا هەرگیز بە چاوێکی باش پێشوازیی لەم ڕەوەی گەلێك نەکرد کە ڕۆحی یاخیبوونیان تێدا ڕووابوو، هەر بۆ ئەوەی ڕادەیەکیان بۆ دابنێ، نەك هەر سەختگیرانە مامەڵەی لەگەڵدا کردن، بەڵکوو دڵنیاش

بوو له لێنەپرسینەوە لەبەردەم ئەوروپادا، بە هاوشاریەکانی قەتڵوعامی کردن. ئەشکەنجەدراو لە ڕووسیا، ترساو لەوەی بگەڕێنەوە تورکیا کە حکوومەت زیاد لەوە ناهومێدی کردبوون، ئاوارە ئەرمەنەکان بە ئەوروپادا پەرت و بڵاو بوونەوە و هەر کات دەستووری تورکیا جاڕ درا بە هەلەداوان گەڕانەوە بۆ شوێن و حاڵی کۆنیان. بێگومان جووتیارە ئەرمەنەکان بەشێکی زەویوزارەکانیان بە کوردەکان فرۆشتبوو و ئەوی دیکەش کە بەجێ هێڵرابوو بۆ ماوەی زێتر لە سێ ساڵ، بەگوێرەی یاسای تورك دەبوون بە موڵکی دەوڵەت کە فرۆشتبوویە کوردەکان.

ڕووسیا لێرەدا بینیی هەلێکی نوێ هاتووەتە پێش بۆ خۆشکردنی ئاگری ناکۆکیی نێوان کورد و ئەرمەن و بێباکانە لەنوێوە وەکوو پارێزەری ئەرمەنەکان خۆی هێنایە پێشەوە و شەرم لەوە دای نەگرت داوای ئەو زەویوزارانە بکاتەوە کە پێیان دەڵێن زەوییە زەوتکراوەکان.

٢٦ی تشرینی دووەمی ١٩١٢ بەڕێز گییێر*، باڵوێزی ڕووسیا لە کۆنستانتینۆپل لە برووسکەیەکدا بۆ بەڕێز سازانۆڤ دەڵێ: پرسی موڵکداریی زەویوزار بووەتە پرسێکی تا دێ ئاڵۆزتر دەبێ و بەشی گەورەی زەویوزارەکان لە لایەن کوردەکان زەوت کراون و ئەوە دەرئەنجام دەکات کە: ((بە ڕەچاوکردنی ئەو ڕەوشە پاشاگەردانییەی کە تورکیا تێی کەوتووە، دەبێ حسێبی ئەوە بکرێ کە ئەگەری ئەوە هەیە ڕیفۆرمەکان ئارامی چاوەڕوانکراویان لێ شین نەبێ و خۆئامادەکردن بۆ پێویستیی هاتنە ناوەوەی هێزەکانی ئێمە بۆ ئەو ناوچانە هەبێ)).

---

* Monsieur Giers

بەڕێز گییێر بە دروستی دەزانێ ئەم زەویوزارانە لەلایەن کوردەکانەوە کرِدراون، چونکە مانگی نیسانی ١٩١٣، کونسوڵی ڕووس لە بدلیس، شێخ محەمەد ئەمینی بەوە فریو دابوو کە ئەم زەوییە لە ساڵی ١٨٨٥-ەوە لەلایەن کوردەکانەوە کرِدراوانە، بابی عالی لە بن چنگیانی دەهێنێتە دەر بۆ ئەوەی بدرێتەوە بە ئەرمەنەکان کە -وەك ئەو دەیڵێ- بە سکاڵاکردنیان لای ئینگلستان ئەوەیان بەدی هێناوە کە دەوڵەتە بە قازانجی ئەوان بێتە ناوەوە.

کە ئەمە پشێویی لێ نەکەوتەوە، لە سۆنگەی ئەوەوە بوو کە -بە تایبەتی- بابیعالی کاتێك لە هەنگاوهەڵگرتنەکانی ڕووسیا ئاگادار کرابووەوە، ئامادەیی وەرگرت بەوەی وا هێزێکی زۆری ژاندرمە لە بدلیس مۆڵ بدات و هەر کەسێك لەم کاروبارە تێوە گلابوو، بەدەر لە شێخ محەمەد کە پەنای بردبووە بەر کونسوڵخانەی ڕووسی، دەستگیری بکات.

کونسوڵی ڕووسیا، لە چاوەڕوانیدا، ئەوەندە لە سەرکەوتنی مانۆرەکانی دڵنیابوو، لە برووسکەیەکدا بۆ بەڕێز گییێر بە مێژووی ١ی نیسان نووسیویە: ئەوە ڕادەگەیەنێ کە کوردەکان ئەرمەنەکانیان قەتڵوعام کردووە، لەکاتێکدا وڵات ئارامیی خۆی پاراستبوو. لە مانگی حوزەیرانی هەمان ساڵدا، ڕووسیا هەوڵی دا بابی عالی ناچار بکات ئەو ڕیفۆرمانە قەبووڵ بکات کە داوای کردوون، هیچ شتێکی دیکە نەبوون جگە لە جیاکردنەوەی شەش ویلایەتەکەی کوردستان و کردنی بە یەك هەرێمی سەربەخۆ لە سایەی فەرمانداریکی گشتیی ئەورووپیدا. یەکێك لە بەندەکانی ئەم ڕیفۆرمە پێشنیارکراوە ئەوە بوو، ئەو زەویوزارانەی کە وەك دەڵێن کوردەکان زەوتیان کردوون،

بگەڕێندرێنەوە بۆ ئەرمەنەکان. ڕووسیا دڵنیا بوو کە ئەم پڕۆژە نوێیە ئەو پشێوییە ویستراوە دروست دەکات و بەم شێوەیە بیانووی ویستراو بەدەستەوە دەدات بۆ گرێدانی سووك و سانای کوردستان.

بەڵام بابی عالی ئەوەی ڕەت کردەوە کە ئەم ڕیفۆرمانە قەبووڵ بکات و ڕووسیا بینیی هێزە گەورەکان وا پێناچێ ئامادەبن بۆ ناچارکردنی بابی عالی، جارێکی دیکە لەنوێوە ویستی ئەو پیشێوییەی کە ڕایگەیاندبوو دەیورووژێنێ، بە دەنگی بەرز جاڕی بۆ دا. تەمووزی ١٩١٣، کاربەدەستێکی ئاشووبگەرای ڕووس، کە کوردێك بوو، دووبارە لە وان بە دیارکەوتەوە، بەڵام کوردەکان ئاگاداریان کردەوە کە ئەمەی ئەو دەیکات، دواجار بە دژی ئەوان کۆتاییی دێ، ئەوەندە خراپ پێشوازییان لێ کرد، ناچار بەبێ ئەوەی بتوانێ زیاتر بۆ ناو وڵات هەڵبکشێ، بۆی دەرچوو.

ڕووسیا، لە بەرامبەر ئەم شکستەدا، بە چاکی زانی لەسەر پرۆژەیەك لەگەڵ دەوڵەتە گەورە هێزە ناوەندەکاندا[١٣] ڕێك بکەوێ کە ئەم پرۆژەیە قەبووڵ بکرێ. جگە لەوە ڕووسیا زۆر چاك دەیزانی هەتا پرسەکە بە تەواوی بە گوێرەی مافی دادپەروەرانە چارەسەر نەکرێ، واتە بەو شێوەیەی کە لە بریتی قەرەبووکردنەوەی ئەو زەویوزارانەی فرۆشراونەتە کوردەکان، زەویوزاری حکوومەتی بە ئەرمەنەکان نەدرێ، ئەوا پێشێوی هەمیشە ئامادەیە بۆ تەقینەوە.

[١٣] هێزە ناوەندەکان: ئەو وڵاتانە بوون کە دژی هاوپەیمانەکان لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا چوونە جەنگەوە، بە تایبەتیش هەردوو دەوڵەتی بەهێزی ئەڵمانیا و ئوتریش- هەنگاریا- وەرگێر.

بەم شێوەیە ڕووسیا ڕازی بوو دوو موفەتیشی گشتی بە دەسەڵاتی تەواوە ڕەوانە بکات. ئەم موفەتیشانە کە زمانی کوردییان نەدەزانی، بە هاوەڵیی وەرگێڕە ئەرمەنەکان بەتایبەتی ئەو بیرۆکەیەیان بڵاو دەکردەوە کە ئەوان لەلایەن ئەوروپاوە نێردراون بۆ جەنگی خاچپەرستانە، بۆ ئازادکردنی مەسیحیەکان لە چنگی نەتەوەیەکی فەناتیك و وەحشی کە، هیچ چارەسەرێك نادۆزنەوە جگە لە ڕاونانی کوردەکان لەسەر زەویەکانیان و دانەوەیان بە ئەرمەنەکان. ئەوان بە هیچ شێوەیەك لە کاریگەریی بێدادییەکی ئاوها بۆ سەر هەستی موسڵمان تێنەگەیشتن، چونکە ئەوان لەوە بێئاگا بوون کە ئەم زەویانە نرخەکانیان دراوە و پێیان وابوو بە بەم شێوە ڕەفتارکردنەیان کردەیەکی دادپەروەرانە ئەنجام دەدەن.

یەکێك لە ئەندامەکانی کۆمیتەی ئێمە چوو، لە ماوەی مانەوەیان لە کۆنستانتینۆپل سەری لێ دان، حەزی کرد چەند ئامانجێکیان لەسەر کوردستان بداتێ، بەڵام بێهوودە بوو. ئەوان وەڵامیان دابووەوە کە ئەوان یەك بار کتێبیان لەسەر وڵات هەیە لێی دەکۆڵنەوە، هەرچەندە هاوکارەکەمان سەرنجی بۆ ئەوە ڕاکێشابوون کە نووسەرانی کتێبە ئەوروپاییەکان لەسەر کوردستان زمانی وڵاتیان نەزانیوە و تەنها ماوەیەکی کورت لە وڵات ماونەتەوە و هەر چەند چاوپێداخشانێکی لاواز لەبارەی کێشەی وڵاتەوە بەدەستەوە دەدەن کە ناتوانرێ هیچ کاریگەرییەکی لەسەر بیروڕا چەسپاوەکان ببێ.

ڕووسیا، وەختێك کە جەنگی جیهانی هەڵگیرسا و وچانێکی بچووکی بە نەتەوەی کورد بەخشی، لەسەر ئەوە بوو بەو ئامانجەی بگات کە ماوەیەکی درێژ بوو خەونی پێوە دەبینی و ئەوەندە بە

بنکەی ژین www.zheen.org

حەوسەڵەوە بە شوێنیدا دەچوو. هیچ شتێکی سەیروسەمەرە نییە کە کوردەکانی خۆیان بەگەڵ تورکەکان بدەن بۆ شەڕکردن دژ بەو وڵاتەی وا ماوەیەکی ئەوەندە درێژ بوو دەیچەوساندنەوە و لەبەر زۆریی بوختانە هەڵبەستراوەکانی ڕووسیا توانیی ڕقی زۆری سەرلەبەری جیهان دژ بە کوردەکان مسۆگەر بکات. ئێمە هەوڵ دەدەین کەمێك ڕاستی و چەوتیی ئەم تۆمەتبارکردنانە لەیەك جیا بکەینەوە.

هەموو لایەك لەسەر ئەوە کۆکن کە ساڵی ١٨٧٧-١٨٧٨، ئەوکاتەی ڕووسیا لە ماددەی ١٦ی پەیماننامەی سان ستێفانۆدا، ئەو مەرجەی تێ خست کە بابی عالیی ناچار کرد بۆ دابینکردنی ئاسایشی ئەرمەنەکان دژ بە کوردەکان و لە حالێکدا ئەمانەی دوایی [کوردەکان-و] لەگەڵ ئەرمەنەکاندا لە پێوەندییەکی بەردەوامدا بوون تا ساڵی ١٨٩٣-١٨٩٤، وەك ئینسیکلۆپیدیای بریتانیکا کە لە پێشەوەدا باسمان کرد ئاماژەی پێکردووە، ئەرمەنەکان بڕیاریان دا بە ئامانجەکانیان بگەن بەوەی وا ئاژاوەگەلێك بنێنەوە وەك ئەوەی بوو بە سۆنگەی لەدایکبوونی دەوڵەتەکانی باڵقان.

بەڵام بە هیچ شێوەیەك ئەوەیان لەبەرچاو نەگرتبوو، ئەگەر ئەو پێشێویانەی کە لە باڵقان سەر کەوتن، ئەوە بە تایبەتی دەگەڕایەوە بۆ بوونی زۆرینەیەکی ڕەهای نەتەوە شۆڕشگێڕەکان لەم وڵاتانەدا و جێبەجێکردنی هەمان سیستەم لە لایەن ئەرمەنەکانەوە تەنها یۆتۆپیایەك بوو بۆ خۆی لە وڵاتێکدا کە کەمینەیەکی بچووك گەوجی دەکات ئەگەر دژ بە زۆرینەیەکی ڕەها یاخی ببێ. هەمان وتار ئەوە دەنووسێ کە ئەرمەنەکان هێرشیان دەکردە سەر کەسەکان و نامەگەلی هەڕەشەئامێزیان دەنووسی، هتد.

ئێمە ئەوە زیاد دەکەین کە ئەرمەنەکانی قەوقاز، واتە ڕەعیەتەکانی ڕووس، لە بەهاری ١٨٩٣ پەلاماری تاسوون و تالووری یان دا و سەدان کوردیان سەر بڕی. ئەمە تەنها ئەو کاتە بوو کە کوردەکان لە نیازی ئەرمەنەکان گەیشتن، ئایا سەیر نییە کە ئەم نەتەوەیە ئاوا خۆی ببینێتەوە خیانەت لەگەڵ ئەوانە دا بکات کە وەکوو برای کلۆڵ حسێبی دەکردن، کوردیش وەڵامی تۆڵەسەندنەوەی خۆی دایە و لە شوێنی خۆیەوە دەستی کرد بە سەربڕینیان.

لەم ماوەیەدا حاکمی گشتی وان، بەحری پاشا لە تەرابزۆندە لە لایەن ئەرمەنییەکان پەلامار درا، وەختایەك لە سۆنگەی پێشوییەکان لەسەر کار خرا و گەڕایەوە ئەستەموولّ، والی نویّ، عالی بەگ بە هیچ شێوەیەك لە والی پێشوو چاکتر نەبوو و بەدەستی کۆمیتە ئەرمەنییەکان کوژرا بەر لەوەی بگاتە شوێنەی کارەکەی. ئەو والییەی کە جێگەی گرتەوە بڕیارێکی توندی وەرگرت بۆ پاراستنی ژیانی خۆی. چواردەوری بە لەشکر تەنرابوو. لەوە بەدوا لە وان دا کوردەکان هیچی تر لە گێڕانەوەی شایەدحاڵەکاندا ناویان نەهاتووە.

لە دیاربەکر، لە تشرینی یەکەمی ١٨٩٥، ئەرمەنییەکان پەلاماری کوردەکان دەدەن لە مزگەوت و چل کەسێکیان لیّ بەر گوللە دەدەن. کوردەکان دەستدەکەنەوە و ئەرمەنەکان ڕایدەگەیەنن کە کوردەکان قەتلّ و عامی ئەرمەنەکانیان کردووە بە بیّ ئەوەی هیچ پاساوهێنانەوەیەکیان پیّ بیّ و وەك هەمیشەش باوەڕیان پێکرا. ڕوونکردنەوەکانی بابیعالی بە گومانەوە وەرگیران و کوردەکان لەسەر ئاستی جیهانیدا بە سەرزەنشت مەحکووم کران. کەچی

وەختایەك سەربازگەلی عوسمانی ویستیان بچنە ناو ماردین بۆ قەڵاچۆکردنی ئەرمەنییەکان، ئەوە دەروێش ئاغا بوو، کە کوردە و سەرۆکی هۆزی داشی بوو کە هات بەرەنگاری دەروازەکانی شاری کرد و ئەرمەنیەکانی رزگار کرد و بۆ ئەم کارەیشی ویسامی شەرەفیی فەرەنسیی وەرگرت. ئەرمەنییەکانی ئاوایی گوتلی* لە لایەن کوردێکەوە، غازی ئاغای سەرۆکی گورسەکان ڕزگارکران و کوردێکی دیکە نەوەی پاشازادەکانی بدلیس و سەرۆکی هەزرۆ، سەیفەددین پاشا، کە دواتر لە لایەن ئیتتیحاد و تەرەققیی کوژرا، لە لای خۆیەوە ٣٠٠ خێزانی ئەرمەنی داڵدەدابوو.**

دواجار ئێمە لە بەرامبەر تەواوی جیهان داکۆکی دەکەین، کە کوردەکان بە هیچ شێوەیەك ئەرمەنییەکانیان قەتڵو عام نەکردووە، تەنها بە مەبەستی بەرگری، بە چەکەوە لە دژی ئەرمەنەکان داکۆکیان لە خۆیان کردووە.

ئەنسیکلۆپیدیای گەورەی فرەنسی کاتێك باسی داب و نەریتی کورد دەکات لە ناوایاندا دەنووسێ کە کورد بە بێ ئاتەج کەس ناکوژن، ئێمە ئەوەش زێدە دەکەیەن کە هەتا لە لایەن نووسەری هەرە لایەنگیر (بەمەرجێك ڕووس نەبێ)، ناوهێنانی کوردەکان لە پیادەکردنی کاری زۆلم و ستەمکاری زۆر بەدەگمەن دەبینرێ و کە وا پێدەچێ هەر تەنها بۆ ئاسوودەبوونی ویژدان بێت.

لە سەرێکی دیکەوە، قەتڵوعامی ئەرمەنەکان ئەو هێندە زیادەڕۆیی تێداکراوە کە ئێستە بە نزیکەیی وەکو مەحال وایە. لەبارەی بانگاشەی ناکۆکییەکانی کوردی– ئەرمەنی، ئێمە دەڵێین کە

---

* Geutli
** Gourses

له هەموو وڵاتێكی بێگانەدا، ئەرمەنییەك یارمەتیەكی هەرچیەكی ویستبێ، یەكەمجار چووە لە كوردێكی داوا كردووە كە دۆزیبێتەوە، دوكانە ئەرمەنییەكان، بە تایبەتیی لە لایەن كورد و توركەكان هامشۆ كراون و لە هەموو كۆبوونەوەیەكی ئەوروپی دا كە كورد و ئەرمەن تێیدا بە یەك دەگەن دەبینین لە پێوەندییەكان بەرفراوانە بەتینەكانیاندا، كۆمیونیتەیەكی دۆستانە هەیە كە ئەوە تەنها بەسە بۆ ئەوەی ئەوە بسەلمێنین كە كاری وحشیگەرانەی كورد دژ بە ئەرمەنەكان تەواو هەڵبەستراون.

ئێمە هەوڵمان داوە بە ئاشكرا لەم نامیلكەیەدا داخوازییەكانی كورد و ئەو هۆكارانە بخەینە ڕوو كە كوردەكان پشتی پێوە دەبەستن كە بە كورتی ئەمانەن: یەكەمیان پێشقەرەوڵی خاوەندارێتی و یەكەمینایەتی نەتەویی. ئێمە هەروەها هەوڵمان دا ئەوە بسەلمێنین كە ئەو پشێویانەی كە وڵاتی بەدبەختی ئێمەی وێران كردووە لە سۆنگەی كوردەكان نەبووە، بەڵكوو لە سۆنگەی دەسیسەی ڕووسیا بووە كە بۆ گەیشتن بە ئامانجە تایبەتییەكانی خۆی سڵی لەو نەكردۆتەوە كە ئاگری ناكۆكی لە نێوان هەردوو نەتەوە هەڵبكات كە لەوەتای چەندین سەدەبوو هەر پێكەوە بە برایەتی ژیا بوون. ئێمە هیوادارین كە بتوانین داكۆكی لەپرسی خۆمان بكەین لەبەرامبەر كۆنفرەنسی ئاشتی، چونكە ڕەوشی ئێمە هەمیشە ناسك بووە و هیچ كاتیش وەك ئەو كاتانەی ئێستە نەبووە كە دواجار هێزە گەورەكان كێشە هەڵپەسراوەكان چارەسەر دەكەن.

ئێمە لەو تەرەفدارییە غافڵگیر نین كە دژی ئێمە دەكرێ و بوختانە ڤێزونانەی كە هەستێكی وەحشەتناكی لەنا و هەموو دڵێكدا

هۆشیار کردۆتەوە، لە بەرامبەر ئێمەدا نەناسراو نین و ئێمە ئەوەش دەزانین کە کات کە پێمان بەخشراوە زۆر کورتە بۆ بەرپەچدانەوەی هەمووتۆمەتەکان، کەچی ئێمە پشت بەو مافانە دەبەستین کە هەموو نەتەوەیەك مافی ژیانی هەیە و دەڵێین ناکرێ تەنها بە نووکە قەڵەمێك لەناو ببرێ بە بێ ئەوەی ماوەیەکی دوورودرێژ بیری لێ بکرێتەوە. هەمان هێزە گەورەکان کە پۆلۆنیایان مەحکوم بە ئەسارەتی کرد، کۆمەگی لە دایکبوونی یۆنان، سێربیا، مۆنتینیگرۆ یان کرد دوای ئیمزانامەی هاوپەیمانی پیرۆز کە چەپڵەیان بۆ کۆماری نوێ یۆگسلاڤیا لێدا، هەر ئەوانیش هەوڵدەدەن نەتەوەی کورد بخنکێنن.

ئەگەر لەسەر مێزی کۆنفرەنسی ئاشتی، بە گوێرەی سەرۆك ویلسن، بێ لایەنیی ببێتە سەردار و میراتی کوردەکان بە ئەرمەنەکان ببەخشن، چۆن بتوانین هیوا بۆ دواڕۆژ بخوازین؟ چۆن لە بەرامبەر ئەم بێدادییە ئاشکرایەدا، نەتەوە موسڵمانەکان بتوانن بۆ خۆیان بە سەردەمێکی زیاتر لیبرال بگەن؟ چۆن باوەڕ بەوە بکرێ کە ئیدی زەمەنی خاچپەرستەکان بەسەر چووە؟

ئایا لەمەدا زیاتر بەڵگەیەك نییە کە ئەورووپا هەمیشە دوو میزانی هەبووە، یەکێکیان بۆ باوەڕی تایبەتی خۆیی و دووەمیشیان بۆ ئەو پیاوانەی جورئەت دەکەن هەڵوێستی خۆیان بگۆڕن. ئەگەر بەڕاستی بەم شێوەیە بێت و وەئەگەر ئەورووپا هێشتا بەهرە لە فەناتیزمی ئایینی وەربگرێ کە بە بێ سڵکردنەوە کوردستان ببەخشێتە ئەرمەنەکان، ئەمە بڕیارنامەی مردنی پێنج ملیۆن موسڵمانە کە ئیمزای دەکات.

ئێمە، کوردەکان ئیلهام لە وتەکانی سەرۆك ویلسن وەردەگرین بەوەی کە ماف شتێکە پڕبەهادار ترە لە ئاشتی، ئێمە بە هێمنی ئەو ئەنجامانەی کە ئەوروپا بەشوێنییەوە دەچێ هەڵسەنگاندووە، ئەگەر ئێمە ڕەتمان کردەوە ئەم حوکمدانە قەزاییە قەبووڵ بکەین و ئێمە بینیمان کە لەناو خەباتێکی ئاوها نا یەکسان دا ئێمە ناتوانین هیوای سەرکەوتن بخوازین. وێڕای ئەمە ئێمە سوێندمان خواردووە بەوەی داکۆکی لە نیشتیمانە خۆشەویستەکەمان بکەین، لەسەر شێوەی باو و باپیرە شکۆمەندەکانمان کە تاوەکوو مەرگی دوایین کورد، بەوەی بەدەستی خۆمان ژن و منداڵەکانی خۆمان بکوژین بۆ ئەوەی لە دەست کۆیلەگەری یان ڕزگار بکەین و لێبگەڕێن بۆ حوکم لەسەردانی نەوەکانی دواتر لەسەر ئەوەی کە ئێمە شایستەی ئەو چارەنووسەین کە فروفیشاڵی ئەرمەنییەکان و سوپای تاریکستانی دەسیسەکارە سیاسییەکان بۆ ئێمەیان ناوەتەوە.

ئێمە بانگەوازێکی جوامێرانە ئاراستەی نەتەوە ئەوروپاییەکان دەکەین بۆ ئەوەی ڕێگە لەم کارەساتە بگرن. ئێمە داوایان لێدەکەین دەرفەتێکمان پێبدەن، سەربەخۆیی خۆمان بدەنێ و ببینن داخۆ ئێمە نیشانی دەدەین کە شایستەین. بە هیچ شێوەیەك مەحکوومان نەکەن بەوەی بندەستەی ژێر نیر، ئێمە هێشتا نەمانتوانییوە ئەوە نیشان بدەین کە ئێمە بە توانایین. با لە کار دا بمانبینن و ئەگەر لە ماوەیەکی شیاو دا بینرا کە ئێمە لە هەموو پێشکەوتنێك یاخیین، ئەوکاتە دەکرێ مەحکوومان بکەن بە جۆرێك لە دادپەروەری.

ئێمە لە پیاوە سیاسییە ئەوروپییەکان تکا دەکەین، ئەوانەی کە لە ڕەوشێکدان دەزانن کە ئێمە هیچ شتێکمان لێرەدا باس نەکردووە کە

ئەگەر لەسەر بنەمای ڕاستی ڕۆنەنرابێ، دەڵێین ئەگەر ئەم بەڵگەنامەیەی بەدەستیان راستی و دروستی تاوانباریکردنەکانمان دووپات ناکاتەوە و ئەگەر کورد بەڕاستی تا ئەو ڕادیە تاوانبارن کە کە ویستراوە وەسپ یان بکرێ, بەڵام دەبێ ئەوە وەبیرخۆیان بهێننەوە کە ئەوە ئەوانن کە بەرپرسیارن لەبەرامبەر ئەو مێژووەی کە دێت و کە دوای ئەوە بۆ بەرژەوەندی کورتی سیاسیی یان ئامادەن سەرلەبەری نەتەوەیەك بە تەواوی مەحکوم بە لەناوبردن بکەن.

بنکەی ژین
www.zheen.org

بەڵگەنامە:

قاهیرە، ١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨

ژمارە: ٣٢٩

(٨١٦٦/٣)

بۆ فەخامەتی پایەبەرز جەنابی ئارتەر جەیمز بەلفۆر[**]

گەورەم،

شەرەفی ئەوەم هەیە بۆ ئاگاداریی بەڕێزتان، هاوپێچ لەگەڵ ئەم نامەیەدا، کۆپی بلاوکراوەیەکتان بۆ بنێرم کە لەلایەن "کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد"ەوە لە میسر بەدەستم گەیشتووە، ئاراستەی نوێنەرانی بێگانە لەم وڵاتە کراوە و ناڕەزایی تێدا دژ بە بانگەشەی ئەرمەنییەکان بۆ سەر کوردستان دەردەبڕێ و داوای سەربەخۆیی کورد دەکات لە کوردستان کە سنوورەکانی لە حەوتەمین پەرەگرافی ئەم بلاوکراوەیەدا دیاری کراون.

من گەیشتنی ئەم دەکۆمێنتە ڕادەگەیەنم.

گەورەم،

شەرەفی ئەوەم هەیە، لەگەڵ ڕێزلێنانی بەرزم،

خزمەتگوزاری ئیرادەتمەند و خزمەتکاری زۆر بچووکتان بم.

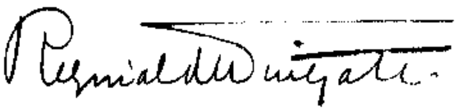

www.zheen.org

** Arthur James Balfour

(کۆپی)

قاهیرە، ٧ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨

بۆ جەنابی بەڕێز سیر ڕێگینالّد وینگات،

کۆمیسێری بەرزی خاوەند شکۆی بریتانی لە میسر.

جەنابی بەڕێز،

بیستوپێنج ساڵ دەبێ ئەوروپا بە خۆداپەرموونەوە گوێ لە سەربردەی خەمناکی قەتڵوعامی ئەرمەنییەکان بەدەستی تورك و کورد و خەباتیان بۆ سەربەخۆیی و ئازادیی ئەرمەنستان دەگرێ. لەم ماوەیەدا هیچ دەنگێك بەرز نەبۆوە بۆ گفتووگۆکردن لەسەر ڕاستی و دروستی ئەم بانگەشەیە.

حکوومەتی تورك کە لە هەموان زیاتر ئیهانە کراوە و ئەم پڕوپاگەندەیە دژی ئەو ئاڕاستە کراوە، لە جیاتی ئەوەی بە تووڕەییەوە بەرپەرچی ئەوە بداتەوە، کەچی متەقی لە خۆی بڕیوە. هەڵبەت دۆستانی ئەرمەنی، بە تایبەتیی کوردەکان بەوە تاوانبار دەکەن کەوا ئەکتەری سەرەکی ئاشووبەکە بوون. ئەم نەتەوەیە [نەتەوەی کورد، وەرگێڕ] نەناسراوە و لە ئەوروپا هەر وەکوو وەحشی دڕندە و وەکوو خۆی قەبووڵ کراوە، بەبێ ئەوەی کەسێك هەبێ ئەزیەتی ئەوە بکێشێ زانیاریی لەسەر وەربگرێ.

لێرەدا ئێمە دەپرسین باشە ئەی بۆچی کوردەکان خۆیان هەوڵیان نەداوە خۆیان پاکانە بۆ خۆیان بکەن. لەم بارەیەوە ئێمە ئەوها وەڵام دەدەینەوە: یەکەم: چونکە کوردەکان بە تەواوی

ئاگاداری ئەوە نین کەوا بەم ڕەشەکوژییە تاوانبار کراون و دووەمیشیان چونکە زۆر سەرقاڵی ناشتنی مردووەکانیان و دووبارە دروستکردنەوەی ئاوایییەکانیانن، بێ ئەوەی کاتی ئەوەیان ببێ داوا بکەن داخۆ بەرپرسیارەتی ئەم کردەوانە دەکەونە ئەستۆی کێ.

ئەم بێدەنگییە درێژخایان و مایەی تێنەگەیشتنە، بوارەکەی بە ئازادی بۆ ئەرمەنییەکان و دۆستەکانیان و ئەوانە هێشتۆتەوە کە ئەمڕۆ ئاوها بەباشی بەکاری بهێنن، وەختایەك جیهان لە پەشێویی جەنگێکی درێژخایەن و وێرانکاردا لە ئەوروپا دەلەرزی، ئەمەی دوایی وا بەدیار دەکەوێ نیازی هەڵگیرسانی ئاگرێکی نوێی هەبێ لە ئاسیا کە جەنگێکی دووەمی ئاوها هێندە درێژ و خوێناوی لێ بکەوێتەوە.

ئێمەی کورد ئەمڕۆ خۆمان لە بەرامبەر ئاڵتەرناتیڤێکی تۆقێنەردا دەبینینەوە و بۆ ڕزگاربوون دەتوانین تەنها پشت بە خۆمان ببەستین و هەروەها دواجار لە مەترسی بێدەنگییەکی زۆر دوورودرێژ تێدەگەین، بۆیە ئێمە بڕیارمان دا لەبەردەم دادگای ئەوروپادا لەجیاتی ئەوەی چاوەڕێ بین حکوومەتی تورك بەگوێرەی خوو و خدەی خۆمان داکۆکیمان لێ بکات، خۆمان داکۆکی لە پرسی خۆمان بکەین. حکوومەتی تورك لە ڕابووردوودا هێندە ئەرکەکانی خۆی کەم بەجێ هێناوە کە بە ژیریی نازانین لە تەنگژەیەکی مەترسیداری وەك ئەمەدا بڕوای پێبکەین و دواڕۆژی پێنج ملیۆن کوردی بخەینە بەردەست.

ئێمە بۆ خۆمان لەم بانگەوازەدا بۆ بەردەم دادپەروەریی جیهانی پێشنیاری ئەوە دەکەین کەوا پرسی ئەرمەن بکرێتە دوو بەش؛ لە بەشی

یەکەمدا ئێمە باسی شانشینی ئەرمەن و لە بەشی دووەمیشدا هی ڕووداوەکانی ئەم بیست و پێنج ساڵەی دوایی دەکەین، بەڵام پێش هەموو شتێك بۆ ئەوەی تەواو بە ڕوونی لە داواکاریەکانمان بگەن، حەز دەکەین ئەوە لێك بدەینەوە بۆ ئێمە کوردستان کوێیە.

بۆ ئێمە سنوورەکانی کوردستان، بە مانای وردی وشەکە، لە باکوور لە (زیوین)ی سەر سنووری قەوقازەوە و لە ڕۆژئاوا بە ئەرزەڕۆم، ئەرزەنجان، کامیە، عەرەبگیر، بێهەسنی، دیوەرەك؛ لە باشوورەوە حەڕان، بەرزاییەکانی شەنگار، تەلەعەفەر، ئەربیل، کەرکووك، سلێمانی، هەورامان، سنە؛ لە ڕۆژهەڵات ڕەواندوز، باش قەڵا، بازێر قەڵا، واتە سنووری ئێران تا چیای ئارارات دەست پێ دەکات.

ئەم هەرێمانە لە ماوەی دەورانی هەرە تاریکی مێژووەوە بە ناوی جیاجیا و ١٣٠٠ ساڵیش دەبێ بەناوی کوردەکانەوە کوردیان تێدا ژیاوە. کوردەکان دابەشی سەر ٤٦ میرنشین بوون، کە تەواو سەربەخۆ بوون تا ئەو ساتەی بە ئارەزووی خۆیان ملکەچبوونیان بۆ سولتان سەلیمی یەکەم ڕاگەیاند و لە دیاربەکر، دینەوەر، چاری سول، لەر، ئەردەڵان، هەکاری، ئامێدی، گۆرکێل، فینك، حەسەن کێف، چەمشگەزەك، میرداسی ئەگیل، ساسۆن، هێزان، کلیس، شێروان*، جزیرە، گردکان، ئیتاخ، تەرگول، سوێدی، سلێمانی، شاران، تەرگەوەر، قەڵا داود، پڵنگان، بدلیس، شیروان**، غارزان، بوهتان،... دەژیان.

---

* Chérouan
** Chirouan

ئێستە هەوڵ دەدەین شوێنی شانشینی کۆنی ئەرمەنیش دیاری بکەین و لە لێکۆڵینەوەکاندا لەبارەی ئەم باسەوە تەنها ئەوە دووبارە دەکەینەوە کە نووسەرە ئەوروپاییەکان گوتوویانە و بەو نەخشەیە دەست پێدەکەین کە سترابۆن ٦٠ ساڵ پێش زاین کێشاویە. لەم نەخشەیەدا دەبینین کەوا سنوورەکانی ئەرمەنستان بریتین لە لایەک ڕەگەزی ئالانەکان یا ئەلبانی و سێ لاکەی دیکە بریتین لە زەریای خەزەر، زنجیرە چیای تۆرۆس و ئیبیێرسەکان یاخود جۆرجییەکان.

مۆمسێن* لە مێژووە ڕۆمانییەکەی خۆیدا ئەرمەنستان و وڵاتی کوردان لە نێو سەرچاوەکانی ڕووباری فورات و دەجلەدا دادەنێ و دەڵێ جۆرجییەکان جیایان دەکاتەوە.

ئەنسیکلۆپیدیای نیوتالسی** ئینگلیزی لە لێکدانەوەکانیدا زۆر ئاشکراترە و وا دەقاودەق ئەم چەند وشانە ڕادەگوێزینەوە: ((ئەرمەنستان وڵاتێکە لە ڕۆژئاوای ئاسیا، لە ڕۆژئاوای زەریای قەزوین، لە باکووری چیایەکانی کوردستان، کە تازە سەربەخۆ بووە؛ ئێستە لە نێوان تورکیا و ڕووسیا و ئێراندا دابەش کراوە و بانێک دەگرێتەوە کە شیوە بەپیت و فەڕەکانی دووکەرتی دەکات کە لەسەر چیای ئارارات دەگاتە ئەوپەڕەکەی)).

ئەمە وا پێدەچێ بە ئاشکرا هەڵکەوتەی شانشینی ئەرمەنی دەستنیشان بکات و ئەوە بسەلمێنێ کە دەبێ داخوازینامەکانیان بە دڵنیاییەوە بەرەو ناو هەرێمە ئاشکرایەکانی خۆیان بێ نەک زەویوزاری کوردەکان. کەچی ئەرمەنییەکان باسی ئەرمەنستانێکی

* Momsen
** Nuttals

لەوە گەورەتر دەکەن کە لە سەردەمی تیگران، ٥٠ ساڵ پێش زایین هەبووە، بەڵام ئەوان ئەوەیان لەبیر چووە ئەوە زێدە بکەن کە ئەو زەوی‌وزارانە لە بنەڕەتدا سەر بە ئیمپراتۆریای ڕۆمانی بوون و هەمووی لە لایەن پۆمپی**یەوە هەر لە دەورانی تیگران خۆیدا دووبارە داگیر کراونەتەوە و لە ئەنجامدا ئەمە نابێ هەقی بەردەوامیان پێ ببەخشێ.

ئەرمەنییەکان و داکۆکیکارەکانیان هەوڵ دەدەن عەدالەتی داخوازییەکانیان بسەلمێنن لەبەر ئەوەی کە چەند هەزار ئەرمەنییێك لە کوردستاندا دەژین. لە وەڵامی ئەمەدا ئێمە هێشتا تەنها ئەوە دەنووسینەوە کە نیوتالس Nuttals نووسیویە: ((دەورانی گەلێك کۆنەوە، ئەرمەنەکان هەمیشە پەڕیوەی وڵاتانی هاوسێیان بوون و لەوێدا وەك جوولەکەکان هەر تەنها خەریکی کاروباری بازرگانی بوون و زۆربەشیان صەڕافن)).

بنکەی ژین
www.zheen.org

چ ئەوەی کە ئەرمەنەکان بە هەزارانیان ئاوارەی کوردستان بوون و لەوێدا مەیلی بازرگانی بوارێکی بەرفراوانی لەبەردەم ئاوالا بوو و لە ئەنجامی ئەمەدا ئەو کوردە داماوە چەوساوە و کەوڵکراوانە بە دەست ئەوانەوە نیازی ئەوەیان نەبووە بەرپەچیشیان بدەنەوە. هەڵبەت ئەو خاڵەی وا ئێمە دەمانەوێ لێرەدا ئیشارەی پێبدەین ئەوەیە کە سۆنگەی هەر ئەم مەیلە خۆی ئەوە بووە کەوا زۆر کەم لەو ئەرمەنیانەی وا پەڕیوە بووبوون، خۆیان بە کشتوکاڵکارییەوە خەریك کردووە و بەشی زۆریان لەناو شارەکاندا ژیاون. بە هەمان شێوە جووتیارە ئەرمەنەکان، چ لە کوردستان و چ لە تورکیا، هەر کەمینە بوون.

** Pompée

لەم بارەیەوە هاوڕێیانی ئەرمەن ئاوا وەڵام دەدەنەوە کە، ئەگەر ژمارەی ئاواییە ئەرمەنییەکان زۆر کەم بووە، ئەوە لەبەر ئەوەیە کە ئاواییــەکانیان ســووتێنراون و زەویوزارەکانیــشیان لــە لایــەن کوردەکانەوە دەستیان بەسەردا گیراوە. ئەورووپا هێندە لەمێژە گوێی لەم زەنگە بووە کە ئێمە جورئەتی ئەوە دەکەین هیوا بخوازین ئەم وەڵامــەی ئێمــە بــەلای کەمییــەوە دڵگیرییێکــی نوێخوازانــەی تێــدابێ. کەوایــە ئێمــە لــەوەوە دەســت پێدەکــەین کــە دووپــاتی بکەینــەوە ئەرمەنییەکان بە بەراورد لەگەڵ عەرەب و کورددا، هەمیشە کەمترین زەویوزاریان لە کوردستان هەبوە.

دوای پەیماننامــەی بــەرلین[١٤] کۆمــسیۆنێك کــە پێــك هــاتبوو لــە خوالێخۆشــبوو ژێنێــرال بــەکر پاشــا، ســەعید پاشــا، ســەرۆکی ئەنجومــەنی دەوڵــەتی عوسمــانی و مینــاس ئەفەنــدی، یــەکێك لــە بەگزادەکانی ئەرمەن، نێردرانە کوردستان بۆ سەرژمێری دانیشتوان. ئێمە تـەنها ئـەنجامی سـەرژمێریی دیاربـەکر بـە نموونـە دەهێنینـەوە: دانیــشتوانەکەی ٨٤٠٠٠٠ کەســە: موســڵمان ٦٠٠٠٠، مەســیحی و

[١٤] کۆنگرەی بەرلین لە ١٣ی حوزەیرانی ١٨٧٨ دەستیپێکرد و لە ١٣ی تەممووزی هەمان ساڵ کۆتایی هات و بەمەبەستی پێداچوونەوە و ڕاستکردنەوەی پەیماننامەی سان ستیفانۆ بەسترا. لەم کۆنگرەیە وێرای ڕاستکردنەوە و چاککردنی پەیماننامەی سان ستیفانۆ، لە هەمووی گرینگتر بۆ ئیمپراتۆریای عوسمانی ئەوەبوو کە سەربەخۆیی ئیمپراتۆریای عوسمانی ناسێنرا. یەك لە ئەنجامەکانی کۆنگرەی بەرلین گۆڕینی جوگرافیای سیاسیی باڵقان بوو بۆ دەوڵەتی بچووك بچووك کە هیچ کامێکیان نەدەبوو لە سنوورێکی بۆدانراو زیاتر بچنە دەرەوە و بە هەزاران داوی دیپلۆماتییەوە بە زلهێزە ئەورووپیەکانەوە شەتەك درابوون، وەرگێڕ.

جوولەکە ٢٤٠٠٠٠ کەس و هەروا ئەوە زیاد دەکات کە ئەرمەنییەکان لە ناو ئەمانە ٥٪ی دانیشتوان پێك دەهێنن. بەڵگەیەکی دیکە کە شازادە لوبانۆڤی وەزیری کاروباری هەندەرانی ڕووسیا هەر بەم ئاڕاستەیە ساڵی ١٨٩٥ بە دەستیەوە دەدات، ئەوەیە کە بە هیچ شێوەیەکیش ناکرێ وەزیری ناوبراو بە تاوانی کوردخوایی* تاوانبار بکرێ.

لە لاپەڕە ١٦ی کتێبی شین** کە حکوومەتی بریتانی ساڵی ١٨٩٦ لە بارەی پرسی ئەرمەنەکان بڵاوی کردۆتەوە، برووسکەیەکی باڵوێزی ئینگلیز لە پێترۆگراد دەبینین کە بۆ وەزارەتی هەندەرانی ناردووە، بەم شێوەیە تێگەیشتنی خۆی دیاری دەکات: ((شازادە لوبانۆڤ-م بینی بە بێ حەوسەڵەییەوە چاوەڕوانی پێشنیارەکانی باڵوێزەکان دەکات. بەگوێرەی شازادە، ئەرمەنەکان تەنها لە بدلیس، ئەنگۆرە و ئەلکسەندەرییەدا زۆرینەن و ئەم سێ شارەش هێندە لەیەکەوە دوورن کە مەحاڵە لەسایەی یەك ویلایەتدا کۆبکرێنەوە. ئەرمەنەکان بە هەموو لایەکی ئیمپراتۆریادا پەرت و بڵاو بوونەتەوە، یان بۆ ئەوەی وردتر قسە بکرێ لەسەر هەموو گۆی زەوی پەرت و بڵاو بوون. بۆ ئەوەی دادپەروەر بین دەبێ دان بەوەدا بنێین کە هیچ کونجێك نییە بتوانرێ ناوی ئەرمەنستانی بەسەردا ببڕێ. بۆیە لە ئەنجامدا دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئەرمەنی* نابێ لەبەر چاو بگیرێ.

---

* Kurdophilie. واتە کورددۆستی

** *Livre Bleu*

* سورەییا بەدرخان لێرەدا هەڵەیەکی زۆر سەیری کردووە، لە جیاتی ئەوە نووسیویەتی (دروستبوونی دەوڵەتی لوبنان)، کە ئەمە بە هیچ جۆرێك نە لە نزیك

لــه گفتوگۆیــەکی نــاو پەرلــەمانی فڕانــسیدا لــەبارەی پرســی ئەرمەنەوە کە لە هەمان دەوراندا بووە، بەڕێز Mentotaux[١٥] کەم‌وزۆر بە هەمان زمان قسەی کردووە و دانی بەوەدا ناوە کە هیچ هەرێمێك لە ئیمپراتۆریای عوسمانیدا نییە بتوانین پێی بڵێین ئەرمەنییە.

لێرەدا تێبینییێك دەخەینە بەرچاو کە دەمانباتەوە سەر پرسی ڕەشەکوژییەکان. لە یەکەم ڕۆژی زاڵبوونی تورکەوە تا وەکوو ساڵی ١٨٩٢، ئەرمەنییەکان بە ئاشتی لەگەڵ تورك و کورددا ژیاون، هەتا لە ڕەگەزە مەسیحییەکانی دیکە زیاتریش پەسندتر بوون.

ئۆدیس لە کتێبەکەی خۆیدا لە بارەی تورکیای ئەورووپاوە دەنووسێ، تورکەکان کاتێك قسە لەسەر ئەرمەنەکان دەکەن، بە ڕەگەزە بەوەفایەکە یا وەکو ڕەگەزە سەرڕاستەکە ناویان دەبەن. لە لای ئێمەش پێوەندیی نێوان کورد و ئەرمەنییەکان هەتا زۆر دۆستانەتریش بوو، بەو هۆیەوە کە سەرۆکە کوردەکان لە تورکەکان سادەتر بوون و ئەم جیاوازییە کەمە لە ناو چینی مام ناوەنجیی کورددا بە هیچ کلۆجێ بوونی نەبوە، چونکە بۆ [کوردەکان، وەرگێڕ] ئەرمەنییەکان تەنها دۆستی موعانات بوون لەژێر دەسەڵاتی تورکدا. ئەم پێوەندیانە نەك هەر لە ساڵی ١٨٩٢دا، بەڵکوو هەتا پێش ئەوەی هیچ ئەورووپییێك پێ بنێتە ناو خاکی کوردستان و ئەو ساتانەیش کە

و نە لە دوور پێوەندیی بە باسەکەوە نییە، بۆیە وەك چۆن ئێمە لەم هەڵەیە دڵنیا بووین، ئێمە ڕاستەکەیمان نووسیوە کە ئەوەیش دامەزراندنی دەوڵەتی ئەرمەنییە، وەرگێر.

[١٥] سورەییا لێرەدا بە هەڵەدا چووە، ئەم بەڕێزە گابریەل ئانۆتو(١٨٥٣–١٩٤٤)یە کە لە ساڵی ١٨٩٦تا ١٨٩٨ وەزیری هەندەرانی فڕانسا بووە. ناوەکەی بە فڕانسی بەم شێوەیە Gabriel Hanotaux.

توركیا ئالایەکانی تا بەر دەرگایەکانی ڤیەننا بردبوو، هەبوون. دەکرا ئەرمەنەکان لە ماوەی ٥٥٠ ساڵدا سەرلەبەریان قڕ بکرێن، بێ ئەوەی ئەوروپا بتوانێ بێتە ناوەوە، ئەوان ڕەعیەتگەلی پەسندی تورکیا و کوردەکان و دۆستی بەوەفایان بوون.

ئەمە وا پێدەچێ سەیر بەدیار بکەوێ کە تورکەکان سوور نەبووبن لەسەر ڕیشەکێشکردنی ڕەگەزی ئەرمەنەکانیان تەنها لەو سەردەمە نەبێ کە باڵوێزخانە ئەوروپاییەکان لە کۆنستانتینۆپل دانران تا گەواهی بۆ ئەو قەتڵوعامە بدەن، لەگەڵ ئەوەشدا کە بەناو سەربەخۆ بوون، بەڵام لە ڕووی مەعنەوییەوە لەژێر دەسەڵاتی ئەوروپادا بوون. ئەوە هێشتا سەیر و سەمەرەتریشە کە کوردەکانیش هەر هەمان ئەو کاتەیان هەڵبژاردووە بۆ سووتاندنی ئاوایی ئەرمەنەکان و کاری خراپی نەگریسی کردن لەبەر چاوی ئەوروپییەکان و مسیۆنێرە ئامریکاییەکاندا کە بەناو هەموو شار و ئاواییەکانی کوردستاندا پەرت و بڵاو بووبوونەوە. ئێمە دەمانەوێ پەردە لەسەر ئەم ڕازە هەڵبدەینەوە کە ئەمە سەنگی مەحەکی بەڵگەهێنانەوەکانی ئێمە دەبێ.

وەختێک مسیۆنێرەکان بە تاوی جۆش‌وخرۆش و لەخۆبوردنەوە بۆ یەکەمجار دەخزێنە ناو کوردستان، هەوڵدەدەن لەناو کوردەکاندا کار بکەن، بەڵام کاتێک تێدەگەن هەر ئەستەمە ئەوانە لە ئایین وەربگێڕن، کۆششی خۆیان بەرەو بوارێکی دیکەی کردارەکانیان دەگۆڕن و هەموو هەوڵێکی خۆیان تەرخان دەکەن بۆ بەشارستانیکردنی مەسیحییەکانی کوردستان. لەناو ئەمانەدا ئەرمەنییە ئارتۆدۆکسەکان وەکوو مانەوییەکان لە هەموان ئاسانتر

بوون کە وەریانبگێڕن و هەر زوو قوتابخانەی مسیۆنێرەکان پڕبوون لە قوتابیی ئەرمەنی. هەڵبەت مسیۆنێرەکان هەر زوو تێگەیشتن و ڕایان لەبارەی ئەرمەنییەکان دا و هیواخواز بوون هەستی نیشتمانیی لە هەموان بەرزتریان لە لا ببووژێننەوە، باسی مێژووی کۆنی تیگران و داگیرکردنەکان و شانشینی کۆنی ئەرمەنیان بۆ دەکردن کە لە کۆندا هەیانبووە. کورت و پەتی، مسیۆنێرەکان هەوڵیان دەدا هەستی سەربەخۆییان لە لا زیندوو بکەنەوە، بێ ئەوەی لە ڕاستیدا گوێ بەوە بدەن ئەنجامەکەی چی دەبێ. ئەرمەنییەکان کە لە سیفەتی سووخۆریی خۆیانەوە وا ڕاهاتبوون زیاتر لەوە وەربگرن کە هەقیانە، هەروەها ئێستەش ئارەزووی ئەوەیانە زیاتر لەوەی کە دادوەری ڕێگەیان پێنادات بەردەست بخەن. کۆنە شانشینی ئەرمەنی واپێدەچوو زۆر بچووك بێ، بۆیە حەزیان دەکرد کوردستان و ئاسیای بچووکیان ببێ و لەو بیرکردنەوەیەدا داوای لێبوردنیان دەکرد لەوەی کە ئەوەی وا تیگران هەیبووە، هەر تەنها بۆ چەند مانگێك بووە.

ئەمە بە هیچ شێوەیەك نموونەی باڵای سەربەخۆیی نیشتمانی نەبوو کە زەردەخەنەی بۆ دەکردن، بەڵکوو زیاتر لەوە لەو شوێنەدا کە پەنایان بۆ دەبرد سەردار بوون و سەری ئەوانەیان پان دەکردەوە کە ڕایانگرتبوون.

مسیۆنێرەکان پێیان دەوتن دەبێ داوای سەربەخۆیی خۆیان لە ئەورووپا بکەن، ئێمە ئەو شێوازە نیشان دەدەین کە هەڵیانبژارد تا کاری پێبکەن. سبەینێیکی ساڵی ١٨٩٢، خەڵکی سیزارێ، تاڤسون، تەلاس، قارس، یازغات، قیرشەهر، ئەنگۆرە، تاوقات، ئەماسیە و سیواس لەکاتێك لە خەو هەڵدەسن، دەبینن بەیانییەکەی لەسەر

هەموو دیوارەکانی شارەکان دروشم گەلێگ نووسرابوون کە جنێویان بە موسڵمانان و خەلیفەی موسڵمانان دەدا. ئەم جنێوانە بۆ خۆیان بەس بوون بۆ ئەوەی ڕقی دانیشتوان هەڵبسێنن، کەچی هەر بە هێند نەگیران. ئەم دروشمانە فرمانیان بە ئەرمەنیەکان دەکرد هەموو موسڵمانەکان، لە هەر تەمەن و ڕەگەزێك بن، بکوژن.

سەرسوڕما و لەم سەرپێچییە کە وا پێدەچوو لە لایەن ڕەعیەتی لە هەموان وەفادارتری سوڵتانەوە نووسرابن، خەڵك دەیانپرسی داخۆ ئەمە هەر تەنها شۆخییەکی بێمانا نییە. خەڵکەکە لەبەردەم دروشمەکاندا کۆبووبوونەوە، کاتێك لە لایەن ئەرمەنەکانەوە کە لەناو ماڵەکانیان و کلێسەکاندا خۆیان شاردبۆوە، تەقەیان لێ کرا. تەنها لە سێزارێ ٢٤٠ بنەماڵەی موسڵمان پەلامار دران کە بەشی زۆریان کوژران. سوڵتان دوو لە یاریدەدەرەکانی خۆی، ژێنێرال سەعید و عارف حیکمەت پاشای نارد بۆ ئەنگۆرە لەگەڵ فرمانی ئەوەی کە عابدین پاشای حاکمی هەرێمەکە و دادوەرێکی قەزایی هاوڵییان بکەن بۆ ئەوەی سەر لە هەموو ئەم شارانە بدەن و بەدواداچوونێك لەمبارەوە ئامادە بکەن. چوارسەد و بیست و هەشت ئەرمەنی لەم دەورانەدا دەستبەسەر کران، بێگومان بەشی زۆرترینی ئەمانەی دوایی پاش ئەوەی لە نوێوە سوێندیان خوارد کە لەمەودا ڕەعیەتی دڵسۆزی حکوومەت دەبن، ئازاد کران. تەنها شەست و پێنجیان بە تاوانی تالان و برۆ و کوشتن حوکم دران، لەوانە دەیان لەسێدارە دران و بیست و دووشیان بۆ چەند ماوەیەك زیندانی و ئەوانی دیکەش ئازاد کران. هەموو ئەم ئەرمەنیانە و هەموو ئەوانەش کە ئازاد کران و ئەوانەی کە حوکمیش دران، بە تێکرایی دانیان بەوەدا

نا کە ئارمانجیان ئەوە بووە تورکەکان دنە بدەن تا تۆڵەیان لێ بسێننەوە بۆ ئەوەی بەمە سەرنجی ئەوروپا بەلای خۆیاندا ڕابکێشن.

هەرچەندە ئەمجارەیان سەر نەکەوتن، بەڵام بە کۆششی بێوچانیان دواجار دەیانتوانی تێیدا سەر بکەون، بەوەی تاو بدەنە سەر چەند حاڵەتێك کە تێیدا قوربانییەکان بەدەستی چەکدارانە داکۆکی بکەن.

لەکاتێکدا هەموو ئەمانە لە تورکیا بەڕێوە دەچوون، ئەرمەنییەکان بە هێمنی لە کوردستان دەژیان و ئەوە تەنها ئەو کاتە بوو کە ئەرمەنییەکانی یەریڤان پەلاماری (ساسۆن، تالۆن، زەردیان)یان داو و جاڕی ڕەشەکوژیی گشتیی کوردەکانیان ڕاگەیاند کە گوێمان لێدەبوو باسی نەگریسییەکانی ئەوانە دەکرا. هەڵبەت کوردەکان لە هەموو لایەك ئەوە تەنها بۆ پاراستنی بنەماڵە و ماڵەکانیان بوو لە بەرامبەر پەلاماری ئەرمەنییەکاندا کە چەکیان هەڵگرت.

لێرە* ئەرمەنەکان سەرداری ڕەوشەکە بوون و مسیۆنێرەکان و کونسوڵەکان کە کەموزۆر هیچ پێوەندییەکیان بە کوردەکانەوە نەبوو

---

* کاتێك ساڵی ٢٠٠٧ بەرگی یەکەمی کتێبی (*کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان ١٩١٨-١٩٣٣*) مان بڵاوکردەوە کە ئەم بەڵگەنامەی ئێرە لەوێدا لە (لا: ٣٨-٥٠) بڵاوکرابۆوە، ئێمە وەرگێڕانی بەڵگەنامەکەمان لەسەر دوو دەقی ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا کردبوو کە لە هەردووکیان لەم شوێنەدا لە سەرەتای ئەم پەرەگرافە بەمشێوەیە بە فرەنسی نووسرابوو: (les Arménien ١٨١) بەو پێیەی ژمارەی (١٨١) لە لاپەڕەی پاشتریش دووبارە کرابۆوە بەومانایەی کە سەرەتای لاپەڕەی دیکە بەم وشەیە دەستپێدەکات هیچ گومانێکم لە دروستی (١٨١)ەکە نەما بۆیە ناچاری من هەر بیرم بۆ ئەوەچوو دەبێ ئەم ژمارەیە ساڵی (١٨٩١) بێ و (٩) یەکە لە کاتی تایپ دا پەڕیبووبێ، ئەمە تاقە شتێك بوو کە مرۆڤ

و بەشـــێوەیەکی سروشـــتی بـــە دڕدۆنگییـــەوە لێکدانـــەوەکانی حکوومەتیان بۆ دەچوو، لەژێر فەرمانی ئەرمەنییەکاندا بوون.

هەروەها ئەرمەنییەکان بینییان کەوا هەموو قاوێکیان بە هـەموو بڕواییێکـەوە زیـاد لـە خـۆی بـۆ داهێنـانی نـوێ قـەبووڵ دەکـرێ. نموونەیـەك بەسـە بـۆ ئـەوەی ئـەوە بسەلمێنین کـە لـە پێشدا وتمـان. ســاڵی ١٩٠٥، ڕۆژنامـــەی تـــایمس* تێلێگرامێکـــی هـــاتوو لـــە کۆنستانتینۆپلەوە لـە کۆنسولێکی ئینگلیز بڵاو دەکاتـەوە کـە تێیدا وتوویـە گوایـە لـە سەرچاوەیێکی تـەواو جێگـەی متمانـە گوێی لـێ بووە کـەوا ڕەشـەکوژییێکی گشتیی ئەرمەنـەکان لـە چەند گۆشـەیەکی وڵاتـدا کـراوە. سـێ ڕۆژ دواتـر تـایمس دووەمین تێلێگرامـی هـەمان

بتوانێ بیری بۆ بچێ، گەرچی بەمشێوەیە ڕستەکە کەمێك لە ڕووی زمانەوە ناتەواو بوو بەڵام هیچ چارم نەما و لە پەراوێز دا نووسیم "سورەییا لە دەکۆمێنتەکەدا نووسیوویە (١٨١)، بەڵام ئەمە واپێدەچێ هەڵەی چاپ بێ و ڕاستیەکەی –بە تێگەیشتنی ئێمە– دەبێ مەبەستی ساڵی ١٨٩١ بووبێ، لا: ٤٦ وەرگێڕ". دوای بڵاوبوونەوەی کتێبەکە لە سەفەرێکی بەرلین، برادەرانی ناوەندی دیراساتی کوردی لە هیندستانەوە لە ئەرشیڤی حکوومەتی ئینگلستان هەندێك بەڵگەنامەیان لەسەر کورد فۆتۆکۆپی کردبوو، لەناویان دا کۆپیەکی هەمان ئەم بەڵگەنامەی ئێرە کە بە جۆرێکی دیکە تایپ کرابوو، دەبینرا، من هەردەمودەست سەیری ئەوەم کرد داخۆ ئەم (١٨١) لەوێدا چیە، خۆشبەختانە بینیم لەوێدا لە جیاتی ئەم (١٨١) لەوێدا چی نووسراوە، بینیم تومەز ئەم (١٨١) ڕاستیەکەی خۆی وشەی فرەنسی (Ici) یە کەواتەی (لێرە) دەگەیەنێ و بە هەڵە نووسراوە (١٨١)، بۆیە ئێستە ئێمە لێرەدا بەڵگەنامەکەمان ڕاستکردەوە و تا چاپی دووەمی کتێبی (*کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان ١٩١٨–١٩٢٣*) دەکەینەوە لێرە بڵاوی دەکەونەوە و بەڕاستی ئەمە ئەو نهێنییەیە کە مێژوو خۆی خۆی ڕاستدەکاتەوە، وەرگێڕ.

* *Times*

کۆنسوڵ بڵاو دەکاتەوە کە ددان بەوەدا دەنێ لە لایەن ئەرمەنەکانەوە دەسخەڕۆ کراوە و تاکە ڕستەیەکی ڕاست چییە لەناو زانیاریەکانی تێلێگرامی یەکەمیدا نەبوە. بۆ کۆنسوڵێك کە ئەزیەتی ئەوەی کێشاوە بەدواداچوون بکات، ئەی چەندی تر هەر بەوەندە دەستبەردار بوون کە گێڕانەوەی هاوشێوە کە لە سەرچاوەی ئەرمەنیەکان بە دەستیان گەیشتووە، قەبووڵ بکەن.

حکوومەتی تورك تۆقیو بوو، دواجار بەهۆی ئەو ڕووبەرەی کە پرسی ئەرمەن بەخۆیەوەی دەبینی، ڕایگەیاند ئەرمەنەکان ئازادن لە بەجێهێشتنی وڵات. هەزاران ئەرمەنی لەوکاتەدا بەرەو زادگەی شانشینی کۆنیان کۆچیان کرد کە لەوەتای پەیماننامەی بەرلین لەژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریای ڕووسیادا بوون و زۆربەی جووتیارە ئەرمەنەکان لەکاتی ڕۆیشتنیاندا زەویوزارەکانیان بە کوردەکان دەفرۆشت و ئەوانەش کە بەهیچ شێوەیەك بەکاریان نەدەهێنا وازیان لە زەوی و زارەکانیان هێنا. بە گوێرەی یاسای تورکی، هەر زەوییێك بۆ ماوەی سێ ساڵ لە لایەن خاوەنەکەیەوە نەکێڵدرابێ، حکوومەت دەستی بەسەردا دەگرێ و هەقی ئەوەی هەیە بیفرۆشێتە کەسێکی دیکە. بەمشێوەیە ئەو زەویوزارانەی کە لە لایەن خاوەنەکانیانەوە بەجێ هێڵدرابوون، فرۆشرانە کوردەکان و پرسێکی نوێ لەدایك بوو بۆ زێدەکردنی گومان و دوودڵیەکانی ئەورووپا.

ڕووسیا لە تورکیا زیاتر [لە بەرامبەر ئەرمەنەکان، و] ڕەقیی نیشان دا و تاتارەکان بەرامبەر بە ئاژاوەی ئەرمەنییەکان حەوسەڵەیان لە کوردەکان کەمتر بوو و وا دەبوو کە ئەرمەنییەکان هەر تازە گەیشتبوونەوە [ڕووسیا، و] کاتێك دەستیان کرد بە

چرپەچرپە لە نێوان خۆیاندا لەسەر هەقیان لەم وڵاتەدا کاتێك بە کۆمەڵ دەستگیر کران و لە لایەن حکوومەتی ڕووسیاوە ڕەوانەی سێبیریا دەکران و لە هەمان کاتدا بە زیندوویی لەبەر چاوی میهرەبانانەی حکوومەتی باکۆ لەلایەن تاتارەکانەوە دەسووتێنران.

وەختایەك پاشماوەی ئەرمەنییەکان گەڕانەوە بۆ کوردستان، تالاّوی شێوازی مامەڵەپێکردنی پرسی ئەرمەنیان لە ڕووسیا چەشتبوو، بابەتێکی دیکەیان دۆزییەوە بۆ سکالاّکردن لەوەی کە کوردەکان زەوی‌وزارەکانیان داگیرکروون و بە دەنگێکی ئەوەندە بەرز هاواریان دەکرد کە ئەگەر جەنگی تورکیا و ئەورووپا نەهاتبایە ئاراوە، ئەوا حکوومەتی تورك بە هاوئاهەنگی لەگەڵ کۆمیسێرە ئەورووپییەکاندا بێدادییێکی دەکرد لێبوردنی نەبێ بەوەی ئەو زەوی‌وزارەی لە کوردەکان دەسەندەوە کە کوردەکان بە پارەی ئارەقی نێوچەوانیان کڕیبوویان، تا بیدەنەوە ئەو ئەرمەنیانەی کە پێیان فرۆشتبوون یان بەجێیان هێشتبوو.

بنکەی ژین
www.zheen.org

ئێرە شوێنی بەردەست خستنی وردەکاریەکانی ئەو کردەوانە نییە کە ئێمە ئەژمارمان کردوون و هیواداریین لە ڕاپۆرتێکدا بیانخەینە بەردەم کۆنفرەنسی ئاشتی. ئێمە ئەم چەند دێڕە تەنها بۆ ئەوە دەنووسین تا تکا لە ئەورووپا بکەین کە کوردەکان تاقە کەسن مافی ئەوەیان هەبێ کوردستانیان بکەوێتە بندەست و نابێ هیوای ئەوە بخوازین کە زۆرینەیەکی پێنج ملوێن کەسی ڕازی بن بەوەی بکەونە ژێر دەستی کەمینە نەتەوەیەکی ٢٥٠٠٠٠ کەسیی ئەرمەنی.

لەم ڕۆژانەدا وەختایەك، بە دەستپێشخەریی سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، کۆمەڵەی گەلان دادەمەزرێ و ئاشتی و

ویستی چاك لەسەر زەوی واپێدەچێ لەسەر ئەوە بێ ببێتە ڕاستی لە ئەوروپا، تۆ بڵێی نیازی ئەوە هەبێ تۆوی گفتوگۆیەکی نوێ لە ئاسیا بچێنێ، تۆ بڵێی ئەو کاتەی کۆنفرەنسی ئاشتی بەڵێنی دادەپەروەری بە هەموو نەتەوە بچووکەکان دەدات کە بۆ ئەوە هەڵدەبژێردرێ تا بێدادییێکی تۆقێنەر لەسەر نەتەوەیەکی لە هەموان چارەڕەش تر و لە هەموان شەهیدکراوتر لەنێوانیاندا ڕیشەکێش بکات.

ئاشتیی بالقان و ئەو جەنگەی کە پێوەی دەچێ دەبێ بەس بێ، ئێمە بەلای کەمییەوە، بۆ نیشاندانی مەترسیی ئەوە بە ئەوروپا کە لەگەڵ ناسیۆنالیتەی وڵاتێکدا حسێب نەکرێ، بڕوامان پێ هەیە.

کوردستان کوردەکانی لێ نیشتەجێن کە زۆرینەی ڕەهان و ئەرمەنەکان خۆیان ناتوانن حاشای لێ بکەن و ئەمە بێگومان بەم شێوەیە بووە لە ١٣٠٠ ساڵەی دواییدا. ئێمە شێلگیرانە ڕای دەگەیەنین کوردەکان هەرگیز کە بە ویستی خۆیان سەرسامی سەلیمی یەکەم بوون بەهرەیان لێوەرگرت و پێوەندییان پێوە کرد هەتا لە لایەن تورکیاشەوە داگیر نەکراون، هەڵبەتە ئەم بیانووە نەچێتر هەیە و بە کورد بەنیازی لەوە زیاتر لەژێر ئەم حوکمڕانیەدا بژی، چونکە ئەو ڕۆژەی کە تورکیا چواردە خاڵەکەی سەرۆك ویلسنی قەبووڵ کرد ئێمە لامان وایە ئەوە مافی ئەوەمان دەداتێ بە گوێرەی بەندی ١٢ داوای سەربەخۆیی خۆمان بکەین، بەبێ ئەوەی تۆمەتبارمان بکەن بە بێوەفایی بەرامبەر بەو وڵاتەی کە ماوەیەکی دووردرێژ بە وەفابووین بۆی و ئەوەندە تاڵاومان لەژێر دەسەڵاتیدا چەشت.

ئێمە دەمانەوێ بۆ ئەوروپا بسەلمێنین کە بەدەر لەوەی لای ئەرمەنیەکان بە وەحشی دڕندە وەسپ کراوین، قابیلیەتی لەوانەی

دوایی زیاترمان هەیە بۆ شارستانی، هەرچەندە ئێمە لە هونەری مەراییکردندا دەستەپاچەین.

ئێمە هیواداریین ئەوروپای ئەو وانانەی وەبیربێتەوە کە لە بولگارستان دای و تەواو ئەوەش لەبیر نەکات کە ئەرمەنییەکان هێشتا لە بولگارەکان کەمتر شایستەی بڕواپیکردنن و ئێمە دەمانەوێ ئەوروپا یاریدەمان بدات تا بۆ ئەرمەنەکان بسەلمێنین کە وەفاداریی سەرۆکە کوردەکان لە ڕۆژهەلات بە هیچ شێوەیەك زیادەڕۆیی نییە. بە هەرحاڵ نەوەکانی ئەو نەتەوەیە وا سەلاحەددینی کوردی سوارچاکی بەرهەم هێنا کە ئەوروپا بە ناوی سەلاحەددینی گەورەوە دەیناسێ، باوەڕپێدانن لەوانەی کە خۆیان بەو تێگرانە هەڵدەکێشن کە کاتێك بەوەی زانی دۆڕاوە سەری هاوپەیمانەکانی فرۆشت.

بۆ کورتکردنەوەی ئەمە ئێمە داوا دەکەین:

یەکەم: ئێمە شێلگیرانە دژی بانگەشەی ئەرمەنیەکانین لەسەر کوردستان کە دەبێ لە ناو کەوشەنی ئەو سنوورانەی وا ئێمە ئێستە دیاریمان کردوون، لەبن دەستی کوردەکاندا بێ و ئێمە بانگەوازی دادپەروەری و مافی نەتەوەکان دەکەین بۆ داکۆکیکردن لە کێشەکەمان لەبەردەم ئەوروپادا.

دووەم: دواجار ئێمە داوای ئەو سەربەخۆییە دەکەین کە دەبوایە بمانبێ و بەتەنها ڕێگەمان پێ دەدا بە چەکێکی یەکسان لە گێژەنی پێشکەوتن و شارستانیەتدا خەبات بکەین، دەوڵەمەندیی وڵاتەکەمان وەبەربهێنین و بە ئاشتی لەگەڵ هاوسێیەکانماندا بژین.

لە ئەنجامدا ئێمە تکا لە جەنابی کۆمیسێری بەرزی خاوەند شکۆی بریتانی دەکەین، چاکەی ئەوەی ببێ داخوازینامەکانمان بگەیەنێتە حکوومەتەکەی و ڕێزلێنانی زۆر بێپایانم قەبووڵ بفەرمووێ.

کۆمیتەی ئیستیقلالی کورد

سکرتێری گشتی

(ئیمزا)

سورەییا بەدرخان

بنکەی ژین
www.zheen.org

پێڕستی ناو و شوێن

I

ناوی کەس

ئـ

ئارتەر جەیمز بەلفۆر: ٦٣

ئەمین عالی بەدرخان: ٥

ئەسدێکیانسی بابل: ٢٥

ئەلیکساندەری دووەم: ١٦، ٤١،

ئێکسریس: ٢٦

ئەمیر ئەلدەولە: ٢٧

ئێدگار گرانڤیل: ٤٤

ئەڵمانیا (حکوومەتی): ٥١

ئەردەڵان: ٦٦

ب

بازیل نیکیتین: ٧

بازیلی دووەم:٣٤

بەکر پاشا (ژێنێراڵ): ٧٠

بەحری پاشا: ٥٧

بۆگۆس پاشا نۆبار: ٢٣

بەرلین (پەیماننامەی): ١٧-١٨، ٣٨، ٤٣، ٧٠

پ

پییێر ڕۆندۆ: ٩

پۆمپیێ: ٢٩، ٦٩

ت

تایمس (ڕۆژنامە): ٧٧

تیگران: ٢٨، ٢٩، ٣٣، ٦٨، ٧٤

خ

خۆیبوون: ٨-٩

خەتی هومایۆنی گوڵخانە: ٣٧

د
داش (هۆز): ٥٨
داشناك: ١٧
دەروێش ئاغا: ٥٨

ر
ڕەفیق ساڵح: ٤
ڕێگینالد وینگات (سیر): ٦٣

ز
زەلنژی (ژێنێرال): ٣٠

س
ساسۆن: ٦٦
سازانۆڤ: ٥٢
سولتان سەلیمی یەکەم: ٢٧
سترابۆن: ٢٥، ٣٢، ٦٦
سان ستێفانۆ: ١٦، ٣٧، ٥٦، ٧٠
سدیق ساڵح: ٤
سورەییا بەدرخان: ٥، ٦، ٧، ٨، ٩، ١٠، ٧١، ٨٢
سوستان: ٢٥
سیروش: ٢٦
سەیفەددین پاشا: ٥٩
سولتان سەلیمی یەکەم: ٦٦
سەعید پاشا: ٧٠، ٧٥

ش
شا سمایل: ٢٧
شێخ محەمەد ئەمین: ٥٣

ع
عارف حیکمەت پاشا: ٧٥
عابدین پاشا: ٧٥
عالی بەگ: ٥٨
عەبدولحەمید(سوڵتان): ٣٧ ٥١

غ
غازی ئاغا: ٥٨

ڤ
ڤاراتسوف داشکۆڤ: ٤٤

ك
کاگیك: ٣٤
کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد: ٣، ٧، ٩، ٨٢،٦٣،١٩
کەمال فوئاد: ٦

بنکەی ژین
www.zheen.org

کلیس: ٦٦

گ

گابریەل ئانۆتو: ٧٢
گیێر: ٥٢، ٥٣
گەزنەفۆن: ٢٥،٢٨
گۆتانزا: ٢٦

ل

لۆریش میکیدۆف: ٤١
لوبانۆڤ: ٧٠، ٧١

م

میناس ئەفەندی: ٧٠
مۆسۆلینی: ٩
میدییەکان: ٢٦
مۆمسین: ٢٩،٣٣،٦٨
میتریدات: ٣٣
موتەقید(خەلیفە): ٣٤
محەمەدی دووەم: ٣٦

ن

نۆیل: ٨
نەرسیس ئەفەندی: ١٦
نەمسا–هەنگاریا
(حکوومەت): ٥١

و

وارتسۆف داشکۆڤ: ٤٥
وللی: ٨

ه

هنجاك: ١٧
هیردۆت: ٢٦
هەزبانییە: ٢٧
هێزان: ٦٦

بنکەی ژین
www.zheen.org

II

ناوی شوێن

ئـ

ئاراس: ٣٣

ئیچمیادزین: ٣٣، ٤٢

ئیتاخ: ٦٦

ئارارات: ٣٢، ٤٥، ٦٦

ئەماسیە: ٧٤

ئەستەموولْ: ٦، ٥٨

ئەلیسابتیۆل: ٣٣، ٥٠

ئەلبانیا: ٣٢

ئەرانگە: ٣٣

ئامێدی: ٦٦

ئەڵمانیا: ٥٥

ئەمریکا: ٩

ئۆتریش- هەنگاریا: ٣٨، ٥٥،

ئەدەنە: ٣٠

ئەرزەنجان: ٦٦

ئەنگۆرە: ٧١، ٧٤،٧٥

ئێران: ٢٦، ٣٢، ٦٨

ئەلکسەندەرییە: ٧١

ئەرزەرۆم: ٢٨، ٢٣، ٢٩،

٣١،٣٠، ٦٦

ئەربیل: ٦٦

ئەردەلان: ٣٢

ب

باش قەڵا: ٦٦

باژێر قەڵا: ٦٦

باکۆ: ٥٠، ٧٨،٥٢

بالقان: ٣٨، ٤٢، ٥٧، ٨٠

بولگارستان: ٣٨،٨١

بەرلین: ٧٧

بەکر ئاغا(زیندان): ٦

باتمانسوو: ٣١

بەیرووت: ٩

بێهەسنی: ٦٦

بوهتان: ٦٦

بۆسنیا: ١٦

بولگاریا: ١٦، ٤٣

بدلیس: ٢٣،٢٤، ٢٧،٢٩، ٣٠،

٣١، ٥٣، ٥٨، ٦٦،٧١،

بابل:٢٦
بێستوون: ٢٧
بەهیستان: ٣٢

پ

پۆڵۆنیا: ٤٧
پاریس: ٩
پڵنگان: ٦٦

ت

تاوقات: ٧٤
تاڤسون: ٧٤
تەلاس: ٧٤
تاسوون: ٥٧
تالۆن: ٧٦
تالوور: ٥٧
تورکیا: ١٧،٣١، ٣٢،٣٦، ٤١،
٤٣،٤٦، ٥٢، ٦٨، ٦٩، ٧٨،
٨٠،
تەرابزۆندە: ٣٠، ٥٧،
تفلیس: ٤٧،٣٣، ٥٠،٥٢
تەلەعەفەر: ٦٦
تەرگول: ٦٦
تەرگەوەر: ٦٦
تۆرۆس: ٦٨

ج

جۆرجیا: ٤٨،٥٠
جزیرە: ٦٦

چ

چاری سول: ٦٦
چەمشگەزەك: ٦٦

ح

حەڕان: ٣٢،٦٦
حەسەن کێف: ٦٦

خ

خارپووت: ٢٣،٢٤، ٢٩،٣٠،
٣٢،
خوراسان: ٢٧
خەزەر: ٣٢

د

دیترویت: ٩
دانوب: ١٦
دیاربەکر: ٢٣، ٢٩، ٣٠، ٣١،
٣٣، ٥٨، ٦٦، ٧٠
دیوەرەك: ٦٦
دینەوەر: ٦٦

بنكەی ژین
www.zheen.org

دەچڵە: ٣١،٢٤، ٣٢،٦٨

ڕ

ڕۆمانیا: ١٦،٣٨

ڕەواندوز: ٦٦

ڕووسیا: ١٦،١٧، ٣٢،
٣٦،٤٠، ٤١،٤٢،٤٣، ٤٥،
٤٦،٤٨، ٥٠، ٥١، ٥٢،٥٤،
٥٥، ٥٦، ٦٨، ٧٨،٧٩،

ز

زەردیان: ٧٦

زێی ئەدهەم: ٢٤

زاگرا: ٢٤

زیوین: ٦٦

س

ساسۆن: ٧٦

سیواس: ٢٣ ، ٣٠، ٣٤، ٧٤

سیزارێ: ٧٤، ٧٥

سربیا: ١٦ ،٣٨، ٦٠

سیبیریا: ٧٨

سەرماگ: ٢٧

سوریا: ٥، ٢٩،٢٧

سیلیس: ٢٩، ٣٤

سلێمانی: ٦٦

سنە: ٦٦

ش

شام: ٢٧

شیروان: ٢٤

شەنگال (شەنگار): ٣٢، ٦٦

ع

عەرەبگیر: ٦٦

غ

غارزان: ٦٦

ف

فورات: ٣١،٢٤، ٣٢،٦٨

ق

قارس: ٧٤

قیرشەهر: ٧٤

قاهیرە: ٣، ٦، ٧، ١٣،
٦٣،٦٤،

قەفقاز: ٣١، ٣٣،٤٥، ٤٦،٤٧،
٤٨،٤٩، ٥١، ٦٦،٦٣

قەزوین: ٣٢، ٦٨

قەلا داود: ٦٦

بنکەی ژین
www.zheen.org

ڤ

ڤیەننا: ١٥

ك

كامیە: ٦٦

كاتۆلیكۆس: ٣٣

كاپادۆس: ٢٩، ٣٤

كۆنستانتینۆپل: ٥، ٣٦، ٥٢، ٥٦، ٧٧

كەركووك: ٦٦

كرماشان: ٢٧، ٣٢

ل

لورستان: ٢٤

م

ماردین: ٥٨

ماموورەت ئەلعەزیز: ٣٠

مانشستەر: ٣، ٤

مەكتەلە: ٥

مەشینگان: ٩

مۆرێ: ١٦

مۆلداڤیا: ١٦

میسر: ٦٣،٢٧

مینتینیگرۆ: ٣٨، ٦٠

میرداسی ئەگیل: ٦٦

ن

نەینەوا: ٢٦

و

وان: ٢٣، ٢٤،٢٩، ٣١، ٥٧،٣٤

ه

هەكاری: ٦٦،٣٢

هەزرۆ: ٥٨

هەورامان: ٦٦

ی

یۆنان: ٦٠،١٦

یەریڤان: ٢٨،٣٣، ٤٧، ٧٦

یۆگسلاڤیا: ٦١

یازغات: ٧

بنكەی ژین
www.zheen.org

بنکەی ژین
www.zheen.org

بەڵگەنامە

بنکەی ژین
www.zheen.org

بنکەی ژین
www.zheen.org

A.Y. (8166/4)

435

CAIRO, 16th December 1918. JAN 19 P.M.

3062

6 JAN 1919

Your Excellency,

On the 7th of December 1918, we sent a proclamation to all the Governments of Europe and to Your Excellency inclusively. This was only done to remind the world of our existence, which, in its eagerness to compensate Armenia it seemed likely to forget. In fact we never thought it would be conducive to anything more, nor did we disire it to be otherwise. Our unhappy country has suffered too long from misgovernment and race bickerings to become with impunity a new field for the rivality of Europe.

What we desire and hope is only the help of England, the old friend of the Muslem and the only nation whose sense of justice rises higher than religious prejudices or petty interests. It is then to her that we appeal not only to aid us in freeing our country from servitude and in preserving her from being engulfed by the new Armenian State, but also to help us in the efforts we will make to organise it as new.

In the Proclamation sent to Your Excellency we showed clearly why we believed our cause to be just and we need not dwell on the subject again for long. We need, however, to point out a few more facts to complete our case. One of these is that the Armenian question is due neither to the Armenians nor to ourselves but to Russia who, wishing to add Kurdistan to her vast empire and open thus a sound to Persia and India, was the first to foment the discord between the Armenians and Muslims. In fact the first time we heard of the Armenian claims was at the traety of San Stefano in 1887,; when to quote the Ency. Britan. the condition of the Armenians was better than it had ever been under the Osmanlis and was certainly much better than that of their Muslim neighbours.

We do not pretend to asseverate that the Armenians never had a kingdom of their own or that they do not deserve a compensation, but we argue that two wrongs do not make a right and that, Kurdistan, they existed long before Armenian and who is completely innocent of having ever destroyed that country cannot be wiped from the face of the earth to repair an unjustice done by Romans, Byzantines, Turkomans, Tartars, Russian, Persians, in fact every nation except themselves. We said higher up that the Kurds are an older race than the Armenians. As some may demur at this which is one of our principal pleas, we will use to prove its truth not our own national history, but the authority of the "Grande Encyclopédie Française" who under the

denomination

نامەی سورەییا بەدرخان بەگ بۆ دەسەڵاتدارانی ئینگلیز

ئەرشیڤی نهێنیی بریتانیا

denomination of "Kurdes" writes: "Kurdistant is "divided in the Turkish vilayets of Erzeroun, Diarbekir "etc. etc.

"The Kurdes inhabit this country from unknown "times. Under the name 'Gardu' they take a place be- "tween the ennemies of Assurza. By the Persians they "are known as Koudraha and as Cardugues they were the "most redoubtable foes of Xenophon in the retreat of "the ten thousand."

To resume, if the Armenian question is to be solved in a way incumbent with justice, Armenia must be placed on the site of its first kingdom. That is to say in the Russian province of Elizabetepol where till this day its capital Araxes and its chief towns Echmiazine and Erivan exist under their old names.

If on the other side it is the question of the majority of a nationality which will decide its pro- eminence, then we will simply copy the statistics given by the Encyclop. Britain.+ "According to an estimate "made by the General Zeleuze for the Caucasus Geographi- "cal Society the population of the nine Turkish vila- "yets Erzerum, Van, Bitlis, Kharput, Diarbékir, Siwas "Aduna and Trébizonde are 6.000.000. (Armenians 913.875 "or 15%, other christians 632.875 or 11%, Moslem 4.445. "250. or 74%.)"

This being the case are we wrong in believing that our cause is just, and that England, will not permit us to be sacrificed to the interests of other nations.

As our neighbour in Mesopotamia it is to her we appeal not only to save us from the terrible fate overshadowing us, but also to help us to take a place in the midst of the civilised world.

For we do not wish to deceive her. Though our country is rich in raw materials, we have neither railways, road, implements nor the wherewithal to buy them. We not only ask England to give us freedom but also to help us to retain it. We ask her to lend us money to make our railways, to send us capable men to help civilise our country and make it rich and pros- perous. In a word to be a mother to our young state. It is true that in return for all this we have very little to give, but even that little may help. For our position is such that we cannot help believing it will be more to the advantage of Great Britain to have for neighbour a country wholly devoted to herself and entirely under her influence to one which as would happen in the case of Armenia would be under a mixed control and were not only the Kurds but the Arabs would form an element of strife and unaccording warfare.

Also we would be the bulwarks of England in Asia, and our loyalty is so well known that we believe we need not say more than that the Kurds are as ready to die to repay a benefit as to die in defending their country.

Begging Your Excellency,
etc. etc.

(Sd) Gureya Béchir Khan.

www.zheen.org

THE CASE OF KURDISTAN AGAINST TURKEY

FLAG OF KURDISTAN

BY AUTHORITY OF

HOYBOON

SUPREME COUNCIL OF THE KURDISH GOVERNMENT

www.zheen.org

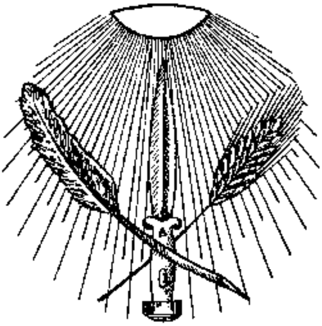

PUBLICATION
DE LA
LIGUE NATIONALE KURDE
HOYBOUN
No. 2

LES MASSACRES KURDES EN TURQUIE

www.zheen.org

LE CAIRE
IMP. PAUL BARBEY

1928

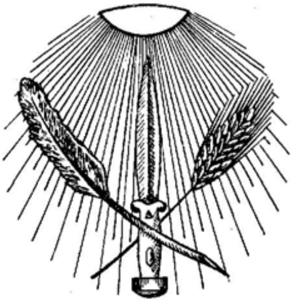

PUBLICATION
OF THE
KURD'S NATIONAL LEAGUE
HOYBOUN
No. 3

THE MASSACRES OF KURDS IN TURKEY

www.zheen.org

CAIRO
PAUL BARBEY'S PRINTING OFFICE
1928

LA QUESTION KURDE

ses origines et ses causes

PAR

Le Docteur BLETCH CHIRGUH

PUBLICATION
de la
LIGUE NATIONALE KURDE
HOYBOUN
No. 6

IHSAN NOURI PACHA
Généralissime des forces nationales Kurdes.

بنكەی ژین
www.zheen.org

LE CAIRE
IMPRIMERIE PAUL BARBEY
1930

DOCTEUR BLETCH CHIRGUH

Publication de la Ligue de Défense des Droits Kurdes
N° 7

APPEL
DES KURDES DU SUD
à la Société des Nations

بنكەی ژین
www.zheen.org

PARIS

1931

XVIe CONGRÈS INTERNATIONAL
D'ANTHROPOLOGIE
BRUXELLES - 1935

La littérature populaire et classique Kurde

par

le Prince Sureya BEDR-KHAN
(Paris)

بنکەی ژین
www.zheen.org

BRUXELLES
MPRIMERIE MÉDICALE ET SCIENTIFIQUE (Société Anonyme)
34, rue Botanique, 34

1936

PRINCE EMIN BEDR KHAN

Founder of Kurdish Progressive League in 1908, first patriotic organization, and of Kurdish Social League (1918), a cultural and philanthropic organization.

بنکەی ژین
www.zheen.org

وێنەی دەقی ئەسڵیی کتێبەکە

بە زمانی فەرەنسی،

قاهیرە، ساڵی ١٩١٩

www.zheen.org

بنکەی ژین
www.zheen.org

Nous, les Kurdes, nous inspirant de la parole du président Wilson que *le droit est une chose plus précieuse que la paix,* nous avons pesé avec sang froid les conséquences qui s'ensuivraient de la part de l'Europe si nous refusions d'accepter ce décret et nous avons bien vu que dans une lutte aussi inégale nous ne pouvons espérer vaincre. Malgré cela nous avons juré de défendre notre patrie bien aimée, à l'instar de nos glorieux ancêtres, jusqu'à la mort du dernier Kurde, de tuer de nos mains nos femmes et nos enfants pour les délivrer de la servitude et de laisser à la postérité le devoir de juger si nous méritions le sort auquel nous ont voué la calomnie arménienne et les armes ténébreuses des intrigues politiques.

Nous adressons donc un suprême appel aux nations Européennes pour qu'elles empêchent cette catastrophe. Nous lui demandons de nous accorder un répit, de nous faire donner notre indépendance et de voir si nous nous en montrons digne ; de ne point nous condamner parce que courbés sous le joug nous n'avons pu encore montrer ce dont nous sommes capables. Qu'on nous voie à l'œuvre et si après un délai convenable on trouve que nous sommes rebelles à tout progrès, alors et seulement alors on pourra nous condamner avec quelque semblant de justice.

بنكەی ژین
www.zheen.org

Nous conjurons aussi les hommes d'état européens, qui sont en position de savoir que nous n'avons rien avancé ici, qui ne soit basé sur la vérité, de dire si les documents entre leurs mains n'assertent pas la vérité de nos accusations et si les Kurdes sont vraiment aussi coupables qu'on a voulu les dépeindre. Mais qu'ils se souviennent avant de répondre que ce sont eux qui sont responsables devant l'histoire de ce qui arrivera et qu'ils décident après si, pour des intérêts politiques passagers, ils sont prêts à condamner une race entière à l'anihilation complète.

communauté amicale qui seules suffiraient pour prouver que les atrocités Kurdes sont de pure invention.

Nous avons essayé d'exposer clairement dans cette brochure les réclamations Kurdes et les raisons sur lesquelles ils les appuient. Celles-ci sont, en résumé ; premièrement la priorité de possession; deuxièment la proéminence de nationalité. Nous avons essayé aussi de prouver que les troubles qui ont désolé notre malheureux pays sont dûs non pas aux Kurdes mais aux intrigues de la Russie, qui pour arriver à ses propres fins n'a pas craint d'allumer la discorde entre deux nations vivant ensemble fraternellement depuis des siècles. Nous espérons que nous pourrons plaider notre cause devant la conférence de la paix, car notre situation toujours précaire ne l'a jamais été plus qu'à ce moment où les puissances vont enfin régler les questions en suspens.

Nous n'ignorons pas les préjugés nourris contre nous, les calomnies infâmes qui ont éveillé un sentiment d'horreur dans tous les cœurs, à notre égard ne nous sont pas inconnus et nous savons aussi que le temps qui nous est octroyé est trop court pour les réfuter toutes; cependant nous comptons sur le droit que toute nation possède à la vie et nous disons qu'on ne peut pas l'anihiler d'un coup de plume sans y réfléchir longuement. Les mêmes puissances qui flétrirent l'asservissement de la Pologne, qui secondèrent à la naissance de la Grèce, de la Serbie, du Monténégro, après la signature de la Sainte Alliance, qui applaudirent à la nouvelle république Yougo-Slave vont-elles tenter d'étouffer la nationalité Kurde.

Si, à la table de la Conférence où, au dire du Président Wilson, l'impartialité va régner en maîtresse on donne le patrimoine Kurde aux Arméniens, comment espérer de l'Avenir? Comment devant cette flagrante injustice, les nations musulmanes peuvent-elles s'attendre à une ère plus libérale? Comment croire que le temps des croisades est passé?

Ne verront-elles pas plutôt en ceci une preuve que l'Europe a toujours deux balances, une pour ceux de sa propre foi et la seconde pour les hommes qui osent adorer à un autre autel.

Si c'est vraiment ainsi et si l'Europe est encore inspirée par le fanatisme religieux qu'elle donne donc sans hésiter le Kurdistan aux arméniens, car c'est l'arrêt de mort de cinq millions de musulmans qu'elle aura signé.

n'eut point un meilleur sort et succomba sous les coups des comités Arméniens avant d'arriver à son poste. Le vali qui le remplaça vint avec la ferme décision de défendre sa vie et s'entoura de troupes. Dans ce qui s'ensuivit à Van les Kurdes ne sont plus mentionnés dans le récit des témoins.

A Diarbékir, le 31 Octobre 1895, les Arméniens attaquèrent les habitants Kurdes dans la mosquée et en fusillèrent une quarantaine ; les Kurdes ripostèrent et les arméniens proclamèrent que les Kurdes les avaient massacrés sans justification aucune et ils furent crus comme toujours. Les explications de la Sublime Porte furent reçues avec soupçons et les Kurdes furent condamnés à la réprobation universelle. Cependant quand les soldats voulurent pénétrer à Mardine pour massacrer les Arméniens ce fut Derviche Aga, un Kurde et chef des Dachi qui vint défendre les portes de la ville, sauva les Arméniens et reçut pour ce fait la légion d'honneur Française. Les Arméniens du village de Geutli furent sauvés par un Kurde, Gazi Aga, chef des Gourses et ce fut un autre Kurde, le descendant des princes de Bitlis et le chef des Hazrou Seifedin Pacha, plus tard assassiné par l'union et progrès, qui recueillit chez lui 300 familles arméniennes.

Enfin nous le soutenons en face du monde entier, les Kurdes n'ont jamais massacré les arméniens ; ils n'ont fait que se défendre à main armée contre les attaques arméniennes.

La grande *Encyclopédie Française* en décrivant les mœurs des Kurdes dit entre autre que le Kurde ne tue point sans nécessité, nous ajoutons que même chez les auteurs les plus partiaux (à moins d'être russes) les mentions de Kurdes, dans des exercices d'atrocités, sont rares et semblent placées par acquit de conscience.

D'ailleurs les massacres arméniens ont été exagérés tellement qu'il est presque impossible maintenant de mettre les faits au point.

Au sujet du prétendu antagonisme Kurdo-Arménien, nous dirons que dans tous les pays étrangers, un arménien désirant une aide quelconque, le réclame premièrement d'un Kurde s'il en trouve, les magasins arméniens surtout sont fréquentés par les Kurdes et les Turcs et dans toutes les réunions européennes ou le Kurde et l'Arménien se rencontrent on peut voir dans leurs relations une intimité étroite, une

La Russie était donc sur le point de toucher au but si longuement et si patiemment poursuivi, quand la guerre universelle éclata et accorda un léger répit à la nation Kurde. Il n'y a donc rien d'étonnant à ce que les Kurdes se joignirent aux Turcs pour combattre contre le pays qui les avait si longtemps persécuté et qui, à force de fausses accusations, avait réussi à leur acquérir l'aversion du monde entier.

Nous allons tâcher de démêler quelque peu le vrai et le faux de ces accusations.

Tout le monde s'accorde à dire qu'en 1877-1878, au moment où la Russie insérait dans le traité de San-Stéphano, à l'article 16, la clause que la Sublime Porte s'engageait à assurer la sécurité des Arméniens contre les Kurdes, ces derniers vivaient ensemble en bonne intelligence et des relations continuèrent à subsister jusqu'à ce qu'en 1893-1894 comme le dit l'*Encyclopédia Britanniqua* que nous avons cité plus haut, décidèrent d'arriver à leur but en suscitant des troubles comme ceux qui avaient donné naissance aux Etats Balkaniques.

Mais ils ne prirent point en considération que si ces troubles avaient réussi dans les Balkans c'est surtout dû à l'existence d'une majorité écrasante des nationalités révoltées dans ces pays et que le même système appliqué par les arméniens n'était qu'une utopie dans un pays ou une infime minorité commettait la folie de se révolter contre une écrasante majorité.

Le même article dit que les Arméniens organisèrent des attaques contre les individus, écrivirent des lettres menaçantes, etc.

Nous ajouterons que les Arméniens du Caucase, c'est-à-dire les sujets Russes, attaquèrent Tassoun et Talori au printemps de 1893 et égorgerent des centaines de Kurdes. Ce ne fut d'ailleurs qu'à ce moment là que les Kurdes prirent connaissance des désirs Arméniens. Est-il étonnant que ce peuple, se voyant ainsi trahi par ceux qu'il considérait comme ses frères d'infortune riposta en en égorgeant à son tour.

Entre temps le gouverneur Général de Van, Bahri Pacha, fut attaqué à Trébizonde par des Arméniens, quand, destitué à cause des troubles il retournait à Constantinople. Le nouveau Vali Aali Bey

بنكەی ژین
www.zheen.org

étant qu'on rendrait aux Arméniens les terrains soi-disant usurpés par les Kurdes, elle était assurée que le nouveau projet susciterait les troubles désirés et lui donnerait ainsi le prétexte voulu pour annexer simplement le Kurdistan.

La Porte cependant refusa d'accepter ces réformes et la Russie voyant que les Puissances ne semblaient pas disposées à l'y forcer, essaya de nouveau de susciter les désordres qu'elle avait annoncé à grands renforts de trompette. En Juillet 1913 l'agent provocateur russe, un Kurde, refit son apparition à Van, mais les Kurdes avertis enfin de ce qui se tramait contre eux le reçurent si mal, qu'il fut obligé de repartir sans avoir pu pénétrer plus avant dans le pays.

Devant cet échec la Russie trouva bon de s'accorder avec les puissances centrales sur un projet que celles-ci pourraient accepter, d'ailleurs elle savait fort bien que tant que la question ne serait point réglée selon les droits de l'équité c'est-à-dire en donnant aux arméniens des terrains gouvernementaux en compensation de ceux vendus aux Kurdes, la discorde était toujours prête à éclater.

Elle consentit donc à l'envoi de deux inspecteurs généraux avec pleins pouvoirs.

Ceux-ci, ignorant la langue Kurde, accompagnés par des interprètes Arméniens et surtout imbus de l'idée qu'ils étaient envoyés par l'Europe en croisade pour délivrer les chrétiens des griffes d'une nation fanatique et sauvage, ne pouvaient trouver d'autre solution que de chasser les Kurdes de leurs terrains et les donner aux arméniens. L'effet qu'une telle injustice pourrait avoir sur l'esprit des musulmans ne fut point compris par eux, puisqu'ils ignoraient que ces terres étaient payées et qu'ils croyaient, en agissant ainsi, faire acte de justice.

Un membre de notre comité alla les visiter durant leur séjour à Constantinople, désirant leur donner quelques visées sur le Kurdistan, mais ce fut en vain. Ils lui répondirent qu'ils avaient une caisse de livres sur le pays, qu'ils étudieraient en route et quoique notre collègue leur fit observer que les auteurs des livres européens sur le Kurdistan, ne connaissant pas la langue du pays, n'y faisant que de courts séjours, ne pouvaient avoir que de faibles aperçus sur les problèmes du pays, il ne put faire aucune impression sur leurs idées fixes.

www.zheen.org

dant une période au dessus de trois ans était devenu de par la loi turque le bien de l'état qui l'avait revendu aux Kurdes.

La Russie vit là une nouvelle occasion pour alimenter la discorde entre Kurdes et Arméniens et se posant audacieusement, de nouveau, comme protectrice des intérêts arméniens elle ne rougit pas de réclamer ce qu'elle appelait les terres usurpées.

Le 26 Novembre 1912, Monsieur de Giers, l'Ambassadeur Russe à Constantinople, dans une dépêche à Monsieur Sazonoff dit (1) que la question agraire devient de plus en plus aigüe; la plus grande partie des terrains ont été usurpées par les Kurdes et conclut en disant: «Vu l'état d'Anarchie où se trouve la Turquie il faut compter avec l'éventualité que les réformes n'apporteront pas l'apaisement attendu et se préparer à la nécessité de l'entrée de nos troupes dans ces régions.»

Monsieur de Giers savait pertinemment que ces terrains avaient été achetés par des Kurdes, puisque au mois d'Avril 1913 le Consul Russe de Bitlis faisait accroire au Cheikh Mohamed Amine, que ces terres achetées par les Kurdes depuis 1885, allaient être arrachées d'entre leurs mains par la Sublime-Porte pour être remises aux arméniens, qui, disait-il, en se plaignant à l'Angletterre avaient obtenu que celle-ci intervienne en leur faveur.

Que ceci ne produisit pas de troubles fut dû surtout à la Porte, qui, avertie des démarches Russes, prit la précaution de concentrer un fort contingent de gendarmerie à Bitlis et arrêta tous ceux qui étaient impliqués dans l'affaire excepté le Cheikh Mohamed Emine qui se réfugia au Consulat de Russie (2).

En attendant, le Consul Russe était si sûr du succès de ses manœuvres que, dans une dépêche à Monsieur de Giers datée du premier Avril, il annonçait déjà que les Kurdes massacraient les Arméniens, tandis que le pays gardait sa tranquillité. Au mois de Juin de la même année, la Russie essaya d'obliger la Porte à accepter les réformes qu'elle préconisait et qui n'étaient autre chose que de séparer les six villayets de Kurdistan et d'en faire une seule province autonome sous un gouverneur général européen. Une des clauses de la réforme proposée

(1) *Livre Orange Russe.*
(2) Il y eut même une interpellation au parlement Anglais à ce sujet.

tout le socialisme arménien n'était qu'un jeu, pas très sympathique, et personne ne reconnaît plus actuellement ce parti arménien (Dachnakzoutune) comme socialiste. Ils ont cessé eux-mêmes de l'intituler ainsi. Bref, par leur état économique spécial au Caucase, par leur égoïsme national qui ne leur permet jamais de reconnaître les droits politiques des autres, par leur alliance avec l'Impérialisme Russe au Caucase, les Arméniens sont devenus antipathiques aux Caucasiens. Dans cette guerre ils les ont trahi encore une fois, mais après la libération du Caucase, ils resteront toujours là, malgré leur trahison, pour jouer leur rôle dans l'organisation politique du pays.»

La Russie était en effet si sûre d'obtenir le prétexte désiré, qu'elle osa attirer l'attention de l'Europe sur les troubles qui, disait-elle, étaient sur le point d'éclater en Kurdistan. Le Gouvernement Russe présenta le 25 Juin 1913 un aide mémoire aux gouvernements d'Allemagne, d'Autriche-Hongrie et d'Italie dans lequel il disait: «Les dernières nouvelles ne font que confirmer l'impression qu'on peut s'attendre prochainement à des excès regrettables de la part des Kurdes.»

Il n'a point en effet, dépendu de la Russie, que les excès regrettables qu'elle annonçait ainsi n'eurent lieu.

En 1895 le gouvernement du Sultan Abdul Hamid, qui jusqu'à ce jour avait empêché les Arméniens de quitter le pays leur accorda la permission d'émigrer. Heureux de pouvoir enfin rejoindre leurs compatriotes en Russie, de pouvoir ainsi échapper au joug Ottoman *et goûter enfin de la clémence Russe*, ils partirent en masse et s'établirent à Bakou, Tiflis et d'autres villes qu'ils considéraient faire partie de l'Ancienne Arménie, mais la Russie ne vit point d'un bon œil cette invasion d'un peuple à qui elle avait inoculé l'esprit de la révolte; aussi pour y mettre un terme, non seulement elle les traita avec une sévérité rigoureuse, mais sûre de son impunité en face de l'Europe, elle les fit massacrer en masse par les indigènes. Martyrisés en Russie, craignant de retourner en Turquie dont le Gouvernement d'ailleurs les en décourageait, les émigrés arméniens se disséminèrent en Europe et dès que la constitution Turque fut déclarée retournèrent avec précipitation à leur ancien foyer. Cependant les agriculteurs Arméniens avaient vendu une partie de leur terrain aux Kurdes et le reste ayant été abandonné pen-

jouer un rôle civilisateur parmi un peuple dont la culture est infiniment supérieure à celle des Arméniens.

Les peuples du Caucase ont aussi leurs marchands et leurs usuriers, mais les premiers sont plus Européens, et le nombre des derniers est très faible. Quant aux travailleurs arméniens ceux des villes et de la campagne, leur état économique et leur culture sont infiniment inférieurs à celui, par exemple, des Géorgiens. Et quant à la culture nationale générale, peut-on jamais comparer, par exemple, la nouvelle littérature arménienne créée au XIXme siècle dans un dialecte du Caucase à la nouvelle littérature géorgienne qui est le produit du développement organique de l'ancienne littérature? On ne peut pas parler du rôle civilisateur des Arméniens au Caucase comme on ne peut pas parler du rôle civilisateur des Juifs en pologne. En outre, c'est une force que les Russes emploient pour paralyser le mouvement national du Caucase. L'alliance des Arméniens avec le gouvernement russe date de longtemps. Les Russes les ont toujours employés contre les Turcs, maintenant ils les emploient aussi contre les Géorgiens et contre les caucasiens. Pendant la révolution, en 1904-1905, les Arméniens n'ont pas participé au mouvement, quoiqu'ils annonçassent au monde entier qu'ils étaient les meneurs de la révolution tout entière. En même temps, ils voulaient être solidaires avec les Géorgiens, et leur solidarité se borna à la marche pompeuse de leurs bandes armées dans les rues de Tiflis et de Bakou. Les Russes ont provoqué un massacre arméno-tatare à Bakou, à Elisabethpol, à Tiflis même, et, *il est vrai les Arméniens se sont distingués dans cette lutte fratricide. Ils ont l'habitude d'appeler révolution semblables massacres,* mais ces choses-là n'ont rien à faire avec une révolution, et, à Tiflis, c'est grâce à l'intervention des révolutionnaires géorgiens que le massacre à dû cesser. Et après, lorsque tous les partis révolutionnaires géorgiens avaient à décider si l'on devait continuer l'action révolutionnaire contre le gouvernement, le parti arménien à trahi les partis réunis en déclarant que, en Russie, il n'y avait pas de champ d'action pour lui. Et c'était un parti qui se disait partout socialiste—en Géorgie, en Russie, en Europe même—qui marchandait sur les principes avec les partis socialistes russe et autres pendant l'élaboration du programme commun. Heureusement tous ces partis ont compris finalement que

lation musulmane. Partout ailleurs, dans le Caucase, les Arméniens forment une minorité en comparaison avec leurs voisins. Il est vrai que dans certaines villes, et même à Tiflis, les Arméniens sont très nombreux, mais leur rôle ressemble à celui des Juifs de la Pologne, de Varsovie, par exemple. Leur situation au Caucase, dont ils n'aiment pas en général à parler, ne leur permet pas d'aspirer à la formation d'un corps politique indépendant, même à l'autonomie territoriale, et c'est ce qui les rend envieux des autres peuples du Caucase, surtout des Géorgiens, qui sont en état de constituer un état indépendant. Les Arméniens sont, en outre, les détenteurs du capital marchand et usurier par lequel ils exploitent la population caucasienne d'une manière impitoyable partout où ils sont, dans les villages aussi bien que dans les villes. Les grands capitaux industriels du Caucase n'appartiennent pas exclusivement aux Arméniens. La grande majorité de ces capitaux constitue la propriété des Européens. L'Arménien des villes du Caucase c'est le type de marchand ou d'usurier, cela veut dire un fléau de Dieu surtout pour l'agriculteur qui est exploité et ruiné par lui systématiquement. Voilà la cause principale de la haine dont les Arméniens sont les objets au Caucase. Les sympathies que les Arméniens avaient toujours pour le gouvernement Russe les ont discrédités encore plus. Ne pouvant pas aspirer à l'autonomie territoriale à cause du manque d'un territoire peuplé par une population nationale compacte, les Arméniens se contentent d'un côté des petites concessions que les Russes leur accordent (ainsi par exemple, lorsque les Russes ont pris de force les biens de l'Eglise arménienne, en 1904, le gouvernement les leur a restitués après une protestation du peuple et du clergé arméniens), et de l'autre côté ils sont toujours contre les aspirations autonomes des autres peuples, surtout des Géorgiens, préférant le régime Russe, qui leur permet l'exploitation effrénée de la population au sein de laquelle ils se sont introduits comme usuriers et marchands, au régime libre d'un Caucase indépendant qui mettra fin à leur œuvre néfaste qui désagrège complètement chaque société où ils pénètrent. Leur cri dans l'Europe tout entière qu'ils sont des éléments civilisateurs du Caucase n'est qu'une invention, connue, d'ailleurs, par les Européens qui ont étudié si peu que ce soit le Caucase. Le marchand et l'usurier ne peuvent jamais

Pour avoir un prétexte, il suffisait d'attiser l'antagonisme Kurdo-Arménienne.

Les consulats Russes, dans les six villayets dits arméniens furent pourvus d'armes et munitions, q u'on distribua parmi les révolutionnaires, sans oublier les Kurdes.»

Nous citons les lignes suivantes d'une brochure publiée en 1915 sous le titre *la Géorgie et la guerre actuelle* et qui démontre clairement l'entente qui existait entre la Russie et les comités Arméniens :

«Quant au quatrième élément principal du Caucase, les Arméniens, il est un peu difficile d'en parler, en toute franchise, car la vérité que l'on se permet de dire sur eux ouvertement est toujours accueillie par leur presse et par l'opinion publique comme une manifestation d'arménophobie. Il est vrai qu'ils ont souffert énormément à travers toute leur histoire, sous la domination des étrangers, depuis qu'ils ont perdu leur indépendance politique. Il est vrai que le régime d'Abdul Hamid a été un fléau de Dieu pour ce peuple malheureux. Il est vrai qu'ils sont obligés quelquefois de jouer la double politique russophile et turcophile, étant partout parsemés, en Russie et en Turquie. Il est vrai, enfin, que le peuple Arménien, est un peuple travailleur, commerçant, intelligent sous beaucoup de rapports, de là nos sympathies et notre respect pour lui ;— mais cela n'est qu'un côté de la vérité, qui n'est pas du tout suffisant, lorsqu'il s'agit de considérer le rôle qu'un peuple joue dans la vie d'un grand pays, comme le Caucase, dans la décision de son sort, de son avenir. Dans ce cas il faut dire toute la vérité, et voilà son mauvais côté. Les Arméniens du Caucase, dont le nombre s'élève à peu près à un million d'individus, ne forment pas une population compacte sur un territoire bien défini. Ils sont éparpillés dans tout le Caucase.

Dans une province géorgienne de Djavakhethi, la majorité de la population agricole est arménienne, grâce au gouvernement russe, qui a fondé ces colonies arméniennes en Géorgie au commencement du XIXme siècle pour les services que les Arméniens lui ont rendu pendant ses guerres contre la Turquie. Le reste des Arméniens est mélangé avec la population tatare, ne formant nulle part une majorité écrasante, même dans les provinces de leur ancienne patrie, comme, par exemple, dans le gouvernement d'Erivan, ou ils dépassent de très peu la popu-

Nous avons traduit fidèlement cet article. Jusqu'ici, en effet il ne nous était pas possible de mieux prouver ce que nous avançons, que par ces lignes ou on peut suivre pas à pas les intrigues russes et la façon dont ceux-ci agirent sur l'esprit Arménien. Nous allons maintenant citer un autre témoignage.

Monsieur Edgar Granville dans un article intitulé le *Tsarisme en Asie Mineure* et publié dans *Revue politique internationale* en 1917 dans son numéro 26, dit:

«On a rarement voulu comprendre que le poison de l'Orient qui paralysa tous les efforts vers la renaissance Islamique et vers l'amélioration des rapports Turco-Chrétiens fut identique au poison que le Tsarisme inocula à la Russie, en la séparant moralement de l'Europe Occidentale...... Sur le conseil du Comte Varantzoff Dachkoff, lieutenant général du Tsar au Caucase, ami intime de Nicolas II, le Gouvernement Russe fit machine arrière, rendit aux églises Arméniennes leurs biens confisqués, rouvrit les écoles et mit fin aux procès politiques et aux vexations multiples afin d'amadouer les Arméniens et de les gagner à la politique Tsarienne en Asie Mineure. Il s'agissait de mettre fin aux agitations séparatistes parmi les Arméniens du Caucase en faisant miroiter devant leurs yeux l'ancien programme d'un royaume de l'Ararat élargi en royaume Arménien par l'annexion d'une grande partie de l'Asie Mineure sous le sceptre du Tsar dont on invoqua le droit au titre de Tsar du pays Arménien, titre qui figure parmi les innombrables dénominations des Empereurs de toutes les Russies; Warantzoff Dachkoff secondé par des Conseillers Arméniens, s'y prit avec beaucoup d'habileté et réussit en peu d'années à créer de toutes pièces une action souterraine en Asie-Mineure. Autrefois on excitait les musulmans du Caucase contre les Arméniens, maintenant, ceux-ci devaient servir d'instrument de lutte contre la Turquie, le malheur des Arméniens vient de ce qu'ils s'y laissèrent entraîner .... A partir du jour où l'entente Anglo-Russe de 1907 laissa le champ libre aux visées Russes, les agents Russes intensifièrent en Asie leur activité à double face. Il fallait d'une part créer le prétexte d'une prochaine intervention du Tsar, d'autre part faire croire à l'opinion internationale qui s'intéressait au sort des Arméniens, que ceux-ci désiraient sa protection.

vention de l'Angletterre en faveur des Arméniens Turcs. Nous avons déjà démontré qu'à moins d'accepter le projet Russe et de les former en un état séparé, il n'y avait guère de réformes arméniennes à préconiser et la Russie ne désirait point que ceci fut su par l'Angleterre.

Quand Echmiazin passa à la Russie, en 1828, le Catolicos réclama la juridiction spirituelle sur toute l'Eglise Arménienne; plus tard la Russie s'assura la soumission des Catholiques indépendants de Siss et obtint ainsi le pouvoir d'intervenir dans les affaires arméniennes du monde entier. En 1900 la Russie témoigna un nouvel intérêt en Arménie, obtint le droit d'y construire des chemins de fer et pressa la Porte d'y introduire les réformes demandées.

Le traité de Berlin désappointa les Arméniens Grégoriens qui avaient espéré que l'Arménie et la Cilicie seraient formées en une seule province autonome administrée par les chrétiens. Mais la formation de cette province était impossible, les grégoriens étaient disséminés dans tout l'Empire et excepté dans quelques petits districts ne formaient nulle part la majorité de la population. Ils n'étaient pas même liés entre eux par une communauté d'idées ou de sentiments. Les arméniens du Sud parlant préférablement le turc s'entendaient difficilement avec les Arméniens du Nord qui ne connaissaient que leur langue nationale et le montagnard ignorant de l'Est n'avait rien de commun avec le bourgeois de Constantinople et de Smyrne. Après le changement de tactique de la Russie et après que les puissances n'eurent point obtenu de réformes une partie des Arméniens dont plusieurs avaient été élevés en Europe et qui étaient imbus des doctrines nihilistes décidèrent de créer des troubles en Turquie, pareils à ceux qui avaient donné naissance à la Bulgarie. Des sociétés furent formées à Tiflis et en Europe et d'autres sociétés secrètes des Hindjakians, etc., furent instituées pour prendre des mesures plus révolutionnaires. «Une propagande active commença donc en Turquie, conduite par des émissaires qui essayaient en même temps d'introduire des armes et des explosifs dans le pays et qui représentaient les accidents ordinaires de la mauvaise administration du gouvernement Turc comme des atrocités (1).»

(1) *Encyclopédia Britanniqua.*

www.zheen.org

l'empire, n'avaient la majorité nulle part; que même divisés en nation orthodoxe les parias protestants et catholiques ne pouvaient s'accorder, que cette race vivant jusqu'à ce jour en bonne intelligence avec les musulmans èt favorisée par le gouvernement souffrirait cruellement si elle se révoltait. N'importe, la Russie avait besoin d'un prétexte pour intervenir en Asie Mineure, l'Arménien n'était pour elle qu'un instrument dont le sort ne l'intéressait nullement une fois qu'il aurait servi au but qu'elle se proposait.

L'Encyclopédia Britanniqua dit : «qu'après la guerre de 1877-1878 les Consuls Russes en Turquie, encouragèrent la formation de Comités patriotiques Arméniens et qu'un projet fut formé pour créer un état séparé de l'Arménie Russe, Persane et Turque, qui serait sous la suprématie de la Russie et que ce projet était favorisé par Loris Mélikof, mais, en 1881, Alexandre II fut assasiné.»

Ceci fut, selon l'auteur cité, la raison d'un changement de politique Russe, cependant selon nous il faudrait plutôt chercher cette raison dans l'attitude de l'Angletterre, qui montra qu'elle s'opposerait fermement à la formation de cet état.

La Russie en attisant le feu de la révolte Arménienne en Turquie, en avait laissé tomber, sans le vouloir, une étincelle chez ellè et les Arméniens Russes virent avec regret leur rêve s'évanouir. Leurs lamentations bruyantes effrayèrent le gouvernement Russe qui, changeant de tactique, adopta une politique Anti-Arménienne. Les écoles furent fermées, l'usage de la langue Arménienne fut découragé, les biens des églises furent confisqués et elle essaya d'amener les Arméniens dans le giron de l'Eglise Russe. «Tout espoir d'autonomie sous la protection Russe ayant cessé, les Arméniens de Tiflis se tournèrent vers les Arméniens de Turquie. Ils avaient vu le succès qu'avaient obtenu les comités slaves en créant des troubles dans les Balkans et essayèrent de produire des troubles similaires en Asie Mineure (1).»

La Russie dit l'auteur, ne fit aucun effort sincère pour entraver l'action de ses sujets Arméniens, selon nous ce fut elle qui les y poussa. Il ajoute d'ailleurs qu'après 1884 la Russie empêcha fermement l'inter-

(1) *Encyclopédia Britanniqua.*

www.zheen.org

musulman de l'empire Ottoman ne pouvait l'obtenir qu'au prix de Lt.50 et encore seulement pendant la paix intérieure et extérieure; car à la déclaration de guerre ou au premier trouble, l'homme qui peut-être avait racheté son service militaire trois jours avant était obligé de rejoindre son régiment sur le champ.

L'*Encyclopédie Française* en décrivant les mœurs Kurdes dit : «Les femmes y sont accablées de travail». Ceci est vrai non seulement de la paysanne Kurde mais aussi de la paysanne Turque. Tous les Européens qui ont voyagé en Asie Mineure ayant vu les femmes musulmanes labourant, bêchant, portant des poids énormes sur leurs épaules ont ressenti un sentiment de révolte contre des mœurs qui permettaient que les femmes fussent traitées en bêtes de somme; et ont comparé plaisamment l'état de la femme chrétienne, arménienne ou grecque, à celui de la musulmane. Ceci cependant n'était pas, comme ils ont pu le penser, l'effet de la religion musulmane mais bien celui de la conscription qui, en Asie mineure, en enlevant l'homme, quelque fois pour quatorze ans (1), à ses travaux, obligeait la femme à le remplacer.

Nous ne donnons ici qu'un léger aperçu des oppressions dont souffraient les Kurdes et dont les Arméniens étaient exempts; mais même ce peu suffira, nous le croyons du moins, les Arméniens bénéficiant d'un système national particulier, témoin la façon dont les musulmans étaient traités, n'avaient pas le droit de se plaindre de leur sort. Aussi ne le firent-ils qu'à l'instigation de la Russie, qui désirant s'emparer du Kurdistan crut le moment propice pour y faire naître la discorde.

N'espérant pas pouvoir agir sur le Kurde qu'elle savait ne supporter le joug Turc que par la crainte que lui inspirait le Russe, elle se posa en protectrice de l'Arménien et montra tant de zèle pour ses intérêts qu'elle finit par lui faire accroire qu'elle désirait sincèrement lui procurer une autonomie.

La Russie savait cependant fort bien que ceci était impossible, ses consuls avaient dû la prévenir que les Arméniens disséminés dans tout

(1) Le Soldat envoyé dans les provinces éloignées, y était souvent oublié et terminait les deux périodes de Nizam et de Rédif sous les armes.

auquel il octroya l'autorité absolue dans les affaires civiles et religieuses. Sous ce système l'Evêque Arménien de Brousse qui fut nommé patriarche de Constantinople par le Sultan devint le Chef civil et religieux de sa communauté et fut reconnu comme un membre officiel du Gouvernement Impérial avec le rang de Vézir. Il avait pour l'assister un conseil composé d'Evêques et d'autre clergé et était représenté dans chaque province par un Evêque. Cet impérium in impéria assura aux Arméniens une position bien définie aux yeux de la loi..... après le Hati Humayoune de Kulhané de 1839 les négociants et les artisans de la capitale se délivrèrent du contrôle clérical par une organisation approuvée pas le Sultan en 1862. Le Patriarche tout en restant le représentant officiel de la communauté perdit toute sa puissance qui passa entre les mains d'un conseil mixte composé de clergé et de laïques élu par une assemblée représentative de 140 membres. La communauté, dont les Catholiques et les Protestants étaient exclus fut bientôt surnommée la nation, les affaires domestiques devinrent les affaires nationales et l'assemblée représentative porta le nom d'assemblée nationale..... Quand Abdul Hamid monta au trône la condition des Arméniens était meilleure qu'elle n'avait jamais été sous les Osmanlis, mais avec la fin de la guerre de 1877-1878, la question Arménienne naquit. Dans le traité de San Stéfano la Turquie s'engageait à organiser des Réformes dans les provinces habitées par les Arméniens.»

Nous demandons la permission de donner ici une description de l'état du Kurde au moment où la Russie réclamait qu'on réforme les lois qui gouvernaient les Arméniens.

Traité par le gouvernement comme faisant partie de l'élément de l'Empire auquel l'Europe ne s'intéressait aucunement l'agriculteur Kurde dépendait uniquement du bon plaisir des fonctionnaires turcs, qui eux-mêmes obéissaient à un gouverneur général turc presque indépendant. La perception des dîmes étant mise aux enchères, il s'en suivit que les indigènes étant ou trop pauvres ou, dans le cas des Chefs de Tribus, trop fiers pour s'en emparer; la charge était achetée d'ordinaire par les Chrétiens arméniens ou Nestoriens et ceux-ci pour pouvoir ménager leurs corréligionnaires accablaient les paysans Kurdes. L'Arménien était exempt du service militaire en payant une somme infime mais l'élément

www.zheen.org

n'est point originaire, il n'a jamais pu s'y établir solidement et a toujours été à la merci du premier choc.

Les Arméniens, une nation faible, pauvre et qui n'est pas même unie, ne pourrait guère espérer réussir là où les Turcs ont failli.

En parlant ainsi nous sommes inspirés par un sentiment amical pour les Arméniens. Nous, leurs anciens protecteurs, nous voudrions, si c'était possible leur tendre la main. Nos frontières étant voisines, nos intérêts identiques, nous préférerions être en bons termes ensemble.

Ceci cependant, ne peut avoir lieu que si ces derniers se contentent de réclamer ce qui leur appartient et ne pas vouloir piétiner les droits de leurs voisins. Nous avertissons l'Europe franchement que les Kurdes ne permettrons jamais qu'un pouce des terrains de leur patrimoine passe à une nation intruse. Les Kurdes qui ont défendu leur liberté séculaire contre toutes les races asiatiques ne se laisseront pas spolier sans résistance par les Arméniens.

D'ailleurs le malheur des Arméniens provient du fait qu'ils ont toujours écouté les mauvais conseils de ceux, qui, pour leur intérêt politique, leur inspiraient des idées mégalomanes et la Russie la première à été la cause de leur infortune en leur faisant accroire qu'ils souffraient à un moment où ils étaient les plus favorisés des races soumises à la Turquie.

Tandis que le Kurde et l'Arabe étaient obligés de divorcer d'avec leur femme ou de marier leurs filles devant un mufti turc dont ils ne comprenaient pas la langue, l'Arménien le faisait en Arménien devant un prêtre de sa propre race. Tandis que le Kurde et l'Arabe envoyaient leurs fils à une école turque où on leur enseignait la langue turque, l'Arménien, lui, avait ses propres écoles où on lui apprenait à haïr l'oppresseur étranger; là où aux yeux du gouvernement Turc les Arabes et les Kurdes étaient considérés comme des membres inférieurs de la nation Turque, l'Arménien gardait sa nationalité intacte et avait même son assemblée nationale.

L'*Encyclopédia Britaniqua*, donne à ce sujet la description suivante sur l'état des Arméniens sous le joug Turc.

«Après la prise de Constantinople en 1453, Mohamed II organisa ses sujets Chrétiens en communauté ou *Millet* sous un chef ecclésiastique

bethpol et où les villes d'Arasc, d'Erivan et d'Echtmiyazine (jusqu'à ce jour cité du Catolicos Arménien) se trouvent encore.

Ayant assez dit, nous l'espérons du moins, pour justifier nos droits ; nous allons examiner les raisons sur lesquelles se fondent les réclamations Arméniennes.

Premièrement ils prétendent que Tigran à fondé Diarbékir et que le nom étant Tigranecta, a subi cette transformation par la différence de prononciation.

Ceci est contraire à la vérité car Diarbékir qui signifie textuellement le pays de Békir fut fondé par Békir Ibn Vail de la tribu de Rabi El Moudar.

Ils disent à un moment donné avoir fondé les royaumes de Sivas, Cilicie et de Van. Nous n'avons pas l'intention de nier que Kagig, le gouverneur Arménien de Van, fut couronné Roi par un caprice du Kalif Motakid, mais sa royauté fut si éphémère que nous le voyons, après l'invasion de Bazil II, Empereur de Byzance, échanger le royaume de Van pour celui de Sivas où il émigra avec les Arméniens. Toujours poursuivi par les Byzantins, il se vit obligé de quitter aussi Sivas et se retirer à Capadoce. Tout en acceptant ces faits nous ne reconnaissons point qu'ils suffisent pour leur créer un droit. Tous ces pays n'étaient point Arméniens ; ils ne firent jamais partie de l'Arménie proprement dite ; les Arméniens n'y étaient que des émigrés et si, profitant des troubles du temps, ils purent s'en rendre les maîtres pour de courtes périodes, ils s'y savaient eux-mêmes si peu propriétaires qu'ils les échangeaient avec d'autres lieux d'émigration dès qu'ils se voyaient en danger d'expropriation.

L'Europe, sans commettre une grande injustice ne peut donner aux Arméniens un pays où ils ne firent que passer, dont les habitants sont d'une origine différente et qui, en retombant dans les mains des Kurdes, n'a fait que retourner à ses propriétaires antérieurs. Nous croyons aussi que ceci serait d'une mauvaise politique, car aucune nation ne peut être vivace dans un terrain hostile et pour qu'elle donne des fruits il faut qu'elle soit enracinée dans le sol natal.

L'Empire Turc est une preuve vivante de ce que nous venons d'avancer ; composé de races hostiles, placé dans un terrain dont il

des montagnes de Kurdistan, coule au Sud-Est jusqu'a Diarbékir et de là à l'Est jusqu'à ce qu'il reçoive le Bitlis.

Nous n'avons pas besoin de plaider pour Hakari, l'ancien Carrhes ou pays des Carducs pas plus que pour Kharpout ou Cardand et les collines de Sindjar, habitées par les Yézidis Kurdes et qui sont les limites naturelles des frontières Kurdes au Sud.

Moins avides que les arméniens, nous ne réclamons ni Kermenchah, l'ancienne capitale Kurde, ni Béhistan, ni même Ardelan; nous ne demandons que ces provinces de la Turquie où la proéminence numérique des Kurdes démontre être le pays national des Kurdes.

Nous ne nions point non plus, à l'instar des Arméniens, l'existence d'une arménie et nous allons essayer de définir la position de celle-ci.

En examinant la carte de Strabon, tracée 60 ans avant l'Ere Chrétienne voici ce que nous trouvons :

«L'arménie est située entre la mer Caspienne et les monts du Kurdistan, ses frontières sont au Nord l'Albanis ou l'Allani à l'Est Amiz.»

Nuttals nous dit :

«Arménie.—Un pays dans l'Asie Occidentale, à l'Ouest de la mer Caspienne et au Nord des montagnes du Kurdistan.

Un temps indépendante, maintenant divisée entre la Turquie, la Russie et la Perse. Occupant un plateau coupé de vallées fertiles qui culmine dans le mont Ararat où l'Euphrate et le Tigre prennent leur source.»

Nous lisons dans l'*Histoire Romaine* de Momsen :

«Pompée instruit des préparatifs que le roi des Ibers faisait en secret pour attaquer les Romains dans le défilé du Caucase retourna au commencement de l'année 689 (165 A.D.), avant de reprendre la poursuite de Mitridate, vers les forteresses à peine séparées d'un demi mille Allemand d'Harmazika et Tsumar, qui un peu au-dessus de la Tiflis actuelle séparait les vallées du Cur et de son confluent l'Aranga et commandait les passages entre l'Arménie et les Ibers.»

Plus haut ce même auteur ayant écrit que Tigran avait été réduit à l'Arménie proprement dite, nous croyons avoir raison d'affirmer que l'Arménie était située dans la région qui est nommée aujourd'hui Elisa-

Le recensement fait par le gouvernement français en Asie Mineure en 1899 à donné comme population :

Musulmans. . . .	14.856.143
Chrétiens	3.054.633
Dont Arméniens .	1.475.011

Selon un recensement fait par le général Zelenji et cité par l'*Encyclopédia Britannica* la population des neuf Vilayets Turcs d'Erzeroum, Van, Bitlis, Kharpout, Mamouret El Aziz, Diarbékir, Sivâs, Adana et Trébizonde sont de 6.000.000 d'habitants dont :

Arméniens. . . .	913.875	ou	15 %
Chrétiens	632.875	ou	11 %
Musulmans. . . .	4.453.250	ou	71 %

L'auteur de cet article ajoute :

Dans les cinq premiers Villayets qui contiennent le plus d'Arméniens la population est de 2.642.000 dont :

Arméniens. . . .	632.250	ou	21 %
Autres Chrétiens .	179.875	ou	7 %
Musulmans. . . .	1.828.875	ou	69 %

et dans les seules sept cazas où la majorité est arménienne la population est de 282.375 dont :

Arméniens. . . .	184.875	ou	65 %
Autres Chrétiens.	1.000	ou	3 %
Musulmans. . . .	886.500	ou	31 1/2 %

Tâchons maintenant de localiser le Kurdistan et l'Arménie.

L'Encyclopédie de Nuttals dit :

«Kurdistan.— Une étendue de plateaux et montagnes, située dans le territoire Transcaucasien et appartenant maintenant aux Turcs, aux Persans et aux Russes, consistant en plaines vertes et en hautes rangées de montagnes que traversent des rivières comme le Zab, le Batman sou et l'Euphrate.

Diarbékir est la plus grande ville du Kurdistan à 194 milles d'Alep. *Van est aussi une ville du Kurdistan située sur le lac Van* à 145 milles d'Erzéroum.

Le tigre est un fleuve important de la Turquie d'Asie qui sort

Le système d'administration préconisé par Idris dura jusqu'à la fin de la guerre Russo-Turque 1828-1829.»

Nous avons donné cet extrait textuellement car il embrasse un résumé de l'histoire Kurde depuis les temps les plus éloignés et confirme que les arméniens non seulement ne furent jamais maitres du Kurdistan mais aussi que la race Kurde existait longtemps avant la retraite des dix milles et le royaume arménien n'ayant été fondé qu'après cette retraite le droit de priorité appartient certainement aux Kurdes.

D'ailleurs, nous le répétons, les Arméniens n'ont jamais possédé le Kurdistan et s'ils nous opposent le règne de Tigran, nous répondrons que les conquêtes de Tigran n'ont été que passagères et que les légions Romaines ont eu bientôt fait de refouler les Arméniens jusqu'à leur ancienne frontière et ceci pendant que Tigran était encore en vie.

Voici ce que Momsen dit à ce sujet dans son *Histoire de Rome*, page 53, livre 5:

«Pompée ravi de ce triomphe facile releva Tigran, lui rendit les insignes de sa dignité et lui dicta la paix. Outre un payement de 35.500.000 francs et d'un présent aux soldats qui devaient recevoir chacun 52 francs 50, le roi renonça à toutes ses conquêtes, non seulement celles de Phénicie, de Syrie, Cillicie, de Capados; mais *à la Saphène et à la Carduène sur la rive droite de l'Euphrate*. Il était de nouveau réduit à l'Arménie proprement dite.»

Croyant ces preuves suffisantes nous allons maintenant examiner la question de la proéminence de nationalité et nous donnerons simplement une copie du recensement officiel fait par le gouvernement français et publié dans son Livre jaune en 1892.

Population des Villayets de :	Musulmans	Arméniens
Van	430.000	80.000
Erzéroum	645.022	134.000
Bitlis.	388.625	120.000
Diarbékir	471.462	95.000
Kharpout	575.314	60.000
Sivas.	1.086.017	170.000
Adana	403.439	97.000
TOTAL. . .	4.012.879	756.433

radiens dans la liste des Armées de Xersès qui fut préservée par Hérodote.

En des temps plus récents ils passèrent successivement sous le joug des macédoniens, des Parthes et des Sassaniens. Si nous pouvons juger par la tradition et par les monuments existant encore dans le pays, ils furent spécialement favorisés par la monarchie Asanienne, qui était probablement de la même race. La tradition dit que Gotanza dont le nom peut-être traduit comme synonyme de chef des Gutus était le fondateur des Gaurans, la tribu principale du Kurdistan du Sud et son nom ainsi que ses titres sont encore préservés dans une inscription grecque découverte à Béhistan, près de la capitale Kurde de Kermenchah.

Sous les Khalifes de Bagdad les Kurdes furent très turbulents et en 888 a.d. et aussi en 905 des insurrections formidables éclatèrent dans le Kurdistan du Nord. L'Emir Adoud-El-Dévlé fut obligé de conduire les forces du Kalife contre les Kurdes du Nord et de saisir la fameuse forteresse de Sermag, dont les ruines existent encore

La période la plus florissante de la puissance Kurde fût au Cours du XIIme siècle quand le grand Saladin, qui appartenait à la Branche Ravindi de la tribu de Hadabani fonda la dynastie Eyoubit de la Syrie et les chefs Kurdes s'établirent non seulement à l'Est et au Sud des montagnes du Kurdistan mais, même étendirent leur domination aussi loin que Khorasan d'un côté et l'Egypte et la Syrie de l'autre.

Durant la domination Tartare et Mongole les montagnards Kurdes demeurèrent passifs et subirent malgré eux le joug des gouverneurs des plaines.

Quand Sultan Selim Ier, après avoir vaincu le Chah Ismail en 1514 annexa l'Arménie et le Kurdistan, il confia l'organisation de ces territoires à Idris l'historien qui était un Kurde de Bitlis.

Idris trouva le pays couvert de châteaux forts appartenant à des chefs héréditaires de tribus Kurdes, arabes et arméniennes. Ceux-ci étaient presque indépendants et passaient leur temps à guerroyer entre eux et à piller les agriculteurs. Il divisa le territoire en sandjaks ou districts et accepta le principe d'hérédité, installa les chefs comme gouverneurs locaux.

Les terrains entre Erzéroum et Erivan qui avaient été saccagés par Teymour Ling furent peuplés par lui de Kurdes de Hakari et Bohtan.

www.zheen.org

deux branches de l'Euphrate sur un longueur de 900 kilomètres du Nord-Est au Sud-Ouest et une largeur de 100 à 200 kilomètres. 34e et 39e de latitude et 37e et 46e long. Est. les principales vallées du Kurdistan le Batmantchai de la rivière de Bitlis, les deux Zabes de l'Edhem et du Chirvan, le massif de Zagra et le lac de Van sont comme la citadelle de ces populations historiques et belliqueuses.

Les Kurdes habitent ces contrées de temps immémorial, sous le nom de Gardu ils figurent parmi les adversaires des assyriens, sous celui de Koudrahas dans les documents Perses, sous ceux de Kardugues et Gardéens, les grecs les ont connu et ils furent les plus redoutables ennemis de Xénophon dans la retraite des dix milles,....»

Nous lisons, aussi dans l'*Encyclopedia Britanniqua* : « Kurdes.— Auparavant il était considéré suffisant de les décrire comme les descendants des Cardugues qui s'étaient opposés à la retraite des dix milles à travers les montagnes.

Mais les recherches modernes ont retracé leur passé jusqu'à une période bien avant l'arrivée des Grecs. Aux premiers jours de l'histoire les montagnes surplombant la Syrie étaient habitées par un peuple nommé les Gutus, titre qui signifie un guerrier, et qui était traduit en assyrien par le synonyme Gardou ou Kardou. Précisément le terme utilisé par Strabon pour expliquer le nom de Cardacs. Ces Gutus étaient une race assez puissante pour mériter d'être placée dans les premières inscriptions cunéiformes au même rang que les Hitites, les Susians Elamites et les Asekdians de Babylone.

Durant toute la période de l'existence de l'Empire Assyrien, ils semblent avoir conservé tant bien que mal leur indépendance.

Après la chute de Ninive, ils se coalisèrent avec les mèdes et, pareils en cela à toutes les nations habitant les hauts-plateaux de l'Asie-Mineure, de l'Arménie et de la Perse, s'arianisèrent graduellement. Ceci était dû sans doute, à l'émigration à cette période de l'histoire, de nombreuses tribus, qui quoiqu'on ignore d'où elles venaient, appartenaient certainement à la famille Arienne.

Le Cardu fut obligé d'accepter la suzeraineté de Cirus, quand celui-ci alla à la conquête de Babylone et fournit un contingent d'hommes armés à ses successeurs et ceux-ci sont nommés les Saspiriens ou Alaa-

www.zheen.org

KURDISTAN ou ARMÉNIE

TYRANS ou MARTYRS

Nous avons lu dans les journaux un compte rendu du dernier congrès Arménien où Boghos Pacha Nubar réclamait les six Vilayets de Sivas, Kharpout, Diarbékir, Van, Erzéroum et Bitlis comme faisant partie de la nouvelle Arménie.

Nous protestons, au nom de la nation Kurde, contre ces prétentions injustifiables, car les provinces sus nommées forment une partie du patrimoine Kurde et jusqu'au jour où différents intérêts politiques ont soulevé, ce qu'on est d'accord à nommer la question arménienne, étaient reconnues officiellement par toute l'Europe sous le nom de Kurdistan.

Dans ces jours où la justice va décider du sort des nations et où, à la conférence de la paix, toutes les questions en suspens vont être réglées selon les lois du droit et de l'équité, nous avons décidé de porter notre cas devant le Tribunal des nations et de lui laisser le soin de déterminer si les droits que nous avançons sur le Kurdistan ne méritent point d'être examinés, avant de décider du sort de ce malheureux pays.

Selon le droit international, un pays appartient à la nation qui peut prouver qu'elle possède la priorité de jouissance ou la proéminence de la nationalité.

Examinons maintenant, qui des arméniens ou des Kurdes, peuvent apporter le plus de preuves à l'appui de leur réclamation.

La Grande Encyclopédie Française dit : «Kurdes.— Peuple montagnard de l'Asie antérieure, établi surtout à l'Ouest de l'Iran, dans les montagnes du bassin moyen du Tigre et de l'Euphrate. Le Kurdistan s'étend de la province Perse de Lauristan à Kharpout au confluent des

بنکەی ژین
www.zheen.org

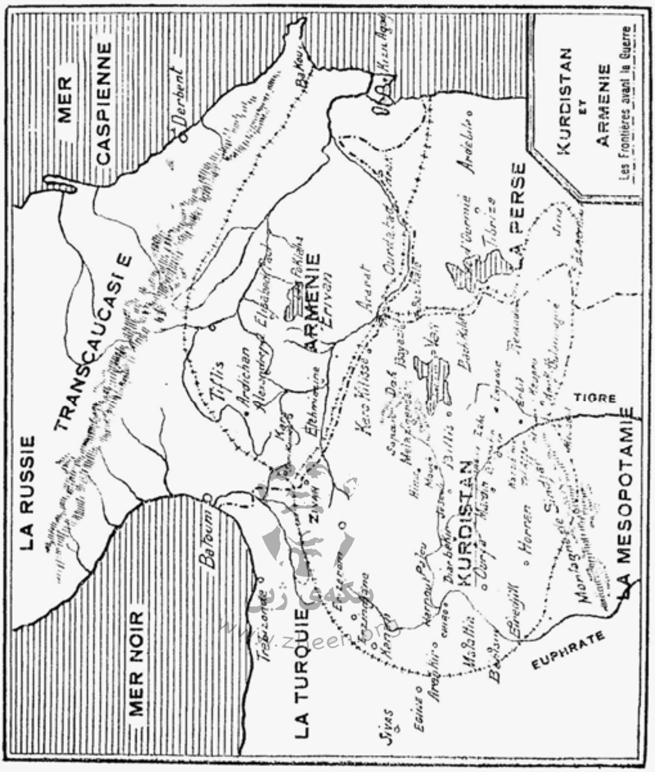
KURDISTAN
ET
ARMENIE
Les Frontières avant la Guerre
MER CASPIENNE
LA RUSSIE
TRANSCAUCASIE
MER NOIR
LA TURQUIE
ARMENIE
KURDISTAN
LA PERSE
LA MESOPOTAMIE
TIGRE
EUPHRATE
Derbent
Bakou
Tiflis
Batoum
Trebizonde
Erzeroum
Kars
Erivan
Ararat
Van
Bitlis
Diarbekir
Sivas

بنکەی ژین
www.zheen.org

Voilà, en un bref résumé, les causes qui donnèrent naissance à la question arménienne, que nous exposeront en détail dans notre brochure.

L'Europe qui, angoissée par cette sanglante guerre et conseillée par le Président des Etats-Unis d'Amérique, se propose la création d'une Ligue des nations afin d'empecher le retour de telles calamités, semble néanmoins vouloir en préparer de nouvelles par le fait de suivre le chemin tracé par l'Impérialisme russe au Congrès de Berlin.

Nous n'avons aucune objection à faire à la création d'un Etat Arménien Indépendant dans les limites de l'Arménie proprement dite mais nous attirons l'attention européenne sur les inconvénients qui s'en suivraient si elle insistait à ne pas prendre en considération les droits de la population musulmane des provinces convoitées jusqu'à 1917 par les Russes et aujourd'hui par les Arméniens.

Nous nous proposons donc, dans cette brochure, de faire une étude impartiale et rapide pour démontrer l'innocence des Kurdes de toutes les accusations extravagantes sous lesquelles on veut les accabler et le droit sacré qu'ils ont hérité des siècles indéfinis sur les six provinces turques d'Asie-Mineure.

L'asservissement de millions d'hommes, à une minorité de cinq pour cent au nom de la liberté des nations de disposer de leur sort, constituerait pour l'avenir un tel foyer de luttes et de révoltes sanglantes que la paix universelle serait exposée à un danger permanent et serait toujours à la merci d'un premier événement quelque peu important.

Donc, ce n'est pas seulement aux sentiments d'équité et de justice Européenne que nous faisons appel, mais bien plutôt au sentiment universel de solidarité humaine.

Nous conjurons les Puissances Alliées, qui détiennent les destinées du monde entier, de faire bénéficier cette malheureuse contrée, intitulée injustement *Arménie* et qui n'est autre que le *Kurdistan* de l'ère de paix et de progrès en la rendant à ses propres fils, orphelins depuis plus de trois siècles.

Comité de l'Indépendance Kurde.

ژین www.zheen.org

La Russie, quoique çonsciente de cette situation particulière arménienne, jugea nécessaire de se poser en protectrice de l'Arménien afin d'arriver à ses visées impérialistes et à ses buts politiques et économiques.

Après une entrevue avec le Patriarche Arménien, Narcisse Effendi, à San Stefano, l'Empereur Alexandre III fit inscrire à l'article 16 du traité de San Stefano que « la Turquie s'engageait à introduire, dans les provinces habitées par les Arméniens, les réformes nécessaires pour les protéger contre les Kurdes et les Circassiens » et cette clause fut conservée dans le traité de Berlin — sur la demande formelle de la Russie — comme article 61.

Ceci se faisait à une époque où la race arménienne, loin d'être maltraitée par la Turquie, constituait la race presque la plus favorisée de l'Empire qui y prenait des Vizirs, des ministres et des hauts fonctionnaires.

Depuis treize siècles elle vivait entre le Turc, le Kurde, l'Arabe et le Circassien en vrai compatriote, possédant ses églises, ses écoles, ses constitutions nationales et une liberté absolue dans l'exercice de son culte ; tandis que beaucoup d'Etats Européens la privaient d'un grand nombre de ces droits.

Cette Russie, qui se posait en protectrice, fermait leurs écoles, défendait l'usage de leur langue, confisquait les biens de leurs églises.

Après le traité de Berlin, des comités révolutionnaires arméniens se formèrent comme ceux de Hindjak et de Dachnaksoution et toutes les révoltes et les massacres qui ensanglantèrent cette malheureuse contrée de 1892 jusqu'à 1918 furent les résultats déplorables mais inévitables de l'intrigue impérialiste russe et du nihilisme arménien.

Nous n'avons point l'intention de nier que la mauvaise foi et l'incurie de l'administration turque furent pour beaucoup dans la naissance et l'expansion de ces intrigues politiques et de ces visées impérialistes ; mais il faut avouer aussi que, si les promoteurs des réformes étaient sincères dans leurs paroles et si au lieu de demander ces réformes pour une minorité chrétienne des six vilayets, ils les avaient demandé pour la population entière, qui pâtissait sous une même administration, bien des deuils auraient pu être évités.

INTRODUCTION

Le Congrès de Vienne. - La Sainte Alliance

La question arménienne, qui préoccupe si fort l'opinion publique européenne est le résultat des intrigues politiques de l'ancienne diplo matie impérialiste et tire ses origines des décisions du Congrès de Vienne de 1815.

L'Europe d'alors, convaincue de ne pouvoir morceler l'Empire Ottoman seulement par les armes, conclut un pacte, sous le nom de Sainte-Alliance afin d'arriver le plus vite possible au démembrement de cet Empire et d'hériter de ses riches et fertiles provinces.

Les deux principaux moyens adoptés par la Sainte-Alliance étaient: 1° l'excitation à la rebellion de la population non-musulmane de l'Empire afin de posséder le prétexte nécessaire pour intervenir dans ses affaires intérieures tout en sauvegardant les apparences et de s'emparer de quelques morceaux du territoire pour l'affaiblir stratégiquement; 2° pousser l'Empire Ottoman, sous le prétexte de réforme, à copier la défectueuse constitution centraliste occidentale afin d'affaiblir son organisation militaire et civile.

Les résultats préconisés ne se firent pas attendre longtemps et les révolutions des provinces de Morée, de Bosnie, du Danube et de la Moldavie donnèrent naissance aux royaumes de Grèce, de Serbie, de Bulgarie et de Roumanie.

Des populations non musulmanes de l'Empire il ne restait que les Arméniens qui avaient gardé une tranquillité relative durant toute cette période. Mais les Arméniens, ne formant nulle part la majorité, entourés de tous côtés par des masses compactes musulmanes ne possédaient ni les moyens, ni les capacités que les peuples Balkaniques possédaient et les pousser à la révolte était un peu plus difficile, exigeait plus de préparation et ne pouvait aboutir qu'à leur préjudice.

www.zheen.org

بنکەی ژین
www.zheen.org

KURDISTAN ou ARMENIE

TYRANS ou MARTYRS

PAR

Le COMITE de L'INDEPENDANCE KURDE

www.zheen.org

LE CAIRE
IMPRIMERIE PAUL BARBEY
—
1919

بنكەی ژین
www.zheen.org

Le Comité de l'Indépendence Kurde

: tyrans Kurdistan ou Arménie ou martyrs

Traduction du français au kurde, annotation
et introduction

Par :

Najat ABDULLA

بنکەی ژین
www.zheen.org

Maison édition **Jîn**

Kurdistan-Sulaimânî

٢٠٠٩